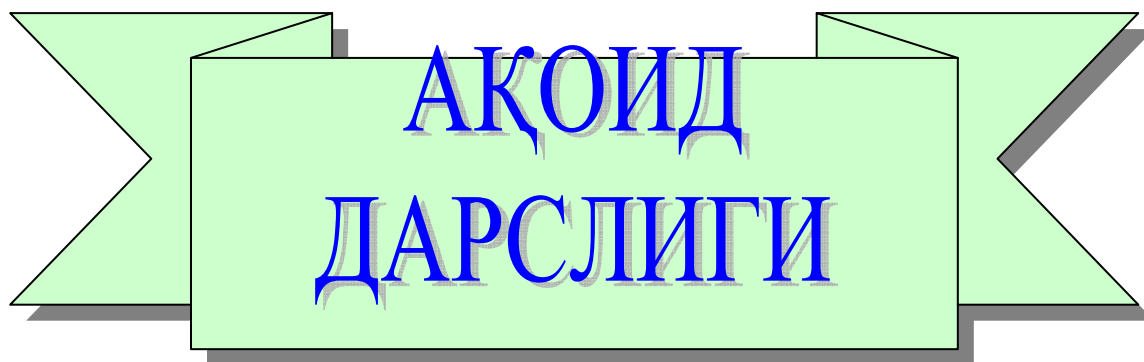

**“КУКАЛДОШ” ТОШКЕНТ
ЎРТА МАХСУС ИСЛОМ БИЛИМ ЮРТИ**

www.islom.uz

Тақризчи ва сўз боши муаллифи
Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф

Масъул муҳаррир:

Абдулҳаким қори Матқулов

Тақризчилар:

Дўстмуҳаммад Насриддин Бодарий

Анвар қори Турсун

Муҳаррирлар:

Таваккал Кенжаев

Аброр Аброров

Фазлиддин Сувонов

Техник муҳаррир ва компютерда терувчи:

Саъдуллоҳ Пирим

Internet учун Абу Муслим тайёрлаган

Мусанниф:

Абдулқодир Абдурахим ўғли

Сўз боши

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм.

Инсонга унинг билмаган нарсасини ўргатиб, уни мусаффо ақийдага йўллаган Аллоҳ таолога битмас туганмас ҳамду санолар бўлсин. Бу мусаффо ақийдани бизларга мукаммал етказган пайғамбаримиз Муҳаммад мустафога саловат ва саломлар бўлсин.

Маълумки ақийда борасида битилган асарлар ҳар бир даврда ҳам муҳимлиги жиҳатидан биринчи ўринда турган. Чунки банданинг машаққатла бажарган қанчадан-қанча амалларининг охиратда қабул этилмай қолиши ёки енгиллик билан бажарган озгина амалининг ҳам баракали бўлиб, Аллоҳ таоло хузурида мақбул бўлиши асосан унинг эътиқодига кўра бўлади. Қолаверса ушбу дунёнинг ўзида ҳам ақийданинг бузуқлиги сабабли инсонлар орасида тафриқачилик, парокандалик ва соғлом инсон ақли ор қиладиган хилма-хил тубанликлар пайдо бўлади. Шунинг учун ҳам қадимдан уламоларимиз бу мавзуга алоҳида эҳтимом билан ёндашиб, унга тааллуқли кўплаб асарлар таълиф этганлар. Ана шундай асарлардан бири мазҳаббошимиз Имоми Аъзам роҳматуллоҳи алайҳнинг “Ал-фикҳул акбар” асарларидир. Бу асар “Аҳлус сунна вал жамоъа” нинг ақийдавий қарашларини қисқа ва лўнда тарзда баён қилиб берувчи мўътабар манбалардан бири бўлиб, қадимдан илм даргоҳларида муҳим дарслик сифатида ўқитиб келинган. Ҳозирги кунимизда эса талабаларимизга мазҳабимиздаги мўътабар манбалар асосида таълим бериш янада муҳим аҳамият касб этганлиги ҳеч кимга сир эмас. Шу каби омилар натижасида “Кўкалдош” мадрасаси мударрислар кенгаши томонидан дарслик сифатида тавсия этилган “Ақоид дарслиги” китоби илмга чанқоқ толиби илмлар учун муҳим дарслик бўлади, деб ҳисоблайман. Китоб мусаннифи Абдулқодир укамизга ва бу китобнинг нашр этилиб толиби илмларга етказилишига ўз ҳиссаларини қўшган барча биродарларимизга Аллоҳ таолодан офийат, илмларига баракот ҳамда икки дунё бахт саодатини тилаб қоламан.

Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالْعَجْزُ عَنْ دَرْكِ الْإِدْرَاكِ إِدْرَاكًا
وَالْبَحْثُ عَنْ سِرِّ ذَاتِ الرَّبِّ إِشْرَاكًا

Кириш: Ақоид илми тарихи ва унинг моҳияти ҳақида

Бутун мавжудотни йўқдан бор қилган, ўхшаши йўқ, азалий ва абадий мукаммал сифатлар соҳиби бўлган меҳрибон Парвардигоримизга ҳамду санолар бўлсин.

Парвардигоримизнинг халили ва ҳабиби, пайғамбарларнинг сўнгиси, умматларига нажотбахш мусаффо ақийдани мукаммал етказган Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафога саловату саломлар бўлсин ва у зотнинг аҳли оилалари-ю, саҳобаи киромларига Аллоҳ таолонинг розилиги бўлсин.

“Ақийда” луғатда “ақд” сўзидан олинган бўлиб, “боғламоқ”, “алоқа қилмоқ” каби маъноларни англатади. “Ақийда” сўзининг кўплиги “ақоид” бўлади. Шу маънода ҳар бир мукаллаф банданинг қатъий ишониши, қалбига мустаҳкам қилиб боғлаб олиши ҳамда у билан доимий алоқада бўлиш лозим бўлган шаръий эътиқодий ҳукмлар “ақийда” дейилади. Уламоларимиз ақийда илмининг мавзулари ниҳоятда кенглиги эътиборидан унга турли хил таърифлар беришган. Замондош уламоларимиздан Муҳаммад Анвар ал-Бадахшоний ўзларининг “Талхийсу шарҳил ақийдатит-Таҳовия” номли асарларида уламоларимизнинг ақийда илмига берган кўплаб таърифларидан саккизтасини келтирганлар ҳамда мазкур таърифларнинг энг мукаммали Мулла Али ал-Қорининг таърифи эканлигини эътироф этганлар. Мулла Али ал-Қори ақийдага шундай таъриф берганлар:

عِلْمٌ يُبْحَثُ فِيهِ عَمَّا يَجِبُ الْإِعْتِقَادُ بِهِ

“(Ақийда) унда эътиқод қилиниши шарт бўлган нарсалар тўғрисида тадқиқот қилинадиган илмдир”.

“Ақоид” илмининг асосий ғояси ва кўзлаган мақсади бандаларнинг динга бўлган ишончини, уларнинг диний эътиқодларини мустаҳкамлаш ҳамда улар тўғрисидаги барча шак-шубҳалардан муҳофаза қилиш энг муҳими бошқа барча шаръий илмлар каби бандаларни икки дунё саодатига мушарраф қилишдир. Шу сабабли соф исломий ақийда, банданинг бу дунёда соғлом инсон табиатига хос ҳаёт кечириб, охиратда ҳам саодатманд бўлишига сабаб бўладиган асосий омил саналади. Бу ҳақида улуғ мутасаввиф олим Сўфи Аллоҳёр (1634-1721 мил.й.):

Диёнат беҳидур (*илдизидир*) илми ақоид

Томурсиз шоха сув бермак на фойд,¹

дея ақоид илми динимизнинг илдизи эканлиги, бу илдиз асосида қилинмаган амаллар бандага наф келтирмаслигини баён қилганлар.

Ақийда илмининг тарихига назар ташлайдиган бўлсак, унинг нафақат охирги замон пайғамбари олиб келган шариатда, балки ўтган барча пайғамбарларнинг шариатларида ҳам дастлабки ва асосий ўринни эгаллаганига гувоҳ бўламиз.

Аллоҳ таоло соф исломий ақийда бандаларга ниҳоятда зарур бўлганлиги сабабли ушбу зарур омилни уларга етказиш ҳамда унинг тақозосига кўра яшашни кўрсатиб беришлари учун кўплаб пайғамбарларни юборган. Шунинг учун ҳам, юборилган барча пайғамбарларнинг дастлабки ва асосий даъватлари ақийданинг мусаффолигига қаратилган. Маълумки, юборилган пайғамбарлар бир-бирларининг ўринларини тўлдириб келганлар. Кейинги пайғамбар олиб келган шариат, олдингиларини мукаммаллаштириб келган. Яъни, пайғамбарларнинг ибодат қилиш йўл-йўриқлари турлича бўлиб, ҳар янги пайғамбар келиши билан ибодат қилиш тарзи ҳам такомиллашиб бораверган. Аммо ақийда борасида, аввал юборилган пайғамбардан тортиб то охиригача барча пайғамбарларда бир хил, ягона соф исломий ақийда бўлган. Барчалари ягона Аллоҳга ибодат қилишга, У зотга ҳеч кимни шерик қилмасликка чақирганлар. Шунингдек, ўлгандан сўнг яна

¹ “Саботул ожизийн” шарҳи 164-бет

қайта тирилишлари, яхши амалларни қилган солиҳ кишиларнинг жаннатга киришлари ва ёмон амалларни қилган фожир кишиларнинг дўзахда азобланишлари каби ақийдавий аҳкомларга иймон келтиришга ва шу иймонлари тақозосига кўра ҳаёт кечиришга даъват қилганлар.

Тарихдан маълумки, мазкур пайғамбарларнинг аксар умматлари пайғамбарлари вафот этиб, вақт ўтиши натижасида ўзларига келтирилган илоҳий таълимотларни бузганлар ҳамда ақийда масалаларида адашиб кетганлар. Натижада Аллоҳ таолонинг ғазабига дучор бўлишган, бошларига бало-офатлар ёғдирилиб ҳалок этилганлар ёки соғлом инсон табиати кўтара олмайдиган даражада бидъат хурофотларга ботиб қолганлар. Аллоҳ таоло охирги замон пайғамбари бўлган Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламни пайғамбар этиб юборганида ҳам ниҳоятда оз сонли кишиларни эътиборга олмаганда инсонлар илоҳий таълимотлардан узоқлашган, залолат ботқоғига тамомила ботган эдилар.

Уларнинг ўша пайтдаги ҳолатлари ҳақида Сунъатуллоҳ Бекпўлат ўзларининг “Ҳазрати Муҳаммад” номли китобларида қуйидагиларни ёзганлар: *“Араблар жоҳилият асрида турли эътиқод ва хилма-хил динда эдилар. Аксар қисм араблар санамларга ибодат қилсалар ҳам, уларнинг ораларида Муваҳҳидлар (ёлғиз Аллоҳга эътиқод қилиб ибодат қилувчилар), даҳрийлар (ўлимдан сўнг ҳамма нарса тугайди, шунинг учун бугунги кун билан яшаб қолиш керак, дейдиган тоифа), санавиялар (яратувчи иккита: бири яхшилик яратувчиси, иккинчиси ёмонлик яратувчиси дейдиган тоифа), сабаъийлар (етти юлдуз ва ўн икки буржга ибодат қиладиган тоифа), яҳудий ва насронийлар ҳам бор эди.*

Муваҳҳидлар ниҳоят даражада оз бўлиб, улар Аллоҳ таолонинг борлигини ва ёлғизлигини эътироф этардилар. Қайта тирилишга ишонардилар. Булар арабларнинг омматан залолат ботқоғига ботиб ётганларини билар ва ўз ақллари тақозосига кўра Аллоҳ таолога ибодат қилишга уринар эдилар. Улар арабларнинг тутган йўллари хато эканлигини айтишар, вақти-вақти билан Аллоҳ таолонинг ёлғизлиги ҳамда қайта тирилиш ҳақида ваъз ва насиҳат қилардилар. Улар ҳазрати Иброҳим ва Исмоил алайҳиссаломлардан мерос бўлиб қолган яхши

одатларга эргашишар ва бир пайғамбарнинг келишини интизорлик билан кутар эдилар”.

Ана шундай бир ҳолатда Аллоҳ таоло ўз фазлу марҳамати билан башариятни залолат зулматидан ҳидоят нурига олиб чиқиши ва унинг омили бўлган нажотбахш мусаффо ақийдани уларга етказиши учун пайғамбарларнинг сўнгисини юборган. Ушбу юборилган охирги замон пайғамбари ҳам дастлаб инсонларни ақийданинг асоси бўлган “Ла илаҳа иллаллоҳу Муҳаммадун росулulloҳ”ни айтишга ва шу айтганларига кўра ҳаёт кечиришга чақириш билан даъватларини бошлаганлар. Ушбу нажотбахш калима ва унинг тақозосига кўра яшаш шу қадар муҳим бўлганлигидан ҳам пайғамбарларнинг сўнгиси бўлган зот, пайғамбар бўлганларидан кейинги ҳаётларининг ярмидан кўпида, деярли 13 йил инсонларни ушбу калимага чақирганлар. Ушбу йиллар мобайнида у зотга ваҳий орқали нозил бўлаётган сўнги илоҳий дастурда ҳам асосан ақийдавий масалалар муолажа қилинган. Натижада ўша пайтдаги инсонларнинг бузуқ эътиқодлари юборилаётган сўнги илоҳий таълимотлар асосида ислоҳ қилиниб такомиллаша борган. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳаётлик даврларида мусулмонларга соф ақийдани ўзлари баён қилиб берар ёки мусулмонлар у зотга савол билан мурожаат қилишар ҳамда олган жавобларини ҳаётларига оғишмай тадбиқ қилар эдилар. Бунинг натижасида эса ўша пайтдаги мусулмонлар тафриқа ва фитналардан сақланиб ягона ва мусаффо эътиқод атрофида бирлашганлар ҳамда ҳаммамизга маълум бўлган улкан муваффақиятларга эришганлар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам вафотларидан сўнг Абу Бакр Сиддик, Умар ибн ал-Хаттоб ҳамда Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳумларнинг даврларигача мусулмонлар орасида фирқаланишлар бўлмаган. Аммо бу пайтларда ислом диёрлари ниҳоятда кенгайиб кетган, турли хил халқлар, хилма-хил тоифадаги одамлар исломга кира бошлаган эдилар. Ана шу даврларга келиб мусулмонлар орасида тушунмовчилик сабабли бўлиб ўтган баъзи фитналар натижасида асл соф исломий ақийдадан четга чиқиш, фирқаланишлар пайдо бўла бошлаган. Ушбу фирқаланишларнинг дастлабкиси ҳазрати Али розияллоҳу анҳунинг халифалик даврларида пайдо бўлган. Бу зотнинг халифалик даврларида

мусулмонлар ўртасида бўлиб ўтган даҳшатли “Жамал”, “Сиффин” фитналаридан кейин “Таҳким” воқеаси вужудга келган. Ушбу “Таҳким” воқеасидан сўнг бир гуруҳ кимсалар:

إِن الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ

“Ҳукм – Ҳокимлик фақат Аллоҳникидир” (Юсуф сураси, 40-оят) ояти каримасини далил қилишиб, унга амал қилиш даъвоси билан мусулмонлар оммасидан ажралиб чиққанлар.

Омма мусулмонлардан ажралиб чиққан бу тоифа “Хавориж”, яъни “ихтилоф солувчилар” дея ном олганлар. Али розияллоҳу анҳу уларнинг қилаётган даъволарини эшитиб: “Сўзлари ҳақ, лекин ҳақ сўз билан ботил ирода қилинаяпти” деганлар.

Кейинчалик Имоми Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ ҳазрати Алининг Хаворижларга нақадар аниқ таъриф берганларини эътироф этиб, “Агар Али розияллоҳу анҳу бўлмаганида Хаворижлар кимлигини танимаган бўлар эдик” деганлар.

Али розияллоҳу анҳунинг ушбу сўзлари кейинчалик жуда машҳур бўлиб кетган. Чунки Хаворижлардан кейин чиққан фирқаларнинг аксар қисмида ушбу каби ҳақ сўз билан ботилни ирода қилишлик бўлган. Хаворижлар ҳаракати омма мусулмонларнинг қилган саъй-ҳаракатлари туфайли тезда барҳам топган.

Шундан сўнгра мусулмонлар ўртасидаги ихтилофларни бартараф этишга, тафриқаланишларнинг олдини олишга янада кўпроқ ҳаракат қилина бошланган ва бунга маълум муддат эришилган. Тобиъинлар даврларида ҳам исломий илмлар китобат қилинмаган, масжидларда, давраларда атоқли олимлар томонидан ровийларининг санадларини аниқ қилиб ёддан нақл қилинар эди. Ана шундай атоқли олимлардан бири, тобеъинларнинг улуғларидан саналган Ҳасан Басрий (642-728 мил.й.) роҳматуллоҳи алайҳ эдилар. Бу зотнинг шогирдларидан Восил ибн Ато (699-748 мил.й.): “Туноҳи кабира қилган мўмин иймондан чиқади, лекин куфрга кирмайди, балки куфр ва иймон ўртасида бўлади”, деган даъвони қилиб чиққан ва ўзининг тарафдорлари билан Ҳасан Басрий роҳматуллоҳи алайҳнинг дарс ҳалқаларидан ажралиб кетган. Омма мусулмонлардан ажралиб чиққан бу

тоифа “Мўътазилий” (ажралиб чикқанлар), дея атала бошланган. Бу тоифа ўзларининг ботил қарашларини тарқатишга уринган ҳамда омма мусулмонларнинг қаттиқ қаршилигига учраган. Ҳатто баъзи даврларда “шаккоклик” деб эълон қилинган. Ҳақ йўлдан озган бу тоифа ҳам бора-бора умуман йўқолиб кетган. VII аср охирларида яна бир адашган тоифа: “Инсон ҳеч бир нарсани ўз ихтиёри билан қилмайди, балки ҳамма нарсани Аллоҳнинг мажбурлаши билан амалга оширади”, деган даъвони кўтариб чикқанлар ва қилаётган бузуқ даъволарига кўра “Жабарий” (мажбурийлар), деб ном олганлар. Булардан кейин ҳам турли асрларда хилма-хил бузуқ даъволар билан кўплаб фирқалар ажралиб чикқан ва чикмоқдалар... Агар тарихга назар ташлайдиган бўлсак, мусулмонлар оммасидан ажралиб чикқан тоифаларнинг барчасини ё ўзларининг сифатлари билан, ё қилаётган асосий даъволари билан, ё ўша фирқаларнинг дастлабки ташкилотчиси исмига нисбатан ном олганларини ва омма мусулмонлардан ажралиб, тўғри йўлдан адашганликлари туфайли бирма-бир йўқолиб кетганларини кўраимиз. Ҳа, қайси даврда бўлмасин ҳақ йўлдан озган тоифаларнинг маълум вақт ичида барҳам топишлари, омма мусулмонларнинг эса ҳақ йўлда бардавом бўлиб келишлари тарих билан собитдир.

Ана шу омма мусулмонлар мўътадиллик билан Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва у зотнинг саҳобалари йўлини маҳкам тутиб, “Аҳлус сунна вал жамоъа” номи билан ҳақ йўлда доимо собитқадам бўлиб келмоқдалар. Зеро, бу жамоа Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам башорат берган ягона нажот топувчи уммат ҳисобланади. Бу ҳақида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай хабар берганлар;

إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ تَفَرَّقَتْ عَلَى اثْنَيْنِ وَ سَبْعِينَ مِئَةً وَ تَفَرَّقَ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَ سَبْعِينَ مِئَةً كُلُّهُمْ فِي النَّارِ إِلَّا مِئَةً وَاحِدَةً، قَالُوا: مَنْ هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: مَا أَنَا عَلَيْهِ وَ أَصْحَابِي (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ)

“Бани Исроил 72 тоифага бўлинди. Менинг умматим 73 тоифага бўлинади. Уларнинг барчаси дўзахда бўлади, фақат бир тоифа бундан мустаснодир, дедилар. Шунда (Саҳобаи киромлар); Улар кимлар эй, Аллоҳнинг Росули? дейишди. “Менинг ва саҳобаларимнинг йўлида бўлганлардир” дедилар. (Термизий ривояти.)

Ушбу жамоадан чиққан буюк алломаларимиз ўзларининг бебаҳо асарлари билан доимо инсонларни мусаффо ақийдага чорлаб келганлар. Улар ўз асарларида Аҳлус сунна вал жамоъа ақийдасини содда ва равон услубда тартиблаб баён қилиб берганлар. Мазҳаббошимиз Нўъмон ибн Собит Имоми Аъзам (80-150х.) роҳматуллоҳи алайҳнинг “ал-Фикҳул акбар” асарлари, Аҳмад ибн Муҳаммад Абу Жаъфар ат-Таҳовийнинг (238-321х) “ал-Ақийдатут-Таҳовийя” асарлари, Абу Ҳафс Нажмиддин Умар ибн Муҳаммад Насафийнинг (537- х.да вафот этган) “Ақоид ун-Насафийя” асарлари, Сирожуддин Али ибн Усмон Ўшийнинг (569-х.да вафот этган) “Бадъул амолий” каби асарлари Аҳлус сунна вал жамоъа эътиқодига доир энг мўътабар манбалар сифатида минг йиллардан буён қўлма-қўл бўлиб келмоқда.

Асосан фикҳ соҳасида машҳур бўлиб дунёга беназир фақиҳ сифатида донг таратган мазҳаббошимиз Имом Аъзам роҳматуллоҳи алайҳ шаръий илмларни ҳам биринчи бўлиб алоҳида-алоҳида синфларга ажратиб чиққан зотдирлар.

“Шаръий илмларнинг илк таснифчиси мазҳаббошимиз Имоми Аъзам роҳматуллоҳи алайҳнинг “Китаб ас-солат”, “Китаб ал-Манасик”, “Китаб ал фароиз”, “Китаб аш-шурут” каби асарлари ушбу мавзуларда битилган дастлабки китоблар ҳисобланади”². Имомимизнинг ушбу “Ал-фикҳул акбар” асари иккинчи ҳижрий аср бошларида битилган бўлиб, Аҳлус сунна вал жамоъа ақийдаси тўғрисида ёзилган дастлабки машҳур китоб саналади. Мазҳаббошимиз бу китобларида эътиқодий масалаларни қисқа ва лўнда қилиб ёритиб берганлар. Ақийда борасида ёзган ушбу китобларига “Ал-фикҳул акбар” яъни, “Энг катта фикҳ”, деб ном қўйганлар. чунки Имоми Аъзам наздларида фикҳ бу;

«الْفِئَةُ مَعْرِفَةُ النَّفْسِ مَا لَهَا وَ مَا عَلَيْهَا»

“Фикҳ – Одамнинг ўзи учун нима манфаатли-ю нима зарарли эканлигини билишидир.”

Ақийда илми эса инсонга манфаат берадиган нарсаларнинг энг каттаси ва асосийси ҳисобланади.

² Имоми Аъзам ҳаёт йўли ва фикҳ усуллари 95 бет

Абу Ҳанифа роҳматуллоҳи алайҳнинг бу китобларига кейинчалик бир қанча шарҳлар ҳам ёзилган. Муҳаққиқ уламоларимиздан Али ибн Султон Муҳаммад ал-Қорининг шарҳлари, Аллома Абул Мунтаҳонинг шарҳлари ва ҳамаср уламоларимиздан Абдулкарим Таттон ҳазратларининг шарҳлари шулар жумласидандир.

Шу каби мўътабар манбалардан фойдаланган ҳолда мазҳаббошимизнинг ушбу китобларини талабалар ўрганишлари қулай бўлиши учун дарслик шаклида тайёрлашга ҳаракат қилинди. Дарсликни тайёрлашда аввало матн таржима қилиниб сўнгра мавзуларга кўра ажратиб чиқилди. Изоҳлашда эса матндаги иборалар алоҳида-алоҳида олиниб имкон қадар қисқа ва содда шаклда изоҳланди. Изоҳлардаги маълумот ва таърифлар қайси манбалардан олинганлиги рақамлар билан белгиланиб саҳифа тагида кўрсатиб борилди.

Аллоҳ таолодан бу ҳаракатни ўзининг розилиги йўлидаги амаллардан қилишини сўраймиз. Динимиз жавҳарини тўғри ва осон ўрганишлари учун келгуси авлодга бебаҳо асарлар битиб кетган уламоларимизни Аллоҳ таоло ўз раҳматига олиб, жойларини жаннатлардан қилган бўлсин. (Амийн)

Абдулқодир Абдурахим ўғли
22 апрел милодий 2006 й
23 робийул аввал ҳижрий 1427 й

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَجَبَ وُجُودُ دَاتِهِ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى زُبْدَةِ مَخْلُوقَاتِهِ

1-дарс

Мавзу: “Тавҳиднинг асли”

أَصْلُ التَّوْحِيدِ وَمَا يَصِحُّ الإِعْتِقَادُ عَلَيْهِ يَجِبُ أَنْ يَقُولَ آمَنْتُ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَأَلْبَعَثَ بَعْدَ المَوْتِ وَالْقَدَرِ خَيْرَهُ وَشَرَّهُ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى ، وَ الْحِسَابُ وَ الْمِيزَانُ ، وَ الْجَنَّةُ وَ النَّارُ حَقُّ كُلُّهُ

(Ушбу китоб) Тавҳиднинг асли ва унга кўра эътиқод қилиш саҳиҳ бўладиган нарсалар (тўғрисидадир). (Шу маънода) Аллоҳга, Унинг фаришталарига, китобларига, пайғамбарларига, ўлгандан сўнг қайта тирилишга ва қадарнинг яхшиси ҳам ёмони ҳам Аллоҳ таолодан эканлигига

иймон келтирдим демоқлик (мўмин банда учун) вожиб бўлади. Ҳисоб, тарози, жаннат ва жаҳаннам барчаси ҳақдир.

Тавҳид – исми масдар бўлиб луғатда “яккалаш” яъни бир нарсага яккаю ёлғизлик нисбатини беришликка айтилади.

Истилоҳда эса, “инсоннинг Аллоҳ таолога ширк келтиришнинг барча кўринишларидан ўзини сақлаб, Аллоҳ таолони зотида ҳам, сифатларида ҳам , феълларида ҳам, исмларида ҳам ҳукумларида ҳам шериги йўқ яккаю ёлғиз эканлигига эътиқод қилиши – тавҳид деб аталади.”³

Аллоҳга –“ “Аллоҳ” исми, хос исми зот бўлиб, у бутун борлик парвардигорининг исмидир. “ **الله** лафзининг асли **إله** бўлган, сўнгра эса унга **ال** (аниқлик артикли) киритилган ва **الإله**га айланган. Сўнгра талаффузда енгил бўлиши учун иккинчи ҳамза туширилиб, **اله** бўлган. Идғом шарти топилгани учун **ال** нинг **ل** иккинчи **ل** га идғом қилиниб **الله** бўлган. Фатҳа ва заммадан кейин тафҳим ўқилган. Касра тарқикқа муносиб бўлгани учун ундан кейин тарқик ўқилган.”⁴ Ҳишом ибн Муҳаммад ибн Ҳасандан ривоят қилишича, Абу Ҳанифа роҳматуллоҳи алайҳ “Аллоҳ” исмини “Исми Аъзам” деганлар. Аллоҳга ишониш, Унинг бору бирлигига ва барча мукамал сифатлар билан сифатланганига ҳамда барча нуқсонлардан пок эканига сидқи дилдан ишонишлик билан бўлади.

Фаришталарига – фаришталар икром қилинган бандалар бўлиб, улар доимо Аллоҳ таолонинг итоатида бўладилар ва ҳеч қачон У зотга исён қилмайдилар. Улар гуноҳлардан мутлақо покдирлар. Фаришталарда эркаклик ва аёллик сифатлари ҳам йўқ. Улар турли гўзал шаклларга кира оладиган латиф жисмлик зотдирлар. Аллоҳ таоло фаришталар ҳақида Қуръони Каримда қуйидагича зикр қилган.

³ Талхийсу шарҳил ақйдатит Таҳовия 24 бет

⁴ Ғоятул мурид фи илмит тажвид-86-бет

لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَ هُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ

“(Фаришталар) У Зотдан илгари бирон сўз айтмайдилар. (яъни Аллоҳ буюрмаган бирон ишни қилмайдилар) Улар (Аллоҳнинг) амри-фармони билангина амал қилурлар.” (Анбиё сураси 27-оят)

Фаришталар икки қисм бўлади. Биринчи қисми доимий ибодатда турадиган фаришталар бўлиб, улар муқарраб фаришталар ҳам дейилади. Иккинчи қисми, осмондан ерга ҳам тушиб, барча қазои қадарга мувофиқ ишларнинг тадбирларини қиладиган фаришталардир.

Китобларига – Аллоҳ таоло нозил қилган барча илоҳий китобларга иймон келтириш фарзидир. Бу китобларнинг барчаси Аллоҳнинг каломи бўлиб, уларни бир неча пайғамбарларига нозил қилган. Мусо алайҳиссаломга “Таврот”, Довуд алайҳиссаломга “Забур”, Исо алайҳиссаломга “Инжил” номли китобларни нозил қилган. Илоҳий китобларнинг охиргиси “Қуръон” бўлиб, у пайғамбарларнинг энг сўнгиси, охирги замон пайғамбари Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламга нозил қилинган. Булардан ташқари баъзи пайғамбарларга саҳифалар ҳам туширилган. Одам алайҳиссаломга – 10 варақ, Шис алайҳиссаломга – 50 варақ, Идрис алайҳиссаломга – 30 варақ, Иброҳим алайҳиссаломга – 10 варақ туширилган.⁵

Пайғамбарларига – Аллоҳ таолонинг юборган барча пайғамбарларига иймон келтириш фарзидир. Пайғамбарлар араб тилида “росул” ёки “набий” деб номланадилар. Бу икки ном ўртасида фарқ бўлиб, “росул” – луғатда “элчи”, “вакил” каби маъноларни англатади. Истелоҳда эса Аллоҳ таоло кимга ваҳий юбориб уни бошқаларга етказишга буюрган бўлса, у “росул” деб аталади.

“Набий” – луғатда نَبِيٌّ “баланд бўлмоқ”, “юқори бўлмоқ”, “кўтарилмоқ”. نَبِيًّا “маълумот”, “хабар”, “янгилик”. نَبِيٌّ “пайғамбарлик” каби маъноларни билдиради. Истелоҳда эса - Аллоҳ таоло кимга ваҳий юборса-ю, бироқ уни бошқаларга етказишга буюрмаса, у “Набий” дейилади.

“Набий ва Росул орасидаги фарқ шуки Аллоҳ таоло кимга хабар берган ҳамда ўша хабарни бошқаларга етказишга буюрган бўлса у ҳам Набий ҳам

⁵ Ислом энциклопедияси.

Росулдир. Агар бошқаларга етказишга буюрмаган бўлса у Набийдир, Росул эмасдир”⁶

Қуръони Каримда 25 та пайғамбарнинг номлари зикр қилинган. Булар:

1. Одам алайҳиссалом	14. Мусо алайҳиссалом
2. Идрис алайҳиссалом	15. Ҳорун алайҳиссалом
3. Нух алайҳиссалом	16. Юнус алайҳиссалом
4. Ҳуд алайҳиссалом	17. Довуд алайҳиссалом
5. Солиҳ алайҳиссалом	18. Сулаймон алайҳиссалом
6. Иброҳим алайҳиссалом	19. Илёс алайҳиссалом
7. Лут алайҳиссалом	20. Алясаъ алайҳиссалом
8. Исмоил алайҳиссалом	21. Закариё алайҳиссалом
9. Исҳоқ алайҳиссалом	22. Яҳё алайҳиссалом
10. Яъқуб алайҳиссалом	23. Зул-Кифл алайҳиссалом
11. Юсуф алайҳиссалом	24. Исо алайҳиссалом
12. Айюб алайҳиссалом	25. Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламлардир.
13. Шуайб алайҳиссалом	

Имом Умар Насафий (1069-1142 мил.й.) пайғамбарлар тўғрисида “Ақоидун Насафия” да қуйидагиларни айтганлар:

“Пайғамбарларни юборишликда ҳикмат бордир. Дарҳақиқат Аллоҳ таоло дунё ва дин ишларида инсонлар унга муҳтож бўлганликлари учун ўзларидан бўлган башорат бергувчи, огоҳлантирувчи ва баён қилиб бергувчи пайғамбарларни юборган, ҳамда уларни гайри оддий мўъжизалар билан қувватлаган.

Набийларнинг аввалгиси Одам алайҳиссалом ва уларнинг охирчилари Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламлардир. Дарҳақиқат, баъзи ҳадисларда уларнинг адади баён қилинган. Лекин уларни маълум ададга чеклаб қўймаслик аълороқдир. Аллоҳ таоло марҳамат қилганки;

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِّن قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَّن قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَّن لَّمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ

⁶ Талхийсу шархил ақидатит Таҳовия 62 бет

“Аниқки, биз Сиздан илгари (кўн) пайғамбарлар юборгандирмиз. Улардан биз сизга ҳикоя қилиб берган кишилар ҳам бор. Яна улардан биз сизга ҳикоя қилмаган кишилар ҳам бордир”. (Ғофир сураси, 78-оят).

Ададни зикр қилганда улардан бўлмаганлар улар сафига кириб қолиши ёки улардан бўлганлар уларнинг сафидан чиқиб қолиши эҳтимоли бордир.

Уларнинг барчалари Аллоҳ таолодан хабар бергувчи ва етказувчи содиқ насиҳатгўйдирлар.

Пайғамбарларнинг афзали Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламдирлар”.

Демак юборилган пайғамбарларнинг ададлари аниқ баён қилинмаганлиги сабабли, Аллоҳ таоло қанча пайғамбар юборган бўлса, барчасига иймон келтирамиз дейиш билан чекланамиз.

Ўлгандан сўнг қайта тирилишга – ўлгандан сўнг қайта тирилишга иймон келтириш фарздир. Бу ҳақида Аллоҳ таоло шундай хабар берган:

قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ

“(Эй, Муҳаммад алайҳиссалом) айтинг: “У (чириган суяк)ларни дастлаб (бир томчи сувдан) пайдо қилган Зотнинг ўзи қайта тирилтирур. У (Ўзи яратган) барча халқни Билгувчидир”. (Ясин сураси, 79-оят).

Демак, барча махлуқотлар ўлиб битганларидан сўнг Аллоҳ таоло яна уларнинг руҳларини ўзларига қайтариб, қайтадан тирилтиради. Бунда инсонлар, жинлар, шайтонлар, ҳайвонлар, ҳашаротлар, қушлар ҳамма-ҳаммаси қайтадан тиргизилади. Туғилмасдан тушиб қолган бола бўлса, агар унга руҳ пуфланган бўлса, қайта тирилтирилади. Агар руҳ пуфланмаган бўлса, қайта тирилтирилмайди.

Қадарнинг яхшиси ҳам ёмони ҳам Аллоҳ таолодан – қадар бу – яхшию-ёмон, мусибату-роҳат, хурсандчилигу-хафалик, ўлиму-хаёт, куфру-иймон, бойлигу-фақирлик, ҳидоят-залолат ва булардан бошқа барча ишларнинг Аллоҳ таоло томонидан таъйин қилинишидир. Яъни махлуқотларнинг тақдири азалдан Аллоҳ таолога маълум бўлиб, бу тақдирнинг ҳикматини Унинг Ўзидан бошқа ҳеч ким билмайди. Қазои қадар Аллоҳ таолонинг азалий илмига тааллуқли нарсалардир. Аллоҳ таоло ҳеч бир жонни мажбурламайди. У Ўзининг азалий

илми билан яъни фақат Ўзигагина хос бўлган илм билан банда нима касб қилишини билади ва унга ўша нарсани ирода қилади сўнгра уни вужудга келтиради. Қазо-ю қадар ва унга иймон келтириш ҳақида Қуръони карим ва Ҳадиси шарифларда жуда кўплаб такидланган.

قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا

“Дарҳақиқат, Аллоҳ барча нарса учун миқдор-ўлчов қилиб қўйгандир”

(яъни ҳаётда рўй берадиган ҳар бир яхши-ёмон воқеа ҳодиса ёлғиз Аллоҳ хоҳлаган – белгилаган вақт ва ўлчовда рўй беради). (Талоқ сураси, 3-оят).

عَنْ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يُؤْمِنُ عَبْدٌ حَتَّى يُؤْمِنَ بِأَرْبَعٍ، يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ بَعَثَنِي بِالْحَقِّ، وَ يُؤْمِنُ بِالْمَوْتِ، وَ الْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ وَيُؤْمِنُ بِالْقَدَرِ (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَ ابْنُ مَاجَةَ).

Али розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “тўрт нарсага иймон келтирмагунча банданинг иймони эътиборга олинмайди; Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқлигига, менинг Аллоҳ юборган ҳақ расул эканлигимга гувоҳлик бермагунча, ўлимга, ундан сўнг қайта тирилишига ва қадарга иймон келтирмагунча”, дедилар. (Термизий ва Ибн Можа ривояти).

Иймон келтирдим демоқлик вожиб бўлади – юқорида айтиб ўтилганларга сидқидилдан ишондим демоқлик вожиб дейилишига сабаб иқроор иймоннинг рукнларидан эканлигига далолат қилиши учундир. Имом Баздавий,⁷ “ким қалби билан тасдиқ қилса-ю, баён қилишликни узрсиз тарк қилса мўмин бўлмайди”, деганлар

Салаф уламоларимиз жумладан, “Имом Молик, Имом Шофеъий, Имом Аҳмадлар: “Иймон – қалб билан тасдиқ қилиш, тил билан иқроор бўлиш, арконларга амал қилишдир. Фақат кимки баъзи тоатларнигина тарк қилган бўлса, иймондан чикмайди”, деганлар. Муҳаққиқ уламолардан Ашъарий (873-935 мил.й.) (иккита саҳиҳ ривоятда) ва Мотуридий (870-944 мил.й.) эса: “Иймон – фақат қалб билан тасдиқ қилишдир”, деганлар. Бу иккала фикр жамлаб

⁷ Фахрул Ислому Муҳаммад ибн Абдилкарим ибн Мусо ал-Баздавий 400-хижрий санада таваллуд топиб, 482-хижрий санада Ражаб ойининг бешинчи кунида вафот этганлар. Бу зотнинг “Ал-Мабсут”, “Шарҳул жамиъил кабир”, “Шарҳул жамиъис сағир” ва “Усулул Баздавий” каби кўплаб таснифотлари бўлган.

ўрганилган ва уларнинг ўрталаридаги хилоф лафзий эканлиги маълум бўлган. Аввалгилар дўзахга киришдан нажот берувчи комил иймонни тушунтиришган. Бундай ҳолда амалнинг иймондаги рукнлардан бўлиши шубҳасиздир. Кейингилар эса иймоннинг аслини, яъни дўзахда абадий қолишдан нажот берадиган иймонни тушунтиришган”.⁸

Ҳисоб – яъни каттаю кичик барча амаллар Қиёмат кунида ҳисоб-китоб қилиниши ҳақдир. Бу ҳақида Аллоҳ таоло “Иншиқоқ” сурасида қуйидагича хабар берган:

فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا وَيَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا
وَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ وِرَاءَ ظَهْرِهِ فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا

“Ана энди кимнинг номаи аъмоли ўнг томонидан берилса, Бас у осон ҳисоб билан ҳисоб-китоб қилинажак. Ва ўз (ининг жаннатдаги) аҳли оиласига шоду хуррам ҳолда қайтажак. Энди кимнинг номаи аъмоли орқа томонидан берилса, Бас у ўлимини чақириб қолажак”. (7,8,9,10,11-оятлар).

Тарози – яъни Қиёмат кунида бандаларнинг амаллари тортилиб ўлчанадиган тарози борлиги ҳақдир. Бу тарози нимадан ясалган, унда қандай тортилади, унинг катталиги қанча, улар ҳақида баҳс юритмасдан, уларнинг илмини Аллоҳ таолонинг ўзига ҳавола қилиб, Унинг берган хабарларига қатъий иймон келтирамиз. Бу ҳақида Аллоҳ таоло шундай хабар берган:

وَنُضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا

“Биз Қиёмат куни учун адолатли мезон тарозилар қўюрмиз, бас, бирон жонга заррача зулм қилинмас”. (Анбиё сураси, 47-оят).

Жаннат. Жаннат луғатда – “боғ” маъносини билдиради. Шаръий истелоҳда эса “Аллоҳ таоло ўзининг буйруқларини бажариб, фазлу марҳаматига сазовор бўлган бандалари учун тайёрлаб қўйган жой – жаннат”, деб аталади. Жаннатда Аллоҳ таоло ўзининг солиҳ бандалари учун кўзлар кўрмаган, кулоқлар эшитмаган ноз-неъматларни тайёрлаб қўйгандир. Жаннатийларга бериладиган энг улуғ неъмат Аллоҳ таолонинг жамолини кўриш ҳисобланади. “Жаннатлар саккиз хил бўлиб, уларнинг дарвозалари ҳам саккизтадир.

⁸ Манҳалул ҳадис, 1-жилд, 4-бет.

Жаннатлар ушбу хил номлар билан номланган:

1. Дарус салом;	5. Жаннатул фирдавс;
2. Жаннат ул-маъво;	6. Жаннатул қарор;
3. Жаннатун наъийм;	7. Жаннату адн;
4. Жаннатул хулд;	8. Васида. ” ⁹

Жаннатга вакил қилинган фаришта “Ризвону жаннат” деб аталади. Жаннат ҳозирда яратиб қўйилган бўлиб, Аллоҳга маълум бўлган олий макондадир.

Жаҳаннам. Жаҳаннам луғатда “дўзах” маъносини билдиради. Шаръий истелоҳда эса “Аллоҳ таоло ўзининг буйруқларини бажармаган бандалари учун тайёрлаб қўйган жой – жаҳаннам”, деб аталади. Унинг етти дарвозаси борлиги ҳақида Аллоҳ таоло “Ҳижр” сурасининг 44-оятда хабар берган:

لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِّكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَّقْسُومٌ

“Унинг етти дарвозаси бўлиб, ҳар бир дарвозага уларнинг бир тўдаси бўлинувур”.

Дўзахнинг дарвозалари қуйидагича номланади:

1. Ҳовия	5. Ҳутома
2. Жаҳим	6. Саъир
3. Сақар	7. Жаҳаннам ¹⁰
4. Лазо	

Дўзахдаги азобловчи фаришта “Забония” деб аталади. Дўзах ҳозирда яратиб қўйилган бўлиб, у Аллоҳ таолога маълум жойдадир.

2-дарс

Мавзу: “Мутлоқ мукаммаллик Аллоҳ таолога хосдир”

وَاللَّهُ تَعَالَى وَاحِدٌ لَا مِنْ طَرِيقٍ أَلْعَدَدِ وَلَكِنْ مِنْ طَرِيقٍ أَنَّهُ لَا شَرِيكَ لَهُ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ
وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ. لَا يُشَبَّهُهُ شَيْئًا مِنَ الْأَشْيَاءِ مِنْ خَلْقِهِ وَلَا يُشَبَّهُهُ شَيْءٌ مِنْ خَلْقِهِ لَمْ يَزَلْ
وَلَا يَزَالُ بِأَسْمَائِهِ وَصِفَاتِهِ الدَّائِمَةِ وَالْفِعْلِيَّةِ

Аллоҳ таоло бирдир. Бу (кейин иккидир каби) санаш маъносида эмас, балки унинг мутлақо шериги йўқ маъносидадир. “Айтинг: У – Аллоҳ

⁹ Мухаммадия 8-бет

¹⁰ Ислом энциклопедияси, 75-бет.

Бирдир. Аллоҳ кўзлангувчидир. У туғмаган ва туғилмагандир. Ва ҳеч ким У Зотга тенг эмасдир”. У махлуқларидан бўлган нарсалардан бирон нарсага ўхшамайди ва махлуқларидан ҳам бирор нарса унга ўхшамайди. Унинг исмлари, зотий ва феълий сифатлари доимий бўлган ва ҳамиша доимийдир.

Аллоҳ таоло бирдир. Бу (кейин иккидир каби) санаш маъносида эмас, балки Унинг мутлақо шериги йўқ маъносидадир. Аллоҳ таоло зотида ҳам, сифатларида ҳам, феълларида ҳам яккаю ягонадир. Унга тенг келадиган бошқа бирор-бир нарса йўқдир. Бу ҳақида ихлос сурасида шундай хабар берилган;

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

(Эй, Муҳаммад алайҳиссалом) **Айтинг: “У – Аллоҳ Бирдир.** Яъни Унинг ҳеч қандай шериги йўқдир. У яккаю ёлғиздир.

اللَّهُ الصَّمَدُ

Аллоҳ кўзлангувчидир. Яъни Аллоҳ таоло барча ҳожатлар билан кўзлангувчидир. Барча ҳожатлар Ундан сўралади, аммо У ҳеч кимга муҳтож эмасдир.

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ

У туғмаган ва туғилмагандир. Яъни Аллоҳ таолонинг ўғил-қизи ҳам, онаси ҳам йўқдир. У Азалий ва Абдий Зотдир.

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

Ва ҳеч ким У Зотга тенг эмасдир. Яъни Унинг мислидек бирор мавжудот йўқдир.

У махлуқотларидан бўлган нарсалардан бирор нарсага ўхшамайди. Аллоҳ таоло махлуқотларнинг барортасига ҳам ўхшамайди. Чунки У зот “вожибул вужуд” – “мавжудлиги лозим” бўлган зотдир. Махлуқотлар эса “мумкинул вужуд” – “мавжуд бўлиши ёки бўлмаслиги ҳам мумкин” бўлган нарсалардир. Мавжудлиги лозим бўлган зотнинг ҳеч қачон, мавжуд бўлиши ёки бўлмаслиги ҳам мумкин бўлган нарсаларга ўхшамаслиги барчага аён дир.

Махлуқотлардан ҳам бирор нарса унга ўхшамайди. махлуқотлардан бирортаси ҳам бирор жиҳатдан Аллоҳ таолога ўхшамайди. Кимки махлуқотларнинг бирортасини Аллоҳ таолога ўхшатса, кофир бўлади.

Унинг исмлари, зотий ва феълий сифатлари доимий бўлган ва ҳамиша доимийдир. Аллоҳ таолонинг исмларидан бирор исм ва мазкур сифатларидан бирор сифат кейинчалик пайдо бўлмаган, балки аввалдан бор бўлган. Аллоҳ таолонинг исмлари жуда кўп бўлиб бу ҳақида Қуръони каримда шундай марҳамат қилинган:

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا

“Аллоҳнинг гўзал исмлари бордир. Бас, Уни ўша исмлар билан чорланглар (ёд этинглар)”. (Аъроф сураси, 180-оят).

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўз ҳадиси шарифларида қуйидагича марҳамат қилганлар:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى تِسْعَةَ وَ تِسْعِينَ إِسْمًا مِائَةً غَيْرَ وَاحِدٍ مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيَّمُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ الْعَفَّارُ الْقَهَّارُ الْوَهَّابُ الرَّزَّاقُ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ الْقَابِضُ الْبَاسِطُ الْخَافِضُ الرَّافِعُ الْمُعِزُّ الْمُذِلُّ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ الْحَكَمُ الْعَدْلُ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ الْحَلِيمُ الْعَظِيمُ الْعَفُورُ الشَّكُورُ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ الْحَفِيفُ الْمُقْبِتُ الْحَسِيبُ الْجَلِيلُ الْكَرِيمُ الرَّقِيبُ الْمُجِيبُ الْوَاسِعُ الْحَكِيمُ الْوَدُودُ الْمَجِيدُ الْبَاعِثُ الشَّهِيدُ الْحَقُّ الْوَكِيلُ الْقَوِيُّ الْمَتِينُ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ الْمُحْصِي الْمُبْدِئُ الْمُعِيدُ الْمُحْيِي الْمُمِيتُ الْحَيُّ الْقَيُّومُ الْوَاحِدُ الْمَلِكُ الْقَادِرُ الْمُقْتَدِرُ الْمُقَدِّمُ الْمُؤَخَّرُ الْأَوَّلُ الْآخِرُ الظَّاهِرُ الْبَاطِنُ الْوَالِي الْمُتَعَالَى الْبَرُّ التَّوَّابُ الْمُتَّقِمُ الْعَفُوُّ الرَّءُوفُ مَالِكُ الْمُلْكِ دُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ الْمُقْسِطُ الْجَامِعُ الْعَنَى الْمُعْنَى الْمَانِعُ الضَّارُّ النَّافِعُ النَّوْرُ الْهَادِي الْبَدِيعُ الْبَاقِي الْوَارِثُ الرَّشِيدُ الصَّبُورُ. (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَ ابْنُ حِبَّانَ وَ الْحَاكِمُ)

Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади. Росулulloх соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: **“Аллоҳ таолонинг 99 та, бир кам 100 та исми бор.** Ким уларни санаб чиқса (тўлиқ билиб олса), жаннатга киради. Ундан бошқа илоҳ йўқ (бўлган) Аллоҳ (*Ибодат қилинган Зот*), ар-Рохман (*Меҳрибон*), ар-Роҳийм (*Шафқатли*), ал-Малик (*Эга*), ал-Қуддус (*Мутлақ пок*), ас-Салам (*Тинчлик ато этувчи*), ал-Муъмин (*Иймон ато этувчи*), ал-Муҳаймин (*Назорат қилувчи*), ал-Азиз (*Энг кучли*), ал-Жаббар (*Энг қудратли*), ал-

Мутакаббир (Энг буюк), **ал-Холик** (Яратувчи), **ал-Барий** (Йўқдан бор қилувчи), **ал-Мусоввир** (Махлуқотларга суврат берувчи), **ал-Ғоффар** (Ниҳоятда кечирувчи), **ал-Қохҳар** (Бўйсиндирувчи), **ал-Ваҳҳаб** (Неъматларни совға қилувчи), **ар-Роззақ** (Ризқ берувчи), **ал-Фаттах** (Файзу-барака манбаъсини очувчи), **ал-Алийм** (Ҳар бир нарсани билувчи), **ал-Қобиз** (Ўзи хоҳлаган барча нарсани ушлаб турувчи), **ал-Басит** (Қалбларни кенгайтирувчи), **ал-Хофиз** (Пасайтирувчи), **ал-Рофий** (Кўтарувчи), **ал-Муъизз** (Азиз қилувчи), **ал-Музилл** (Хор қилувчи), **ас-Самийъ** (Ҳар бир нарсани эшитувчи), **ал-Басийр** (Ҳар бир нарсани кўрувчи), **ал-Ҳакам** (Ҳукм қилувчи), **ал-Адл** (Мутлақ адолат қилувчи), **ал-Латийф** (Энг илтифотли), **ал-Хобир** (Ўта хабардор), **ал-Ҳалим** (Ниҳоятда беозор), **ал-Азийм** (Энг улуғ), **ал-Ғофур** (Ўта мағфиратли), **аш-Шакур** (Оз амал учун кўп савоб берувчи), **ал-Алий** (Энг олий мартабали), **ал-Кабийр** (Энг катта), **ал-Ҳафийз** (Муҳофаза қилувчи), **ал-Муқийт** (Ризқ берувчи), **ал-Ҳасийб** (Ҳисоб қилувчи), **ал-Жалил** (Улуғ Зот), **ал-Карийм** (Лутфу-карам кўрсатувчи), **ар-Роқиб** (Энг юксак кузатиб турувчи), **ал-Мужийб** (Ижобат қилувчи), **ал-Васий** (Илму раҳмати бепоён), **ал-Ҳакийм** (Ҳар бир нарсани ҳикмат билан қилувчи), **ал-Вадуд** (Барчага меҳр кўрсатувчи), **ал-Мажид** (Шон-шарафи чексиз), **ал-Баъис** (Юборувчи), **аш-Шахийд** (Гувоҳлик берувчи), **ал-Ҳаққ** (Ҳақни юзага чиқарувчи), **ал-Вакийл** (Барчанинг иши унга топширилган Зот), **ал-Қовий** (Кучли Зот), **ал-Матийн** (Матонатли Зот), **ал-Валий** (Ҳомий Зот), **ал-Ҳамийд** (Унга ҳамду-сано айтилган Зот), **ал-Муҳсий** (Ҳисоб қилувчи), **ал-Мубдиъ** (Асос солувчи), **ал-Муъийд** (Қайтарувчи), **ал-Муҳйи** (Тирилтирувчи), **ал-Мумийт** (Ўлдирувчи), **ал-Ҳай** (Азалий ва абадий барҳаёт), **ал-Қойюм** (Қоим қилувчи Зот), **ал-Важид** (Хоҳлаганини топувчи Зот), **ал-Мажид** (Шон-шарафли Зот), **ал-Ваҳид** (Яккаю-ягона), **ас-Сомад** (Муҳтож бўлмайдиган Зот), **ал-Қодир** (Барча нарсага Қодир Зот), **ал-Муқтадир** (Ниҳоятда Қудратли), **ал-Муқаддим** (Олдинга сурувчи), **ал-Муаххир** (Орқага сурувчи), **ал-Аввал** (Барча нарсдан аввал), **ал-Охир** (Барча нарсалар йўқ бўлиб кетганда ҳам Ўзи қолувчи), **аз-Зоҳир** (Мавжудлиги очиқ-ойдин), **ал-Батин** (Махфий нарсаларни билувчи), **ал-Ваалий** (Барча нарсаларнинг эгаси), **ал-Мутаъалий** (нуқсонлардан юқори турувчи Зот), **ал-Барр** (Энг яхшилик

қилувчи), **ат-Тавваб** (Гуноҳларни кечирувчи), **ал-Мунтақим** (Интиқом олувчи), **ал-Афувв** (Авф қилувчи), **ар-Роуф** (Ўта меҳрибон), **Маликул мулк** (Мулк эгаси), **Зул жалали вал икром** (Шон-шараф ва иззат-икром эгаси), **ал-Муқсит** (Адолат қилувчи), **ал-Жамиъ** (Жамловчи), **ал-Ғоний** (Беҳожат), **ал-Муғний** (Беҳожат қилувчи), **ал-Маниъ** (Ман қилувчи), **аз-Зорр** (Зарарли нарсаларни ҳам яратувчи), **ан-Нафиъ** (Наф берувчи), **ан-Нур** (Ўзи Зоҳир ва ўзгаларни зоҳир қилган), **ал-Ҳадий** (Ҳидоят қилувчи), **ал-Бадийъ** (Нарсаларни ўхшашсиз яратувчи), **ал-Бақий** (Боқий қолувчи), **ал-Ваарис** (Мавжудотлар йўқ бўлиб кетганда ҳам боқий қолувчи), **ар-Рошийд** (Тўғри йўлга йўлловчи), **ас-Собур** (Ўта сабрли)”, дедилар. (Термизий, Ибн Ҳиббон ва ал-Ҳоким ривоятлари).

Албатта ушбу таржима қилинган маънолар Аллоҳ таолонинг исмлари маъноларидан биридир холос. Уларнинг булардан бошқа маънолари ҳам кўпдир.

Ушбу ҳадиси шарифда Аллоҳ таолонинг мазкур 99 та исмини тўлиқ билиб олишга ҳамда уни такрорлаб юришга тарғиб бор. Қуръони карим ва ҳадиси шарифларда Аллоҳ таолонинг исми-сифатлари қайси лафзлар билан зикр қилинган бўлса, фақат ўша лафзлар билан зикр қилмоқлик лозим.

Аллоҳ таолонинг исми-сифатлари уларга тааллуқли нарсалар мавжуд бўлгандан кейин пайдо бўлмаган, балки азалдан бор бўлган ва абадий бор бўлади.

3-дарс

Мавзу: “Аллоҳ таолонинг зотий ва феълий сифатлари”.

أَمَّا الدَّاتِيَّةُ فَالْحَيَاةُ وَالْقُدْرَةُ وَالْعِلْمُ وَالْكَلَامُ وَالسَّمْعُ وَالْبَصَرُ وَالْإِرَادَةُ ، وَ أَمَّا الْفِعْلِيَّةُ فَالتَّخْلِيْقُ وَ التَّرْزِيْقُ وَ الْإِنشَاءُ
وَ الْإِبْدَاعُ وَ الصَّنْعُ وَ غَيْرُ ذَلِكَ مِنْ صِفَاتِ الْفِعْلِ.

Аммо зотий сифатлари: ҳаёт, қудрат, илм, калом, эшитиш, кўриш ва продалардир. **Аммо феълий сифатлари:** яратиш, ризқ бериш, пайдо қилиш, ихтиро қилиш, вужудга келтириш ва булардан бошқа феълий сифатлар (ҳам бор).

Аллоҳ таолонинг зотий ва феълий сифатлари бор. Аллоҳ таоло ўзи сифатланган сифатнинг зиддидаги сифат билан сифатланмаса, у зотий сифат дейилади.

Ҳаёт: Ҳаёт сифати Аллоҳ таолонинг қадимий ва боқий бўлган зотий сифатларидан биридир. У зот ўзининг азалий ва абадий сифати бўлган ҳаёт сифати билан абадий тирикдир. Бу ҳақида У Зотнинг Ўзи шундай хабар берган;

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

“Аллоҳ, - ҳеч қандай илоҳ йўқ, фақат Унинг Ўзи бордир. У Тирик ва Абадий Тургувчидир”. (Бақара, 255-оят).

Қудрат: Қудрат сифати Аллоҳ таолонинг қадимий ва боқий бўлган зотий сифатларидан биридир. У зот ўзининг азалий ва абадий сифати бўлган қудрат сифати билан барча нарсага доимо қодирдир.

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمَلِكُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“(Барча оламлар) подшоҳлиги Ўз Қўлида бўлган Зот – Аллоҳ барокатли – Буюқдир. У барча нарсага Қодирдир”. (Мулк, 1-оят).

Илм. Илм сифати Аллоҳ таолонинг қадимий ва боқий бўлган зотий сифатларидан биридир. Аллоҳ таоло фақатгина ўзига хос бўлган азалий ва абадий илми билан катта-ю кичик барча мавжудотларни билади.

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

“У – Аллоҳ, шундай Зотдирки, ҳеч қандай илоҳ йўқ, фақат Унинг Ўзи бордир. (У) ғайб ва шаҳодатни (яъни яширин ва ошкора нарсаларни) Билгувчидир”. (Ҳашр сураси, 22-оят).

Калом. Калом сифати Аллоҳ таолонинг қадимий ва боқий бўлган зотий сифатларидан биридир. Бошқа сифатлари каби калом сифати ҳам махлуқларнинг гапириш сифатидан кескин фарқ қилади. Инсонлар тиллари ва лаблари ёрдамида ҳарфлар билан гапирадилар. Аллоҳ таоло эса бундай нарсалардан беҳожат бўлиб гапиришлиги ўзига хосдир.

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“Бирон нарсани (яратишни) ирода қилган вақтида, Унинг иши фақатгина “Бўл!”-демоқлигидир. Бас у (нарса) бўлур вужудга келур.” (Ясин сураси 82-оят)

Эшитиш ва кўриш. Эшитиш ва кўриш сифатлари Аллоҳ таолонинг қадимий ва боқий бўлган зотий сифатларидандир. Аллоҳ таоло барча товушлар, ҳарфлар ва калималарни Ўзининг азалий сифати бўлган эшитиш сифати билан эшитиб туради. Шунингдек, барча шакллар ва рангларни уларнинг ҳамма ҳолатларида Ўзининг азалий сифати бўлган кўриш сифати билан кўриб туради.

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

Бирон нарса У Зотга ўхшаш эмасдир. У Эшитгувчи ва Кўриб тургувчидир. (Шўро сураси, 11-оят).

Ирода. Ирода сифати Аллоҳ таолонинг қадимий ва боқий бўлган зотий сифатларидан биридир. Дунё-ю охиратдаги ҳар бир катга-ю кичик, озу-кўп, яхши-ёмон, фойда-ю зарар, ширину аччиқ, иймону-куфр, тоату-исён барча-барчаси Аллоҳ таолонинг иродасига кўра қазо-ю қадарига мувофиқ вужудга келади.

إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ

Албатта Аллоҳ Ўзи истаганидек ҳукм қилур. (Моида сураси 1-оят)

Феълий сифатлар: Аллоҳ таоло Ўзи сифатланган сифатнинг зиддидаги сифат билан ҳам сифатланадиган бўлса, у феълий сифат дейилади. Масалан, тирилтирувчи – ўлдирувчи, бергувчи – ман қилгувчи ва ҳоказолар.

Яратиш, пайдо қилиш, вужудга келтириш - маънолари бир-бирига яқин бўлган Аллоҳ таолонинг феълий сифатларидир. Бу сифатлар-Таквийн ҳам дейилади. Таквийннинг қадим ёки ҳодислиги тўғрисида ақоид илми имомлари ўртасида фарқ бўлсада, бу фарқ фақат лафзийдир. Ҳақиқатда эса, бир хил, қадимдир.

Ризқ бериш. Ризқ луғатда- “ризқ”, “кунлик овқат”, “улуш”, “инъом” каби маъноларни англатади. Истелохда эса- “Аллоҳ таолонинг инсонлар ва жонворларни манфаатлантирган барча нарсаси-ризқ деб аталади”.

Ризқ бериш Аллоҳ таолонинг феълий сифатларидан бири бўлиб, барча ризқланадиган жонзотларнинг ризқини Унинг ўзи беради. Бу ҳақиқатни Аллоҳ таоло қуйидагича баён қилган:

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

“Ерда ўрмалаган нарса борки, барчасининг ризқи Аллоҳнинг зиммасидадир. У Зот уларнинг турар жойларини ҳам, борар жойларини ҳам билур. Ҳамма нарса очиқ-равшан Китобда бордир”. (Ҳуд сураси, 6-оят).

Ихтиро қилиш. Ихтиро қилиш ҳам Аллоҳ таолонинг феълий сифатларидан бўлиб, у нарсаларнинг ўхшаши йўқ бўлган пайтда йўқдан бор қилишидир.

4-дарс

Мавзу: “Аллоҳ таолонинг исми сифатлари ўзига хослиги”.

لَمْ يَزَلْ وَلَا يَزَالُ بِأَسْمَائِهِ وَصِفَاتِهِ لَمْ يَحْدُثْ لَهُ إِسْمٌ وَلَا صِفَةٌ لَمْ يَزَلْ عَالِمًا بِعِلْمِهِ وَالْعِلْمُ صِفَةٌ فِي الْأَزَلِّ وَقَادِرًا بِقُدْرَتِهِ وَالْقُدْرَةُ صِفَةٌ فِي الْأَزَلِّ وَتَكَلَّمَ بِكَلَامِهِ وَالْكَلَامُ صِفَةٌ فِي الْأَزَلِّ وَخَالَقًا بِتَخْلِيْقِهِ وَالتَّخْلِيْقُ صِفَةٌ فِي الْأَزَلِّ وَفَاعِلًا بِفَعْلِهِ ، وَالْفِعْلُ صِفَةٌ فِي الْأَزَلِّ

Аллоҳ таолонинг исмлари ва сифатлари доимий бўлган ва ҳамиша доимийдир. Унинг учун бирор исм ва бирор сифат янгидан пайдо бўлмаган. У ўз илми билан доимий билгувчидир ва илм унга азалий сифатдир. У ўз қудрати билан доимий қодирдир ва қудрат унга азалий сифатдир. У ўз каломи билан доимий гапирувчидир ва калом унга азалий сифатдир. У ўз яратишлиги билан доимий яратувчидир ва яратишлик унга азалий сифатдир. У ўз феъли билан доимий бажарувчидир ва феъл унга азалий сифатдир.

Аллоҳ таолонинг исмлари ва сифатлари доимий бўлган ва ҳамиша доимийдир. Яъни Аллоҳ таолонинг исму сифатлари бир пайтлар йўқ бўлиб кейин пайдо бўлган эмас ва маълум бир пайтлардан кейин йўқ ҳам бўлмайди. Балки ибтидоси йўқ азалий, интиҳоси йўқ абадийдир.

Унинг учун бирор исм ва бирор сифат янгидан пайдо бўлмаган. Яъни Аллоҳ таоло учун бирон бир олдин бўлмаган исм ёки сифат янгидан пайдо

бўлмайди. Чунки кейин пайдо бўлишлик, олдин комил бўлмаганликдан даракдир. Аллоҳ таоло эса азалий ва абадий комилдир.

У Ўз илми билан доимий билгувчидир ва илм унга азалий сифатдир. Яъни Аллоҳ таоло ўзининг азалий сифати бўлган илми билан доимий билгувчидир. Бу илми зиёдалигу нуқсонни қабул қилмайдиган, У зотнинг ўзига хос бўлган азалий ва абадий илмдир.

У ўз қудрати билан доимий қодирдир ва қудрат унга азалий сифатдир. Яъни Аллоҳ таоло ҳар бир нарсага азалий ва абадий қодирдир. Унинг қудрати етмайдиган бирор нарса йўқдир. Бу ҳақида Аллоҳ таоло қуйидагича марҳамат қилган:

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا

На осмонлардаги ва на Ердаги бирон нарса Аллоҳдан қочиб қутулгувчи эмасдир. Зотан, У билим ва қудрат Эгаси бўлган Зотдир. (Фотир сураси, 44-оят).

У ўз каломи билан доимий гапирувчидир ва калом Унга азалий сифатдир. Яъни калом Аллоҳ таолонинг зотий сифатларидан бўлиб, У зот бу сифати билан ҳарфлар ва овозлар жинсидан бўлмаган балки ўзига хос бўлган калом сифати билан гапирувчидир. Аллоҳ таоло Ўз каломи билан буюрувчи, ман қилувчи ҳамда хабар берувчидир. Аллоҳ таоло ўзининг каломини пайғамбарларига фаришта Жаброил алайҳиссалом воситасида ёки бевосита етказган. Аллоҳ таолонинг Мусо алайҳиссалом билан бевосита гаплашганлиги собитдир.

وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا

“Мусо билан Аллоҳнинг Ўзи (бевосита) гаплашди”. (Нисо сураси, 164-оят).

Шунингдек Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан ҳам “Исро ва меърож” кечасида бевосита гаплашганлиги собитдир.

У Ўз яратишлиги билан доимий яратувчидир ва яратишлик Унга азалий сифатдир. Яъни Аллоҳ таоло махлуқотлар йўқ пайтда ҳам Холик

(яратувчи) бўлган. Махлуқотларни яратганидан сўнг “Холик” исмини олмаган. Зеро Унинг исму сифатлари бошланиши йўқ азалий ва охири йўқ абадийдир.

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ

“Аллоҳ барча нарсанинг Яратгувчисидир. У барча нарсанинг устида Вакил-Ҳомийдир”. (Зумар сураси, 62-оят).

У ўз феъли билан доимий бажарувчидир ва феъл унга азалий сифатдир. Яъни Аллоҳ таолонинг феъли ҳам илм, кудрат, яратиш сифатлари каби азалий сифатларидандир. Аллоҳ таолога нарсаларни яратиши сабабли унда феъл (бўлдириш, яратиш, вужудга келтириш) пайдо бўлмаган, балки феъл унда азалий бор бўлган ва абадий бор бўлади.

5-дарс

Мавзу: “Аллоҳ таолонинг феълига нисбатан эътиқод”.

وَالْفَاعِلُ هُوَ اللَّهُ تَعَالَى ، وَالْفِعْلُ صِفَةٌ فِي الْأَزْلِ وَالْمَفْعُولُ مَخْلُوقٌ. وَفَعَلَ اللَّهُ تَعَالَى غَيْرَ مَخْلُوقٍ وَصِفَاتُهُ فِي الْأَزْلِ غَيْرُ مُحَدَّثَةٍ وَلَا مَخْلُوقَةٍ. فَمَنْ قَالَ: إِنَّهَا مَخْلُوقَةٌ أَوْ مُحَدَّثَةٌ ، أَوْ وَقَفَ ، أَوْ شَكََّ فِيهَا فَهُوَ كَافِرٌ بِاللَّهِ تَعَالَى.

Фоил У Аллоҳ таолодир. Унинг феъли азалий сифатидир. Мафъул махлуқдир. Аллоҳ таолонинг феъли махлуқ эмасдир. Унинг азалий сифатлари янгидан пайдо бўлган эмас ва махлуқ ҳам эмасдир. Кимки: улар махлуқдир ёки янгидан пайдо бўлган деса ёхуд иккиланса ё улар ҳақида шубҳа қилса, бас у Аллоҳ таолога кофирдир.

Фоил У Аллоҳ таолодир. Барча нарсани бўлдирувчи, яратувчи, вужудга келтирувчи, ҳукм қилувчи, буюрувчи ёлғиз Аллоҳ таолодир. Унинг асло шериги йўқдир. Бу ҳақида Аллоҳ таолонинг ўзи шундай хабар берган:

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ

“Ҳеч қандай илоҳ йўқ, магар Унинг Ўзи бордир. У ҳамма нарсани яратгувчидир. Бас Унга бандалиқ қилингиз!”. (Анъом сураси, 102-оят).

Унинг феъли азалий сифатидир. Аллоҳ таолонинг феъли янгидан пайдо бўлгучи феъл эмас, балки Аллоҳ таолонинг Ўзига хос бўлган азалий ва абадий сифатидир. Бу ҳақида Умар Насафий: “ “Таквийн” (яратиш, вужудга келтириш, ихтиро қилиш ва ҳоказолар) Аллоҳ таолонинг азалий сифатидир. Аллоҳ таолонинг таквийни оламни ва унинг ҳар бир жузъини вужудга келтириш вақтидаги яратишидир” деганлар.

Мафъул махлуқдир. Мафъул яъни Аллоҳ таолодан бошқа барча нарсалар Аллоҳ таолонинг уларни йўқдан бор қилганлигига кўра махлуқ яъни йўқдан бор қилинган дейилади.

Аллоҳ таолонинг феъли махлуқ эмас. Яъни Аллоҳ таоло бирор нарсани яратса, уни янги пайдо бўлган феъл билан эмас, балки ўзининг азалий сифати бўлган феъли билан яратади. Янгидан пайдо бўлган нарса Унинг азалий сифатининг асаридир. Зеро мафъулнинг махлуқлиги туфайли Аллоҳ таолонинг феъли ҳам махлуқ бўлмоқлиги лозим бўлмайди.

Унинг азалий сифатлари янгидан пайдо бўлган эмас ва махлуқ ҳам эмасдир. Яъни Аллоҳ таолонинг зотий ва феълий сифатлари янгидан ҳам пайдо бўлмаган, яратилган ҳам эмас, балки барча айбу-нуқсонлардан пок бўлган зотнинг азалий ва абадий сифатларидир.

Кимки; улар махлуқдир ёки янгидан пайдо бўлган деса, ёхуд иккиланса, ё улар ҳақида шубҳа қилса, бас у Аллоҳ таолога кофирдир. Яъни қайси бир мукаллаф инсон (ақли расо, қилмишларига масъул бўладиган инсон) Аллоҳ таолонинг ҳаёт, қудрат, илм, калом, эшитиш, кўриш, ирода қилиш, яратиш, ризқ бериш каби У Зотнинг Ўзига хос бўлган сифатлари тўғрисида мазкур муносабатларда бўлса, у Аллоҳ таолога куфр келтирган бўлади.

6-дарс

Мавзу: “Қуръон - Аллоҳ таолонинг каломи”.

وَ الْفَرَّانُ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى فِي الْمَصَاحِفِ مَكْتُوبٌ ، وَ فِي الْقُلُوبِ مَحْفُوظٌ وَعَلَى الْأَلْسُنِ مَقْرُوءٌ ، وَ عَلَى النَّبِيِّ عَلَيْهِ
الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ مُنَزَّلٌ ، وَ لَفْظْنَا بِالْفَرَّانِ مَخْلُوقٌ وَ كِتَابُنَا لَهُ مَخْلُوقَةٌ وَ قِرَاءَتُنَا لَهُ مَخْلُوقَةٌ وَ الْفَرَّانُ غَيْرُ مَخْلُوقٍ.

Қуръон Мусхафларда ёзилган, қалбларда ёдланган, тилларда ўқилган ва Набий алайҳиссолату вассаламга нозил қилинган Аллоҳ таолонинг каломидир. Бизнинг Қуръонни талаффуз қилишимиз махлуқдир, уни ёзишимиз махлуқдир ва уни қироат қилишимиз махлуқдир. Қуръон махлуқ эмасдир.

Қуръон. Қуръон **فُعَلَانُ** вазнидаги (қолипидаги) масдари (ўзаги) бўлиб, “ўқимок”, “жамламок”, “бир-бирига кўшмок” маъноларини англатади.

Истелоҳда эса: **الْقُرْآنُ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى الْمُنَزَّلُ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُتَعَبَّدُ بِتِلَاوَتِهِ**

“Муҳаммад соллаллоху алайҳи ва салламга нозил қилинган, ҳамда тиловати ибодат саналадиган Аллоҳ таолонинг каломи – Қуръон деб аталади”.¹¹

Қуръон исми – Аллоҳ таолонинг зотий сифати бўлган азалий ва абадий каломига ҳам, сура ва оятлардан тузилган, янгидан пайдо бўлувчи лафзий каломга ҳам далолат қилади. Шу сабабли Имоми Аъзам роҳматуллоҳи алайҳи Аллоҳ таолонинг зотий сифати бўлган каломини ирода қилганликлари учун “Қуръон”дан кейин “Аллоҳ таолонинг каломидир” деган сўзни кўшганлар.

Мусхафларда ёзилган. Яъни ҳарфлар ва калималар воситасида китобларимизда ёзилган. Мана шу ҳарфлар ва калималар Аллоҳ таолонинг азалий каломига далолат қилади.

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

(Эй мўмин бандам), **Ҳар қачон Қуръон қироат қилсанг, албатта қувилган – малъун шайтон (васвасаси)дан Аллоҳ паноҳ беришини сўрагин!** (Наҳл сураси, 98-оят).

Қалбларда ёдланган, тилларда ўқилган. Яъни тасаввур қилинган пайтда хаёлдаги лафзлари билан эсланади ва талаффуз қилинган ҳамда эшитилган ҳарфлари билан ўқилади.

¹¹ Мабахис фи улумил Куръан. 21–бет.

Ва Набий алайҳиссолату вассаламга нозил қилинган Аллоҳ таолонинг каломидир. Яъни Қуръони карим Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламга фаришта Жаброил алайҳиссалом воситачилигида 23 йил мобайнида нозил қилинган. Жаброил алайҳис саломнинг пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламга ваҳий олиб тушишлари ҳақида Абул Муъийн Насафий ўзларининг “Баҳрул калом” номли асарларида қуйидагиларни айтганлар: “Жаброил алайҳиссаломнинг Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёнларига ҳар бир келишлари Аллоҳ таолонинг амри билан бўлган. Аллоҳ таоло Қуръонни Жаброил алайҳиссаломга билдирган шундан сўнгра унга Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга қайси оятни ва қайси сурани олиб тушишлигини буюрган”¹² Қуръони каримнинг дастлабки нозил қилинган оятлари “Алақ” сурасининг аввалги беш оятидир.

اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ
الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

1. “(Эй Муҳаммад алайҳиссалом, Сиз ўзингизга нозил бўладиган Қуръонни барча мавжудотни) **яратган Зот бўлмиш Парвардигорингиз номи билан (бошлаб) ўқинг!** 2. **У инсонни лахта қондан яратган (Зотдир).** 3-4. **Ўқинг! Сизнинг Парвардигорингиз (инсониятга) қаламни (яъни ёзишни-хатни) ўргатган ўта Карамли Зотдир.** 5. **У Зот инсонга унинг билмаган нарсаларини ўргатди**”. (Алақ сураси, 1-5-оятлар).

“Охирги нозил бўлган оятлар эса “Бақара” сурасининг 278, 281, 282-чи оятлари бўлиб, улар бир вақтнинг ўзида тушган”.¹³ 278-оят рибо ҳақидаги оятдир.

282-оят қарз ҳақидаги оят бўлиб, Қуръони каримдаги энг узун оят ҳисобланади.

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

“Ва (барчангиз) Аллоҳга қайтариладиган Кундан кўрқингиз! Сўнгра ҳар бир жонга қилган амали учун тўла жазо берилади ва ҳеч кимга зулм қилинмайди”. (Бақара сураси, 281-оят).

¹² Баҳрул калом 62-бет

¹³ Мабаҳис фи улумил Қуръан, 69-бет.

*“Ривоят қилинишича, Жаброил алайҳиссалом бу оятни олиб тушгач Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламга: “Буни “Бақара”дан 280-оятнинг бошига қўйинг”, деганлар. Шундан сўнг Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам 21 кун ё 81 кун ё 7 кун ё 3 соат яшаганлар”.*¹⁴

Қуръони каримни Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам Жаброил алайҳиссаломдан қабул қилиб олганлари маълум, аммо Жаброил алайҳиссалом уни қаердан қабул қилиб олганлар деган савол туғиладиган бўлса, унга жавоб қуйидагича: *“Аҳлус сунна вал жамоа эътиқоди бўйича: Жаброил алайҳиссалом Қуръонни Аллоҳ таолодан махсус лафзи билан эшитиб қабул қилиб олганлар”.*¹⁵

Бизнинг Қуръонни талаффуз қилишимиз махлуқдир, уни ёзишимиз махлуқдир ва уни қироат қилишимиз махлуқдир. Яъни Қуръондан қилган тиловатимиз ҳам, ёзишимиз ҳам, қироатимиз ҳам бизнинг феълимиз – иш-ҳаракатимиздир. Иш-ҳаракатимизнинг барчаси Аллоҳ таолонинг яратишлигига кўра махлуқдир, яъни йўқдан бор қилингандир.

Қуръон махлуқ эмасдир. Қуръон ёзилган ҳарфлар, варақлар, китоблар барчаси махлуқдир. Чунки буларнинг ҳаммаси бандаларнинг бажарган иш-ҳаракатларидир. Аллоҳ таолонинг каломи эса махлуқ эмасдир. Китоблар, ҳарфлар, калималар буларнинг барчаси бандалар уларга муҳтож бўлганлари учун Қуръонни ифода этувчи воситалардир. Бандалар ушбу воситаларни кўрадилар ва эшитадилар. Аллоҳ таолонинг каломи ўз азалий зоти билан қоим бўлиб, унинг маъноларини бандалар ана шу нарсалар орқали англайдилар. Аллоҳ таолонинг каломи бўлган Қуръон махлуқ эмасдир.

7-дарс

Мавзу: *“Қуръондаги хабар тарзида келтирилган ҳикоялар ҳам Аллоҳ таолонинг каломи эканлиги”.*

¹⁴ Тафсирун Насафий, I-жилд, 139-бет.

¹⁵ Мабоҳис фи улумил Қуръан, 35-бет.

وَمَا ذَكَرَ اللَّهُ تَعَالَى فِي الْقُرْآنِ حِكَايَةَ عَن مُوسَى وَ غَيْرِهِ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ ، وَ عَن فِرْعَوْنَ وَإِبْلِيسَ فَإِنَّ ذَلِكَ كُلَّهُ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى إِيخْبَاراً عَنْهُمْ ، وَ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى غَيْرُ مَخْلُوقٍ وَ كَلَامُ مُوسَى وَ غَيْرِهِ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ مَخْلُوقٌ وَ الْقُرْآنُ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى فَهُوَ قَدِيمٌ لَا كَلَامُهُمْ

Аллоҳ таолонинг Қуръонда Мусо ва ундан бошқа пайғамбарлар (уларга салавоту саломлар бўлсин), шунингдек Фиръавн ва Иблис (тили)дан ҳикоя тарзида баён қилганларининг барчаси Аллоҳ таолонинг улар ҳақида хабар берган каломидир. Аллоҳ таолонинг каломи махлуқ эмас, Мусонинг ва ундан бошқа махлуқларнинг каломи махлуқдир. Қуръон Аллоҳ таолонинг каломи бўлиб, у азалий ва абадий мангудир (Қуръонда махлуқлар томонидан айтилганлигини баён қилувчи сўзлар ҳам, Аллоҳ таолонинг каломидир). Уларнинг каломи эмас.

Аллоҳ таолонинг Қуръонда Мусо ва ундан бошқа пайғамбарлар (уларга салавоту саломлар бўлсин), шунингдек Фиръавн ва Иблис (тили)дан ҳикоя тарзида баён қилганларининг барчаси Аллоҳ таолонинг улардан хабар берган каломидир. Қуръони каримдаги Мусо алайҳиссалом ва у зотдан бошқа пайғамбарлар тилларидан баён қилинган нарсалар ҳам, Фиръавну Иблислар тилидан баён қилинган нарсалар ҳам барчаси Аллоҳ таолонинг осмону ерни ҳамда руҳни яратишидан олдин Лавҳул маҳфузга битиб қўйган азалий каломидир. Улар Мусо алайҳиссаломдан ёки Фиръавндан эшитилгандан кейин, янгидан пайдо бўлган сўзлар эмасдир. Масалан:

يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ

“(Фиръавн айтди): “У сизларни ўз ерларингиздан чиқармоқчи, нима дейсизлар?”” (Аъроф сураси, 110-оят).

Аллоҳ таоло ушбу ояти каримада Фиръавннинг сўзини ҳикоя тарзида баён қилган.

قَالَ الْفُؤَا

“(Мусо): “Сизлар ташланглар”, деди”. (Аъроф сураси, 116-оят).

Бу ояти каримада эса Мусо алайҳиссаломнинг сўзларини ҳикоя тарзида баён қилган.

Бу сўзларнинг барчаси буларни айтувчилар яратилмасларидан илгари “Лавҳул маҳфуз”да битилган эди.

Аллоҳ таолонинг каломи махлуқ эмас, Мусонинг ва ундан бошқа махлуқларнинг каломи махлуқдир. Аллоҳ таолонинг каломи янгидан пайдо бўлувчи эмас, балки Унинг азалий сифатидир. Мусо алайҳиссалом ва у зотдан бошқаларнинг, яъни барча махлуқларнинг каломи янгидан пайдо бўлувчидир. Чунки ўзлари махлуқ бўлгач, улардан содир бўлган барча феъллар ҳам махлуқ эканлиги ўз-ўзидан аёндыр.

Қуръон Аллоҳ таолонинг каломи бўлиб, у абадий, мангудир (Қуръонда махлуқлар томонидан айтилганлигини баён қилувчи сўзлар ҳам, Аллоҳ таолонинг каломидир). **Уларнинг каломи эмас.** Калом Аллоҳ таолонинг азалий ва абадий сифати ҳисобланади. Махлуқларнинг каломи эса уларнинг ўзларига ўхшаш янгидан пайдо бўлгувчидир. Зеро сифат сифатланмишга эргашувчидир. Қуръондаги, махлуқлар тилидан баён қилинган сўзлар эса юқорида айтганимиздек, гапирувчилари яратилмасдан илгари “Лавҳул Маҳфуз”га битиб қўйилган Аллоҳ таолонинг азалий ва абадий каломидир.

8-дарс

Мавзу: *“Мусо алайҳиссалом Аллоҳ таоло каломини эшитганлиги”.*

وَسَمِعَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ كَلَامَ اللَّهِ تَعَالَى كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (وَكَلامَ اللَّهِ مُوسَى تَكْلِيمًا). وَقَدْ كَانَ اللَّهُ تَعَالَى مُتَكَلِّمًا وَلَمْ يَكُنْ كَلِمَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَقَدْ كَانَ اللَّهُ تَعَالَى خَالِقًا فِي الْأَزَلِّ وَلَمْ يَخْلُقِ الْخَلْقَ وَ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ فَلَمَّا كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى كَلِمَةً بِكَلِمِهِ الَّذِي هُوَ لَهُ صِفَةٌ فِي الْأَزَلِّ

Мусо алайҳиссалом Аллоҳ таолонинг каломини эшитган. Аллоҳ таоло айтганидек: **“Мусо билан Аллоҳнинг Ўзи (бевосита) гаплашди”.** Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло Мусо алайҳиссаломга гапиришидан олдин ҳам гапиргувчи эди. Дарҳақиқат Аллоҳ таоло азалда, махлуқотларни яратмаган пайтда ҳам Холиқ эди. Бирор нарса У зотга ўхшаш эмасдир ва У эшитгувчи ва кўриб

тургувчидир. Аллоҳ таоло Мусо алайҳиссаломга гапирганида унга ўзининг азалий сифати бўлган каломи билан гапирган.

Мусо алайҳиссалом Аллоҳ таолонинг каломини эшитган. Аллоҳ таоло айтганидек: “Мусо билан Аллоҳнинг Ўзи (бевосита) гаплашди”. (Нисо сураси, 164-оят). Мусо алайҳиссалом Аллоҳ таолонинг каломини воситасиз эшитган. Бироқ ўзини кўрмаган шу сабабли Аллоҳ таолодан жамолини ҳам кўрсатишни сўраган. Бу ҳақида Аллоҳ таоло шундай хабар берган.

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَن نَرَاكَ إِنَّا كَانَتْ أَلْفَاظًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ

“Қачонки Мусо ваъдалашган вақтимизда (Тур тоғига) келиб, Парвардигори унга (бевосита) сўзлагач, у: “Парвардигорим менга (жамолингни) кўрсатгин Сенга бир қарай”, деди. (Аллоҳ) айтди: “Сен Мени (бу дунёда) ҳаргиз кўролмайсан. Аммо мана бу тоққа боқ (мен унга кўринурман). Бас, агар у (Мен кўринганимда) ўрнашган жойида тура олса, сен ҳам Мени кўражаксан”. Қачонки, Парвардигори у тоққа кўринган эди, уни майда-майда қилиб ташлади. Ва (бу ҳолни кўрган) Мусо хушсиз ҳолда йиқилди. Ўзига келганидан кейин эса, деди: “Пок Парвардигор (ноўрин савол сўрашдан) Ўзингга тавба қилдим. Энди мен (Сенинг нақадар Буюк Зот эканлигингга) иймон келтирувчиларнинг аввали, пешқадамиман”.” (Аъроф сураси, 143-оят).

Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло Мусо алайҳиссаломга гапиришидан олдин ҳам гапиргувчи эди. Аллоҳ таоло азалий гапиргувчидир. Унга Қуръонни Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламга нозил қилиши ва унда ўтган пайғамбарлар ва ўтмишдаги бошқа қиссаларни ҳам баён қилиши азалдан маълум эди.

Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло азалда махлуқотларни яратмаган пайтда ҳам Холиқ эди. Аллоҳ таоло махлуқотларни яратмасидан олдин ҳам яратувчи эди. Аллоҳ таолонинг исмларидан бири “**المُحْيِي**” (тирилтирувчи)дир.

Аллоҳ таоло бу исмга ўликларни тирилтиришидан олдин ҳам эга бўлганидек, Холиқ исми ҳам махлуқларни яратмасидан олдин У зотда мавжуд бўлган. Зеро, У барча нарсага қодир, азалий ва абадий комил сифатлар эгасидир. Бир сўз билан айтганда: “Бирон нарса У зотга ўхшаш эмасдир ва У эшитгувчи ва кўриб тургувчидир”.

Аллоҳ таоло Мусо алайҳиссаломга гапирганида унга ўзининг азалий сифати бўлган каломи билан гапирган. Мусо алайҳиссалом келган пайтда Аллоҳ таоло ўзининг азалий ва абадий бўлган каломи мазмуни билан гапирган. Яъни бу шундай калом эдики, унга далолат қиладиган калимани Аллоҳ таоло азалда Лавхул маҳфузга битиб қўйган эди. Мусо алайҳиссаломга ўша ёзиб қўйилган калимага мувофиқ гапирган. Хулоса қилиб айтганда, Мусо алайҳиссалом Аллоҳ таолонинг азалий ва ҳақиқий каломига далолат қиладиган нарсани эшитган.

9-дарс

Мавзу: “Аллоҳ таолонинг сифатлари махлуқларнинг сифатларига ўхшамаслиги”.

وَ صِفَاتُهُ كُلُّهَا بِخِلَافِ صِفَاتِ الْمَخْلُوقِينَ يَعْلَمُ لَا كَعِلْمِنَا وَ يَقْدِرُ لَا كَقُدْرَتِنَا وَ يَرَى لَا كَرُؤُونِنَا وَ يَسْمَعُ لَا كَسَمْعِنَا وَ يَتَكَلَّمُ لَا ككَلَامِنَا وَ نَحْنُ نَتَكَلَّمُ بِالْأَلَاتِ وَ الْحُرُوفِ وَ اللَّهُ تَعَالَى يَتَكَلَّمُ بِلَا أَلَةٍ وَ لَا حُرُوفٍ وَ الْحُرُوفُ مَخْلُوقَةٌ وَ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى غَيْرُ مَخْلُوقٍ. وَ هُوَ شَيْءٌ لَا كَأَلْشَيْءٍ وَ مَعْنَى الشَّيْءِ إِثْبَاتُهُ بِلَا جِسْمٍ وَ لَا جَوْهَرٍ وَ لَا عَرَضٍ ، وَ لَا حَدَّ لَهُ وَ لَا ضِدَّ لَهُ وَ لَا نِدَّ لَهُ وَ لَا مِثْلَ لَهُ

(Аллоҳ таолонинг) Сифатларининг барчаси махлуқларнинг сифатлари хилофидадир. У билади, лекин бизнинг билишимиз каби эмас ва қодир бўлади, лекин бизнинг қодир бўлишимиз каби эмас ва кўради, лекин бизнинг кўришимиз каби эмас ва эшитади, лекин бизнинг эшитишимиз каби эмас ва гапирди, лекин бизнинг гапиришимиз каби эмас. Биз воситалар (халқум, тил ва ҳоказолар) ёрдамида ҳарфлар билан гапираемиз, Аллоҳ таоло бевосита ва

харфларсиз гапиради. Ҳарфлар махлуқдир. Аллоҳ таолонинг каломи махлуқ эмасдир. У (Аллоҳ таоло) нарсадир, лекин (бошқа) нарсалар каби эмасдир. Нарсанинг маъноси унинг жисмсиз ва жавҳарсиз ва аразсиз собитлигидир. Унинг учун чегара йўқдир, Унинг учун рақиб йўқдир, Унинг учун тенг йўқдир, Унинг учун мисл йўқдир.

(Аллоҳ таолонинг) **Сифатларининг барчаси махлуқларнинг сифатлари хилофидадир.** Аллоҳ таолодаги сифатларнинг барчаси, зотий сифатлари ҳам, феълий сифатлари ҳам унинг ўзига хос бўлган азалий сифатлардир. Масалан, Кўриш, Эшитиш, Гапириш ва ҳоказо сифатларнинг исмлари Аллоҳ таоло билан бандалари ўртасида муштарак бўлсада, Унинг сифатлари ўзига хос, бандаларники бандаларга хосдир. Зеро, “Бирор нарса у зотга ўхшаш эмасдир ва у эшитувчи ва кўриб тургувчидир”.

У билади, лекин бизнинг билишимиз каби эмас. Чунки бизнинг билишимиз эшитиш, кўриш ҳамда тасаввур қилиш каби нарсалар ёрдамида бўлиб, хато ва камчиликдан холи эмасдир. Аллоҳ таолонинг билиши эса барча нуқсонлуқ камчиликлардан холи бўлган азалий ва абадий, мутлақо комил сифатидир.

Ва қодир бўлади, лекин бизнинг қодир бўлишимиз каби эмас. Чунки Аллоҳ таолонинг қудрати азалий ва абадийдир. Бизнинг қодир бўлишимиз эса янгидан пайдо бўлувчидир. Қолаверса, бизлар асбоблар ва ташқи ёрдамчилар билан қодир бўламиз. Аллоҳ таоло эса барча нарсаларга бевосита ва бошқаларнинг кўмагисиз Ўзининг азалий ва абадий сифати билан қодирдир.

Ва кўради, лекин бизнинг кўришимиз каби эмас. Бизлар маълум бир масофада муайян ёруғлик воситасида у ёки бу томонга юзланишлик бўлгандагина кўра оламиз. Аллоҳ таоло эса Ўзининг азалий ва абадий сифати билан мутлақ кўради.

Ва эшитади, лекин бизнинг эшитишимиз каби эмас. Чунки Аллоҳ таоло Ўзининг азалий ва абадий бўлган сифати билан эшитади. Гарчи эшитилаётган нарса янги пайдо бўлгувчи бўлса ҳам.

لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصِرَ بِهِ وَأَسْمِعُ

“Осмонлар ва Ернинг сирлари Ёлғиз Уникидир. У Зот нақадар Кўргувчи ва Эшитгувчидир!”. (Каҳф сураси, 26-оят).

Ва гапиради, лекин бизнинг гапиришимиз каби эмас. Бизлар воситалар (халқум, тил ва ҳоказолар) ёрдамида **ҳарфлар билан гапирамиз. Аллоҳ таоло бевосита ва ҳарфларсиз гапиради.** Чунки Аллоҳ таоло бирор нарсанинг ёрдамига муҳтож бўлишдан покдир. У ўзининг азалий ва абадий бўлган калом сифати билан гапиради.

Ҳарфлар махлуқдир Аллоҳ таолонинг каломи махлуқ эмасдир. Яъни ҳарфлар янгидан пайдо бўлган, яратилган нарсалардир. Бироқ Аллоҳ таолонинг каломи махлуқ эмасдир. Балки Унинг азалий ва абадий сифатидир. Имом Таҳовий (239-321 ҳ.й.й.) айтганларки: “Ким Аллоҳнинг каломини эшитиб, уни башарнинг каломи деса, аниқ кофир бўлибди. Бундай кимсани Аллоҳ таоло “Сақор” дўзахига гирифтор қилишини баён қилган.

إِنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ سَأَصْلِيهِ سَقَرٌ

“Бу фақат башарнинг сўзидир” деди. Яқинда Мен уни Сақорга (жаҳаннамга) **киритажакман!”.** (Муддассир сураси, 25-26 оятлар).

Бизлар чинакам эътиқод қилиб айтамызки, у башарнинг сўзи эмас, балки башарнинг Холиқи бўлган Аллоҳ таолонинг сўзидир.”¹⁶

У (Аллоҳ таоло) нарсадир. Лекин (бошқа) нарсалар каби эмасдир. Нарсанинг маъноси унинг жисмсиз, жавҳарсиз ва аразсиз собитлигидир. Аллоҳ таоло ўзига хос бўлган зот ва сифат билан мавжуддир. Аллоҳ таоло маконлардан бирон маконда ҳам эмас. Замонлардан бирон бир замонда ҳам эмасдир. Чунки замону маконлар махлуқлар жумласидандир. Кишининг хаёлига келган ҳар бир нарсадан Аллоҳ таоло бошқачадир. Уни ҳеч ким идрок эта олмайди. Балки идрок этишдан ожизлигини билишлик идрок этиш саналади.

¹⁶ Шарҳу ақида ат-Таҳовия, 179-бет.

وَ الْعَجْزُ عَنْ دَرَكِ الْإِدْرَاكِ إِدْرَاكَ
وَ الْبَحْثُ عَنْ سِرِّ ذَاتِ الرَّبِّ إِشْرَاكَ

Идрок этиш фаҳмидан ожизлик идрок этишдир.

Роббнинг зоти сиридан баҳс қилмоқ ширк келтиришдир.¹⁷

Аллоҳ таоло бирор нарсага ўхшамаганидек, бошқа бирор бир нарса ҳам унга ўхшамайди.

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“Бирон нарса У Зотга ўхшаш эмасдир. У Эшитгувчи ва Кўриб Тургувчидир”. (Шўро сураси, 11-оят).

Аллоҳ таолони бошқа нарсаларга ўхшамайдиган нарса дейишликнинг маъноси унинг жисмсиз, жавҳарсиз ва аразсиз мавжуд эканлигини собит қилишдир. Жисм, жавҳар ва аразларнинг нима эканлигини Умар Насафий қуйидагича баён қилганлар: “Олам ўзининг барча жузлари билан йўқдан бор қилингандир. Зеро олам “Аъён” ва “Араз”лардан иборатдир. Аъён ўзича ҳис этиладиган нарса бўлиб, у турли нарсалардан таркиб топган бўлади ёки таркиб топмаган бўлади. Моддалардан таркиб топгани - жисм дейилади. Таркиб топмагани - жавҳар дейилади. Жавҳар -бўлинмайдиган бир жуздир. Араз ўз зоти билан мавжуд бўлиб турмайдиган балки, жисм ва жавҳарларда пайдо бўладиган нарсалардир. Масалан; ранглар, ҳаракату-сукунатлар, таъмлар ва ҳидлар каби нарсалардир.”

Аллоҳ таоло буларнинг барчасидан покдир. Зеро У зот буларнинг барчасини яратувчисидир. Розий роҳматуллоҳи алайҳ айтадиларки: *“Мужассим (Аллоҳга жисм нисбатини берувчи) асло Аллоҳга ибодат қилган эмас. Чунки у тасаввуридаги гумоний суратга ибодат қилади. Аллоҳ таоло эса буларнинг барчасидан покдир”*.¹⁸

Унинг учун чегара йўқдир, Унинг учун рақиб йўқдир, Унинг учун тенг йўқдир, Унинг учун мисл йўқдир. Аллоҳ таоло учун ибтидо ва интиҳо йўқ ва Уни бирор ишдан ман қилувчи ҳам йўқдир. Унинг ўхшаши ва шериги ҳам йўқдир. Бу улкан ҳақиқат ҳам ақлан ҳам нақлан собитдир.

¹⁷ Миркотул мафотих, 444-бет.

¹⁸ Шарҳу китаб ал-Фикҳул акбар, 65-бет.

فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أُندَاداً

“Ўзгаларни Аллоҳга тенглаштирмангиз!”. (Бақара сураси, 27-оят).

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

“Ва ҳеч ким У Зотга тенг эмасдир”. (Ихлос сураси, 4-оят).

10-дарс

Мавзу: “Қуръонда зикр қилинганидек, Аллоҳ таолонинг қўли, юзи ва жони борлиги”.

وَلَهُ يَدٌ وَوَجْهٌ وَنَفْسٌ كَمَا ذَكَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى فِي الْقُرْآنِ ، فَمَا ذَكَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى فِي الْقُرْآنِ مِنْ ذِكْرِ الْوَجْهِ وَالْيَدِ وَالنَّفْسِ فَهُوَ لَهُ صِفَاتٌ بِلَا كَيْفٍ وَلَا يُقَالُ: إِنَّ يَدَهُ قُدْرَتُهُ أَوْ نِعْمَتُهُ ، لِأَنَّ فِيهِ إِبْطَالَ الصِّفَةِ . وَهُوَ قَوْلُ أَهْلِ الْقَدَرِ وَالْإِعْتِرَالِ وَ لَكِنَّ يَدَهُ صِفَتُهُ بِلَا كَيْفٍ وَ غَضَبَهُ وَ رِضَاهُ صِفَتَانِ مِنْ صِفَاتِهِ تَعَالَى بِلَا كَيْفٍ

Аллоҳ таоло Қуръонда зикр қилганидек, Унинг қўли, юзи ва жони бордир. Ҳа, Аллоҳ таоло Қуръонда юз, қўл ва жондан нимани зикр қилган бўлса, у Унинг учун кайфиятсиз сифатдир. (Бироқ) Унинг қўли(дан мурод) қудрати ёки неъматидейилмайди. Чунки бунда сифатни ботил қилишлик бўлади. Ва У (Аллоҳнинг қўли - Унинг қудрати ёки неъматидеган сўз) Қадарийларнинг ва Мўътазиллийларнинг сўзидир. Лекин Унинг қўли кайфиятсиз сифатидир. Шунингдек, ғазаби ва ризоси Унинг кайфиятсиз сифатларидан икки сифатдир.

Аллоҳ таоло Қуръонда зикр қилганидек, унинг қўли, юзи ва жони бордир. Мазкур нарсаларни Аллоҳ таоло қандоқ баён қилган бўлса, улар худди ўшандоқдир. Биз уларнинг кўринишини, шаклини тасаввур қилишга уринмаймиз.

قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ

“(Шунда Аллоҳ) деди: “Эй иблис, Мен Ўз Қўлларим билан яратган нарсага – Одамга сажда қилишдан нима сени ман қилди?!”. (Сод сураси, 75-оят).

وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

“Буюклик ва карам Соҳиби бўлган Парвардигорингизнинг Юзи – Ўзигина боқий мангу қолур”. (Ар-Роҳман, 27-оят).

تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ

“Зотан, Сен дилимдаги бор нарсани билурсан. Аммо мен Сенинг хузурингдаги ҳеч нарсани билмасман”. (Моида сураси, 116-оят).

Ушбу ва шу каби бошқа ояти карималарда Аллоҳ таоло нимани зикр қилган бўлса, ўшанга иймон келтириб, уларнинг ҳақиқий маъносини Аллоҳ таолонинг ўзига ҳавола қиламиз. Зеро, уларнинг ҳақиқий маъносини Аллоҳ таолодан бошқа ҳеч ким билмайди.

Ҳа, Аллоҳ таоло Қуръонда юз, қўл ва жондан нимани зикр қилган бўлса, у Унинг учун кайфиятсиз сифатдир. Яъни уларнинг кўриниши ва шакллари бизларга маълум бўлмаган, балки Аллоҳ таолонинг ўзигагина маълум бўлган сифатларидир. Биз уларга Аллоҳ таоло қандай хабар берган бўлса, ўшандай иймон келтирамиз. Зеро:

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا

“Ҳолбуки, ундай оятларнинг таъвилини (ҳақиқий маъносини) Ёлғиз Аллоҳгина билур – илмда собитқадам бўлган кишилар эса: “У Китобга иймон келтирганмиз, ҳамма оятлари Парвардигоримиз хузуридандир”, дейдилар”. (Оли-Имрон сураси, 7-оят).

(Бироқ) унинг қўли(дан мурод) қудрати ёки неъматидейилмайди. Чунки бунда сифатни ботил қилишлик бўлади. Аллоҳ таолонинг қўли қудрати ёки неъматидейилмайди. Чунки Қуръонда қудрати ёки неъматидейилмаган, балки қўли дейилган. Шунинг учун ҳам уни қудрати ёки неъматидейилса, сифатни ботил қилишлик бўлади. Салаф уламоларимиз бир овоздан ушбу фикрга қўшилганлар. Бироқ Халаф уламоларимиз (олдинги уч асрдан кейингилар) оят ва ҳадисларда келган сифатларни ҳар хил бузғунчи тоифалар нотўғри талқин қилишга ўтганлари сабабли таъвил қилишга мажбур бўлиб қолганлар. Салаф уламоларимизнинг тутган йўллари ўша вақт учун тўғри ва салоҳиятли бўлганидек

Халаф уламоларимизнинг қилган таъвиллари ҳам ўз даврлари тақозосига кўра тўғри ва салоҳиятли ҳисобланади.

Ва у (Аллоҳнинг қўли – Унинг қудрати ёки неъматидеган сўз) **Қадарийларнинг ва Мўътазилийларнинг сўзидир.** “Қадарийлар – исломдаги илк вужудга келган адашган оқимлардан биридир. Улар 8-аср охирларида пайдо бўлган улардан фақат Маъбад ва Ато ибн Жассор номларигина маълум. Қадарийлар инсоннинг ирода эркинлигини ёқлаб чиқишиб, тақдири азал тарафдори бўлган Жабарийларга (инсон тақдирини Худо мутлоқ олдиндан белгилаб қўйган, инсонда ҳеч қандай ирода ва фаолият эркинлиги йўқ, дейдиган тоифа) қарши кураш олиб борганлар. Улар одиллик Худонинг асосий сифатларидан бири деган фикр асосида гуноҳни Худо олдиндан белгилаган бўлиши мумкин эмас, Худодан фақат адолатли ишни кутиш мумкин, гуноҳ ишлар эса инсон фаолияти билан боғлиқ, демак инсон ирода ва фаолият эркинлигига эга, шунинг учун у гуноҳ қилади, деган фикрни олға сурганлар.

Уларнинг таълимотларини 8-аср охирларидан Мўътазилийлар давом эттирган. Мўътазилийлар (ажралиб чиққанлар, узоқлашганлар) – исломдаги адашган оқимлардан бири бўлиб, 8-аср ўрталарида араб халифалигида вужудга келган. Асосчилари Восил ибн Ато (699-748 мил.й.) ва Амр ибн Убайд (? – 762 мил.й.). Улар ўз гуруҳлари билан устозлари Ҳасан ал-Басрий роҳматуллоҳи алайҳ (648–728 мил.й.) мактабидан ажралиб чиққанлар. Мўътазилийлар Қадарийларнинг инсон ирода эркинлиги ҳақидаги таълимотларни ривожлантирганлар ва 9-асрда ўзларининг ақийда тизимларини ишлаб чиққанлар. Мўътазилийлик таълимоти халифа Мутаваккил (847–861 мил.й. давомида халифалик қилган) даврида “шаккоклик” деб эълон қилинган. Мўътазилийлар ақл идрокни илоҳиёт асоси деб эътироф этганлар. Ўзларини “тавҳид” ва “адл” тарафдорлари деб атаганлар. Мўътазилийларнинг асосий ғоялари кейинчалик шиа илоҳиётчилари томонидан ўзлаштирилиб олинган. Мўътазилийлар Ироқ ва Эрон томонлардан 11-12-асрларга келиб, Ўрта Осиёда эса 13-14-асрларга келиб

йўқолиб кетганлар”.¹⁹ Имоми Аъзам роҳматуллоҳи алайҳ даврларида Аллоҳ таолонинг исму сифатлари тўғрисида бузуқ эътиқодга ўтган ушбу тоифалар пайдо бўлиб, ихтилофлар кўпайган эди. Шу сабабли Имоми Аъзам роҳматуллоҳи алайҳ ушбу адашган тоифаларнинг номларини келтириб, уларга раддия қилганлар.

Лекин Унинг кўли кайфиятсиз сифатидир. Шунингдек, ғазаби ва ризоси Унинг кайфиятсиз сифатларидан икки сифатдир. Яъни Аллоҳ таолонинг кўли бизларга қандайлиги номаълум кайфияти баён қилинмаган сифатидир. Шунингдек ғазаби ва ризоси ҳам ўхшаши йўқ бўлган икки сифатдир. Бандаларда ғазаб қоннинг шиддат билан айланиши, юзларнинг қизариши, ақлга бўйсинмаслик каби ҳолатларда бўлади. Шунингдек, уларнинг розилиги ҳам шодланиш, хуш кайфиятда бўлиш каби махлуқларга хос руҳий ҳолатдир. Аллоҳ таоло эса буларнинг барчасидан покдир.

11-дарс

Мавзу: “Аллоҳ таолонинг нарсаларни йўқдан бор қилганлиги”

خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى الْأَشْيَاءَ لَا مِنْ شَيْءٍ ، وَ كَانَ اللَّهُ تَعَالَى عَالِمًا فِي الْأَزَلِ بِالْأَشْيَاءِ قَبْلَ كَوْنِهَا وَ هُوَ الَّذِي قَدَّرَ الْأَشْيَاءَ وَ قَضَاهَا ، وَ لَا يَكُونُ فِي الدُّنْيَا وَ لَا فِي الْآخِرَةِ شَيْءٌ إِلَّا بِمَشِيئَتِهِ وَ عِلْمِهِ وَ قَضَائِهِ وَ قَدَرِهِ وَ كَتَبَهُ فِي اللُّوحِ الْمَحْفُوظِ وَ لَكِنْ كَتَبَهُ بِالْوَصْفِ لَا بِالْحُكْمِ ، وَ الْقَضَاءُ وَ الْقَدْرُ وَ الْمَشِيئَةُ صِفَاتُهُ فِي الْأَزَلِ بِلاَ كَيْفٍ

Аллоҳ таоло нарсаларни яратган, лекин (бор) нарсадан яратмаган. Аллоҳ таоло нарсаларни бор бўлишларидан олдин ҳам азалда Билувчи эди. У нарсаларга тақдир таъйин қилган ва уларга ҳукмини жорий қилган Зотдир. Дунё ва охирадаги ҳар бир нарса Унинг хоҳиши, илми, ҳукми, ўлчови ҳамда “Лавҳул маҳфуз”га ёзганидек бўлади. Лекин уни васф билан ёзган, буйруқ билан эмас. Қазо, қадар ва хоҳиш Унинг азалий кайфиятсиз сифатларидир.

¹⁹ Ислом энциклопедияси. 172-бет.

Аллоҳ таоло нарсаларни яратган, лекин (бор) нарсадан яратмаган. Яъни Аллоҳ таоло нарсаларни олдин мавжуд бўлган бир нарсадан бошқа бир ҳолатга ўтказиб бор қилмаган, балки мутлоқ йўқ нарсани бор қилган.

الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولِي أَجْنِحَةٍ مَّثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ

“Ҳамду сано осмонлар ва Ерни илк Яратувчи ҳамда (Ўзи билан бандалари ўртасида) фаришталарни икки, уч, тўрт қанотли элчилар (воситачилар) қилгувчи Аллоҳ учундир”. (Фотир сураси, 1-оят).

Аллоҳ таоло нарсаларни бор бўлишларидан олдин ҳам азалда билувчи эди. Яъни Аллоҳ таоло барча нарсаларни уларнинг йўқлигида йўқлигича, бор қилганидан кейин борлигича ўзининг азалий илми билан мутлоқ билган ва доимо билгувчидир.

إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

“Албатта Аллоҳ ҳамма нарсани Билгувчи бўлган Зотдир”. (Нисо сураси, 32-оят).

У нарсаларга тақдир таъйин қилган ва уларга ҳукмини жорий қилган Зотдир. Аллоҳ таоло барча махлуқотларни аниқ ўлчов билан яратган. Яъни қадарнинг яхшиси ҳам ёмони ҳам барчаси Аллоҳ таолодандир.

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

“Албатта Биз ҳар бир нарсани (аниқ) ўлчов билан яратдик”. (Қамар сураси, 49-оят).

Тақдир – луғатда “аниқламоқ”, “баҳоламоқ”, “тақдирламоқ” каби маъноларни билдириб, ундан Аллоҳ таоло ўзининг азалий ва абадий илми билан барча махлуқотларининг тақдирини олдиндан белгилаб, уларга ўз ҳукмини жорий қилганлиги тушунилади. Бу, бандалар ўша амалларни қилишга мажбур, деган маънони эмас, балки бандаларнинг келгусида қиладиган ишлари Аллоҳ таолога азалдан маълум, деган маънони билдиради яъни бандаларга жузъий ихтиёр берилган. Ўша ихтиёрларини қайси тарафга йўналтирганларига кўра жазо ёки мукофот оладилар. Баъзи ривоятларда бу масала жуда ҳам ёрқин ифодалаб берилган.

“Ривоят қилинишича, уламолардан бирлари ўз боғларида тоат-ибодат билан машғул эди. Уч киши у зотни масхара қилиб мот қилиш учун мунозарага келдилар. Олим уларни илиқ кутиб олиб, муддаоларини суриштирди ва яқинроқ келиб сўзлашга чақирди. Биринчи киши келдида деди: “Сизлар Аллоҳ бор, дейсизлар. Агар ҳақиқатдан ҳам бўлса, қани уни менга кўрсатинг-чи?”. Иккинчи киши келиб сўз бошлади: “Сизлар “Қиёмат куни азоб ўт-олов билан бўлади”, дейсизлар. Яна жин ҳам оловдан яратилганини айтасизлар. Энди айтинг-чи. Олов билан олов қандай азобланиши мумкин?”. Навбат учинчи кишига етди. У: “Сизлар “Ҳамма нарса қазо-ю қадар бўйича бўлади”, дейсизлар. Агар шундай бўлса, нега инсон амаллари учун ҳисоб-китоб бериши, жазоланиши керак?”, деди.

Олим ўрнидан туриб, ердан бир ховуч тупроқ олдида уларнинг юзларига қараб сочиб юборди ва деди: “Сизлар сўраган саволларга жавобим шу!”. Ҳайратдан қотиб қолган, юз кўзлари аламдан, ғазабдан ёниб кетган бу уч киши олимни қозининг ҳузурига етаклаб бордилар ва масалани баён қилиб бердилар. Қози воқеани эшитгач, олимга деди: “Тақсир, саволларига жавоб бериш ўрнига уларнинг юзига тупроқ сочишингизнинг боиси нима? Олим кишининг жавоби шуми?!”. Олим киши деди: “Ҳа!”. “Нега?!”, дея қозининг қошлари чимрилди. Олим айтди: “Чунки биринчиси мендан Аллоҳ ҳақиқатда бўлса, кўрсатишимни сўради. Энди унга айтинг, мен юзига тупроқ сочганимда чеккан аламини менга кўрсатсин-чи! Кейин мен ҳам у хоҳлаган нарсани кўрсатаман”. Қози биринчи кишидан сўради: “Кўрсата оласанми?!”. Биринчи киши: “Йўқ”, деди. Олим деди: “Энди унга айтинг, жуда кўп нарсаларнинг борлиги кўринишига боғлиқ бўлмайди”.

“Иккинчиси мендан Қиёмат куни жинларни ўт азоби билан азобланиши ҳақида сўради. Унга айтинг-чи, ўзи тупроқдан яратилган-у, нега унга тупроқ сочсам алам чекди? Учунчиси бўлса, мендан қазо-ю қадар ҳақида сўради. Инсонларнинг тақдирида нима ёзилган бўлса, ўшанинг бўлишини билди-ю, лекин инсонга хоҳлаган ишини қилиши учун ихтиёр берилганини унутиб қўйди. Агар мен масалан, ўз ихтиёрим билан унинг юзига тупроқ сочмаган бўлсам, бу иш менинг ихтиёримсиз бўлган бўлса, унда нега мени жазолаш учун сизнинг

хузурингизга олиб келди?”, дея жавоб берди олим. Қози жавобни эшитиб, уччала “пахлавон”га истехзо билан тикилиб, деди: “Энди менга айтинглар-чи, берган саволарингизга ожиз бир банданинг қилган жавоби Аллоҳнинг ҳамма нарсадан огоҳ, хабардор зот эканини англамайдими?”.

Дунё ва охиратдаги ҳар бир нарса унинг хоҳиши, илми, ҳукми, ўлчови ҳамда “Лавҳул маҳфуз”га ёзганидек бўлади. Барча махлуқотлар Аллоҳ таолонинг иродаси, ҳукми ҳамда махлуқларни яратмасидан олдин “Лавҳул маҳфуз”га қандоқ битиб қўйган бўлса, худди ўшандай бўлади.

وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌّ

“Ҳар бир кичик ва катта (амал Лавҳул маҳфузда) битилмишдир. (Қамар сураси, 53-оят).

بَلْ هُوَ قَرَأَنٌ مَّجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ

Йўқ, (улар ёлгон дейишаётган нарса) Лавҳул-маҳфуздаги (яъни ҳар қандай бузилиш ва ўзгаришдан сақланган – химояланган Лавҳдаги) буюк Қуръондир.

(Буруж сураси, 21-22 оятлар).

“Лавҳул маҳфуз” (муҳофаза қилинган лавҳ) Аллоҳ таоло махлуқотларининг тақдирларини ёзган улкан китоб бўлиб, у ҳақида Пайғамбаримиз соллаллоҳу

алайҳи ва саллам:

إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ لَوْحًا مَّحْفُوظًا مِنْ ذُرَّةٍ بَيْضَاءَ صَفْحَاتِهَا يَاقُوتَةٌ حَمْرَاءُ قَلَمُهُ نُورٌ وَ كِتَابُهُ نُورٌ لِلَّهِ فِيهِ كُلُّ يَوْمٍ سِتُّونَ وَ ثَلَاثُ مِئَةٍ لَحْظَةً وَ عَرْضُهُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ يَنْظَرُ فِيهِ كُلَّ يَوْمٍ سِتِّينَ وَ ثَلَاثَ مِئَةٍ نَظْرَةً يَخْلُقُ وَ يَرْزُقُ وَ يُمِيتُ وَ يُحْيِي وَ يُعِزُّ وَ يُذِلُّ وَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ (رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الْكَبِيرِ)

“Аллоҳ таоло “Лавҳул маҳфуз”ни оқ дурдан яратган. Унинг саҳифалари қизил ёқутдандир. Каломи нурдир. Китоби нурдир. Унда ҳар куни Аллоҳ учун 360 лаҳза бор. Унинг кенглиги Осмон билан Ернинг орасича. Ҳар куни унга уч юз олтмиш марта назар солади. Халқ қилади, ризқ беради, ўлдиради, тирилтиради, азиз қилади, хор қилади, Ўзи хоҳлаган нарсасини қилади”, деганлар. (Табароний ривояти “Ал-Мўъжамул кабир”да келтирган).²⁰

Лекин уни васф билан ёзган буйруқ билан эмас. Аллоҳ таоло “Лавҳул маҳфуз”га барча нарсаларни: узун-қисқа, чиройли-хунук, тоат-маъсият ва

²⁰ Талхису шарҳил ақйдатит Таховия, 108-бет.

хоказоларни васф билан “шундай бўлади” деб ёзган. Уларни “шундай бўлсин” деб буйруқ билан ёзмаган.

Масалан, “Зайд мўмин бўлсин”, “Амр кофир бўлсин”, деб буйруқ билан ёзмаган. Агар шундай ёзганида, Зайд иймон келтиришдан, Амр куфр келтиришдан чорасиз бўлиб қоларди. Чунки Аллоҳ таоло ҳукм қилган нарса албатта рўёбга ошмасдан қолмайди. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло: “Зайд ўз ихтиёри билан мўмин бўлади, иймонни хоҳлайди, куфрни хоҳламайди. Амр ўз ихтиёри билан кофир бўлади, куфрни хоҳлайди, иймонни хоҳламайди”, дея ёзиб қўйган. Уларнинг нимани хоҳлашларини эса, Ўзининг азалий ва абадий илми билан олдиндан билган ва ўша билишича “Лавҳул маҳфуз”га битиб қўйган.

Қазо, қадар, хоҳиш унинг азалий кайфиятсиз сифатларидир. Яъни қазо, қадар ва хоҳиш Қуръон ва суннат билан собит бўлган Аллоҳ таолонинг азалий сифатларидан ҳисобланади. Шу сабабли бошқа сифатлари каби бу сифатларига ҳам ҳар бир мўмин иймон келтирмоғи лозимдир.

12-дарс

Мавзу: “Аллоҳ таолонинг илми ўзгармас эканлиги”.

يَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى الْمَعْدُومَ فِي حَالِ عَدَمِهِ مَعْدُومًا ، وَ يَعْلَمُ أَنَّهُ كَيْفَ يَكُونُ إِذَا أُوجِدَهُ. وَ يَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى الْمَوْجُودَ فِي حَالِ وَجُودِهِ مَوْجُودًا، وَيَعْلَمُ أَنَّهُ كَيْفَ يَكُونُ فَنَائِهُ. وَ يَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى الْقَائِمَ فِي حَالِ قِيَامِهِ قَائِمًا ، وَ إِذَا قَعَدَ عِلْمَهُ قَاعِدًا فِي حَالِ قُعُودِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَتَّعَيَّرَ عِلْمُهُ أَوْ يَحْدُثَ لَهُ عِلْمٌ ، وَ لَكِنَّ التَّغْيِيرَ وَ الْإِخْتِلَافَ يَحْدُثُ فِي الْمَخْلُوقِينَ

Аллоҳ таоло йўқни (мавжуд бўлмаган нарсани) ўша нарсанинг йўқлик холида йўқ деб билади. Агар уни бор қилса қандай бўлишини ҳам билади. Аллоҳ таоло мавжуд нарсани (ўша нарсанинг) мавжудлик холида мавжуд деб билади ва (унинг) қандай йўқ бўлишини ҳам билади. Аллоҳ таоло тик турувчини (унинг) тик турган холида тик турувчи деб билади. Ва агар ўтирса, (уни) ўтирган холида ўтирувчи деб билади. Бунда Унинг илми ўзгармасдан ёки Унга янги илм пайдо бўлмасдан билади. Лекин ўзгаришлик ва турли бўлишлик махлуқларда пайдо бўлади.

Аллоҳ таоло йўқни (мавжуд бўлмаган нарсани) **ўша нарсанинг йўқлик ҳолида йўқ деб билади. Агар уни бор қилса қандай бўлишини ҳам билади.** Яъни Аллоҳ таоло нарсаларни ўзининг азалий ва абадий илми билан билади. Шунинг учун ҳам нарсаларнинг турлича бўлишлари ва янгидан пайдо бўлишлари, умуман, улар ҳақидаги маълумотлар хилма-хил бўлса-да, Аллоҳ таоло уларнинг барчасини Ўзининг азалий илми билан мутлоқ билади.

Аллоҳ таоло мавжуд нарсани (ўша нарсанинг) **мавжудлик ҳолида мавжуд деб билади ва** (унинг) **қандай йўқ бўлишини ҳам билади.** Аллоҳ таоло йўқ деб билган нарсасини агар вужудга келтиришни хоҳласа, ўша нарсанинг қандоқ мавжуд бўлишини билади. Агар яна йўқ қилишни хоҳласа, унинг қандай йўқ бўлишини ҳам билади. Буларнинг барчасини ўзининг ўзгармас азалий илми билан билади.

Аллоҳ таоло тик турувчини (унинг) **тик турган ҳолида тик турувчи деб билади.** Бандаларнинг барча ҳолатлари Аллоҳ таолога маълумдир. Бандалари намоздами ё рўзадами ё бошқа амал устидами уларнинг барча ҳолатларини Ўзининг мутлоқ илми билан билиб туради.

Ва агар ўтирса, (уни) **ўтирган ҳолида ўтирувчи деб билади.** Бандалар бир ҳолатдан бошқа ҳолатга ўтсалар, уларнинг ўтишлари ҳам Аллоҳ таолога азалдан маълум.

Бунда Унинг илми ўзгармасдан ёки Унга янги илм пайдо бўлмасдан билади. Аллоҳ таоло барча нарсаларни ўзининг азалий илми билан билиб туради. Бу илми Унинг ўзигагина хос бўлиб, у асло зиёдалигу-нуқсонни қабул қилмайди. Шунинг учун махлуқлар бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтсалар, Аллоҳ таоло уларнинг аввалги ҳолатларини ҳам кейинги ҳолатларини ҳам Ўзининг азалий илми ўзгармасдан ва янги илм пайдо бўлмасдан билади.

Лекин ўзгаришлик ва турли бўлишлик махлуқларда пайдо бўлади. Ўзгаришлик ва турли бўлишлик махлуқларга хосдир. Аллоҳ таолонинг илми эса азалий ва абадий ўзгармасдир.

13-дарс

Мавзу: “Аллоҳ таоло бандаларни куфр ва иймондан саломат қилиб яратганлиги”.

خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى الْخَلْقَ سَلِيمًا مِنَ الْكُفْرِ وَالْإِيمَانِ ، ثُمَّ خَاطَبَهُمْ وَ أَمَرَهُمْ وَ نَهَاَهُمْ فَكَفَرَ مَنْ كَفَرَ بِفِعْلِهِ وَ إِنكَارِهِ وَ جُحُودِهِ الْحَقَّ بِخِدْلَانِ اللَّهِ تَعَالَى إِيَّاهُ وَ آمَنَ مَنْ آمَنَ بِفِعْلِهِ وَ إِقْرَارِهِ وَ تَصْدِيقِهِ بِتَوْفِيقِ اللَّهِ تَعَالَى إِيَّاهُ وَ نُصْرَتِهِ
لَهُ

Аллоҳ таоло халқни куфр ва иймондан саломат қилиб яратган. Сўнгра уларга хитоб қилган, буюрган ва қайтарган. Бас, ким кофир бўлса, ўзининг феъли, инкори ва ҳақни рад этишлиги билан Аллоҳ таоло уни ёрдамсиз қолдиришлиги туфайли кофир бўлибди. Шунингдек, ким иймон келтирган бўлса, ўзининг феъли, иқрори ва тасдиқи билан Аллоҳ таолонинг унга берган тавфиқи ва ёрдами туфайли иймон келтирибди.

Аллоҳ таоло халқни куфр ва иймондан саломат қилиб яратган. Аллоҳ таоло инсонларни дастлаб яратганида уларни куфр асаридан ва иймон нуридан саломат қилиб, уларни куфрни ҳам иймонни ҳам қабул қилувчи шахслар қилиб яратган.

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“У сизларни яратган Зотдир. Бас, сизлардан (айримларингиз) кофир, сизлардан (айримларингиз) мўминдир. Аллоҳ қилаётган амалларингизни Кўриб тургувчидир”. (Тағобун сураси, 2-оят).

Яъни куфр билан иймонни дунёда инсонлар касб қиладилар.

Сўнгра уларга хитоб қилган, буюрган ва қайтарган. Аллоҳ таоло инсонларни яратганидан сўнг уларга ўзининг пайғамбарларини юбориб, улар тилидан ва саодатманд инсонлар тилидан ибодатга таклиф қилган. Уларни иймон ва тоатга буюриб, куфр ва маъсиятдан қайтарган.

Бас, ким кофир бўлса, ўзининг феъли, инкори ва ҳақни рад этишлиги билан Аллоҳ таоло уни ёрдамсиз қолдиришлиги туфайли кофир бўлибди. Яъни ким кофир бўлса, ўз ихтиёри билан қайсарлик қилиб кибрланиб кофир бўлган бўлади. Куфр келтирган эса ўзига-ўзи зулм қилган ҳисобланади.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

“Албатта Аллоҳ инсонларга бирон зулм адолатсизлик қилмас. Балки, инсонлар (Яратганга иймон келтирмасликлари билан) ўзларига ўзлари зулм қилурлар”. (Юнус сураси, 44-оят).

Шунингдек, ким иймон келтирган бўлса, ўзининг феъли, иқрори ва тасдиқи билан Аллоҳ таолонинг унга берган тавфиқи ва ёрдами туфайли иймон келтирибди. Яъни ким иймон келтирган бўлса, ўзининг бўйсунушига, итоатига, тили билан иқрор бўлишига ҳамда аъзолари билан тасдиқ этишига бир сўз билан айтганда мусулмон бўлишига Аллоҳ таолонинг фазлу марҳамати туфайли муваффақ бўлади. Бу ҳақиқат Ҳадиси шарифларда кўплаб ўринларда таъкидланган.

وَعَنْ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : "مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ وَمَقْعَدُهُ مِنَ الْجَنَّةِ". قَالُوا : يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَفَلَا تَنْكِلُ عَلَيَّ كِتَابِنَا وَتَدْعَ الْعَمَلَ؟ قَالَ : "اعْمَلُوا فُكُلٌ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ أَمَا مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَيُسَيِّرُ لِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ فَيُسَيِّرُ لِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ ثُمَّ قَرَأَ : " فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى ". (مُنْفَقٌ عَلَيْهِ)

Али розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Росуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: “Сизлардан бирор кимса йўқки унинг дўзахдаги ва жаннатдаги жойи тақдирига ёзилмаган бўлса. (Шунда): “Эй Аллоҳнинг росули! Амални қўйиб, тақдиримиз ёзувига суюнмайликми?”, дейишди. Росуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Амал қилинглар, ҳар кимга у учун яратилган нарса енгил қилингандир.. Аммо ким саодат аҳлидан бўлса, албатта саодат амалига муяссар бўлади ва аммо ким шақоват (бахтсизлик) аҳлидан бўлса, албатта шақоват амалига муяссар бўлади дедилар ва ўқидилар. **Ана энди ким** (ўз мол давлатидаги камбағал – бечораларга берилиши лозим бўлган закот ва бошқа садақотларни) **ато этса ва**

(Аллоҳдан) қўрқса ҳамда гўзал оқибатни (яъни жаннат бор эканини) тасдиқ этса”. (Лайл сураси, 5-6-оятлар). (Муттафақун алайх).

Ушбу ояти карималар уларга тааллуқли бўлган кейинги ояти карималар муносабати билан келтирилган:

فَسَيَسِّرُهُ لِّلْيُسْرَىٰ وَأَمَّا مَن بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ
وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ

“Бас, Биз уни осон йўлга муяссар қилурмиз. Энди ким (Аллоҳ йўлида хайру саховат кўрсатишдан) бахиллик қилса ва (ўзини Аллоҳ хузуридаги ажру мукофотларидан) беҳожат билса, ҳамда гўзал оқибатни (яъни Аллоҳ ваъда қилган жаннатни) ёлғон деса. Бас, Биз уни (дунё ва охиратда бахтсиз бўладиган) оғир йўлга “муяссар” қилурмиз!”

14-дарс

Мавзу: “Инсонлар ислом фитратида дунёга келадилар”.

أَخْرَجَ ذُرِّيَّةَ آدَمَ مِنْ صُلْبِهِ عَلَىٰ صُورِ الذَّرِّ فَجَعَلَهُمْ عُقْلَاءَ فَخَاطَبَهُمْ وَ أَمَرَهُمُ بِالْإِيمَانِ وَ نَهَاَهُمْ عَنِ الْكُفْرِ فَأَقْرَبُوا لَهُ بِالرُّبُوبِيَّةِ ، فَكَانَ ذَلِكَ مِنْهُمْ إِيْمَانًا فَهُمْ يُؤَدُّونَ عَلَىٰ تِلْكَ الْفِطْرَةِ ، وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَقَدْ بَدَّلَ وَ غَيَّرَ ، وَ مَنْ آمَنَ وَ صَدَّقَ فَقَدْ ثَبَّتَ عَلَيْهِ وَ دَاوَمَ

(Аллоҳ таоло) Одам алайҳиссаломнинг зурриётларини унинг сулбидан кичкина чумоли суратида чиқарди. Ҳамда уларга ақл берди, сўнг уларга хитоб қилди, уларни иймонга буюрди ва куфрдан қайтарди. Бас, улар Унинг рубубиятига (Робблигига) иқроор бўлдилар. Ўша (иқроор) улардан бўлган иймондир. Улар ўша фитратда (табиий хилқатда) туғилдилар. Ўшандан кейин ким кофир бўлса, дарҳақиқат алмаштирибди ва ўзгартирибди. Ким иймон келтирган ва тасдиқлаган бўлса, дарҳақиқат унда собит қолибди ва бардавом бўлибди.

(Аллоҳ таоло) Одам алайҳиссаломнинг зурриётларини унинг сулбидан кичкина чумоли суратида чиқарди. Аллоҳ таоло Одам алайҳис салом зурриётларини дастлаб у зотнинг пуштидан чиқарган сўнгра то Қиёматга қадар

ўғилларининг белидан, қизларининг кўкрак суягидан чиқаради. Бу ҳақида Аллоҳ таоло шундай хабар берган:

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ يُخْرَجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ

“Энди инсон ўзининг нимадан яралганига бир боқсин! У (эркакнинг) бели билан (аёлнинг) кўкрак қафаси ўртасидан отилиб чиқувчи бир сувдан яралган-ку!”. (Ториқ сураси, 5-7-оятлар).

Ҳамда уларга ақл берди, сўнг уларга хитоб қилди, уларни иймонга буюрди ва куфрдан қайтарди.

Аллоҳ таоло қиёматгача келадиган барча инсонларни дастлаб Одам алайҳиссаломнинг пуштидан чиқарганида уларни оқ ва қора рангдаги кичкина чумолилар кўринишида чиқарган, ҳамда уларга ақл берган ва “Мен сизларнинг Роббингиз эмасманми?”, деган. Шунда улар: “Бизнинг Роббимизсан”, дейишган. Сўнгра Аллоҳ таоло уларни иймонга буюриб куфрдан қайтарган.

Бас, улар Унинг рубубиятига (Робблигига) иқроор бўлдилар. Яъни улар Аллоҳ таолонинг “Мен сизларнинг Роббингиз эмасманми?”, деган саволига “Бизнинг Роббимизсан”, дейишлари билан Аллоҳ таолонинг Робб эканлигига ва ўзларининг Унга банда эканликларига иқроор бўлганлар.

Ўша (иқроор) улардан бўлган иймондир. Ўша иқроор бўлишлари улардан ҳақиқий ёки ҳукмий иймон бўлган. Яъни улар Аллоҳ таолони Робб эканлигини тасдиқлаганлар.

Улар ўша фитратда (табиий хилкатда) туғиладилар. Улар ана шу исломий хилкатда дунёга келдилар. Бу ҳақида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам қуйидагича марҳамат қилганлар:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ كَمَا تَنْتَجِعُ الْبَهِيمَةُ بِبَهِيمَةٍ جَمْعَاءَ هَلْ تُحِسُّونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ؟ ثُمَّ يَقُولُ (فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ)

Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: “Ҳар бир туғилган (гўдак) ислом фитратида туғилади. Бас, уни ота-онаси яҳудий қилади ё насроний қилади ё мажусий қилади. Худди ҳайвон камчиликсиз ҳайвон туққанидек. Унда (туғилган ҳайвонда) қулоғи

кесикни ҳис қилганмисиз? Сўнгра ўқидилар: “Аллоҳ инсонларни яратган, табиий хилқатни (сақланг)! Аллоҳнинг яратиши ўзгартирилмас. Энг тўғри дин мана шудир”. (Рум сураси, 30-оят).

Ўшандан кейин ким кофир бўлса, дарҳақиқат алмаштирибди ва ўзгартирибди. Дунёда ким кофир бўлса, ўша табиий хилқатидаги унга ато қилинган иймонни ўзи касб қилган куфрга алмаштирибди. Бу ҳақида Абул Муъийн Насафий “Баҳрул калом”да шундай деганлар; “Билгилки Аллоҳ таоло халқни яратган ва мийсоқ кунида уларни Одам алайҳиссаломнинг сулбидан чиқарган. Ҳали улар кофир ҳам, мўмин ҳам эмас эдилар. Улар халқ эдилар. Сўнгра уларга иймон ва куфр кўндаланг қилинган. Бас иймонни ихтиёр қилган ва қалби билан эътиқод қилган ҳар-бир киши мўминдир. Иймонни ихтиёр қилмаган ҳар-бир киши кофирдир. Сўз билан ижобат этган бироқ эътиқод қилмаган ҳар-бир киши эса мунофиқдир.”²¹

Ким иймон келтирган ва тасдиқлаган бўлса, дарҳақиқат Унда собит қолибди ва бардавом бўлибди. Дунёда ким иймонини зоҳир қилган ва тилида айтаётган нарсаларига аъзолари билан амал қилиб, исбот этган бўлса, аслий динида собит қолибди. Исломда бардавом бўлибди.

15-дарс

Мавзу: “Аллоҳ таоло бандаларининг бирортасини куфрга ҳам, иймонга ҳам мажбурламаганлиги”.

وَلَمْ يُجْبِرْ أَحَدًا مِنْ خَلْقِهِ عَلَى الْكُفْرِ وَلَا عَلَى الْإِيمَانِ وَلَا خَلَقَهُمْ مُؤْمِنًا وَلَا كَافِرًا ، وَ لَكِنْ خَلَقَهُمْ أَشْخَاصًا
وَالْإِيمَانُ وَالْكَفْرُ فِعْلُ الْعِبَادِ وَيَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى مَنْ يَكْفُرُ فِي حَالِ كُفْرِهِ كَافِرًا فَإِذَا آمَنَ بَعْدَ ذَلِكَ عَلِمَهُ مُؤْمِنًا
فِي حَالِ إِيْمَانِهِ وَأَحَبَّهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَتَغَيَّرَ عِلْمُهُ وَ صِفَتُهُ

(Аллоҳ таоло) Халқидан бирортани куфрга ҳам, иймонга ҳам мажбурламаган. Ва уларни мўмин ҳам, кофир ҳам қилиб яратмаган. Лекин уларни шахслар қилиб яратган. Иймон ва куфр бандаларнинг феълидир. Аллоҳ таоло (Ўзига) ким куфр келтирадиган бўлса, у(банда)ни кофирлик

²¹ Баҳрул калом 24 бет

ҳолатида кофир деб билади. Қачон ўшандан кейин иймон келтирса, Унинг (Аллоҳнинг) илми ва сифати ўзгармасдан у(банда)ни иймон келтирган ҳолатида мўмин деб билади ҳамда у(банда)ни яхши кўради.

(Аллоҳ таоло) **Халқидан бирортани куфрга ҳам, иймонга ҳам мажбурламаган.** Яъни Аллоҳ таоло бирор бандани мажбурлаб куфр ёки иймонни унинг қалбига солиб қўймаган, балки банда уларнинг қайси бирини ихтиёр қилса ва яхши кўрса ўшанисини унинг талабига кўра яратади. Шу сабабли ҳам мўмин банда иймонни яхши кўриб, куфрни ёмон кўрганидек, кофир банда куфрни яхши кўриб, иймонни ёмон кўради.

Ва уларни мўмин ҳам, кофир ҳам қилиб яратмаган. Аллоҳ таоло бандани мажбурлаб мўмин ҳам қилиб яратмаган ва мажбурлаб кофир ҳам қилиб яратмаган. Балки куфрни ҳам иймонни ҳам банда касб қилади. Чунки куфр ва иймон, тоат ва исёнлар бандаларнинг феълларидир. Бу феълларни Аллоҳ таоло бандаларнинг хоҳиш ва истакларига кўра уларда яратади.

Лекин уларни шахслар қилиб яратган. Яъни Аллоҳ таоло бандаларни иймонни ҳам, куфрни ҳам қабул қилишга салоҳиятли шахслар қилиб яратган.

Иймон ва куфр бандаларнинг феълларидир. Яъни иймон ҳам, куфр ҳам бандаларнинг ўз ихтиёрлари билан танлайдиган феълларидир.

Аллоҳ таоло (Ўзига) ким куфр келтирадиган бўлса, у(банда)ни кофирлик ҳолатида кофир деб билади. Аллоҳ таоло уни кофирлиги учун ёмон кўради.

Қачон ўшандан кейин иймон келтирса, Унинг (Аллоҳнинг) илми ва сифати ўзгармасдан у(банда)ни иймон келтирган ҳолатида мўмин деб билади ҳамда у(банда)ни яхши кўради. Банда куфрни касб қилганидан кейин уни ташлаб, иймонга келса, Аллоҳ таоло уни иймон келтириб мўмин бўлганлиги учун яхши кўради. Банданинг куфрдан иймонга ўтиши ёмон кўрилишдан яхши кўрилишга ўтиши демакдир. Бундай ўзгариш туфайли уларга тааллуқли бўлган

Аллоҳ таолонинг азалий сифатлари ўзгариб қолмайди. Чунки ҳар бир банданинг холи улар дунёга келмасларидан олдин Аллоҳ таолога маълумдир. Шунинг учун ҳам қайси банда яхши амалларни қилишга муваффақ қилинаётган бўлса, бунинг учун Аллоҳ таолога шукроналар айтиб уларни яна ҳам кўпайтиришга уринмоғи лозим.

16-дарс

Мавзу: “Бандаларнинг барча феъллари ўзларининг касби эканлиги”.

وَجَمِيعُ أَعْمَالِ الْعِبَادِ مِنَ الْحَرَكَةِ وَالسُّكُونِ كَسْبُهُمْ عَلَى الْحَقِيقَةِ وَاللَّهُ تَعَالَى خَالِفُهَا وَهِيَ كُلُّهَا بِمَشِيئَتِهِ وَعِلْمِهِ وَقَضَائِهِ وَقَدْرِهِ وَالطَّاعَاتُ كُلُّهَا مَا كَانَتْ وَاجِبَةً بِأَمْرِ اللَّهِ تَعَالَى وَبِمَحَبَّتِهِ وَبِرِضَائِهِ وَعِلْمِهِ وَمَشِيئَتِهِ وَقَضَائِهِ وَتَقْدِيرِهِ وَالْمَعَاصِي كُلُّهَا بِعِلْمِهِ وَقَضَائِهِ وَتَقْدِيرِهِ وَمَشِيئَتِهِ لَا بِمَحَبَّتِهِ وَلَا بِرِضَائِهِ وَلَا بِأَمْرِهِ

Бандаларнинг ҳаракат ва сукунатдан бўлган барча феъллари ҳақиқатда уларнинг касбидир. Аллоҳ таоло ўша барча феълларнинг Яратувчисидир. Ўша феълларнинг барчаси Аллоҳ таолонинг хоҳиши, илми, қазоси ва қадари биландир. Вожиб бўлган тоатнинг барчаси Аллоҳ таолонинг амри, яхши кўриши, ризоси, илми, хоҳиши, қазоси ва тақдири биландир. Маъсиятларнинг барчаси Аллоҳ таолонинг илми, қазоси, тақдири ва хоҳиши биландир. Лекин яхши кўриши, ризоси ва амри билан эмасдир.

Бандаларнинг ҳаракат ва сукунатдан бўлган барча феъллари ҳақиқатда уларнинг касбидир. Аллоҳ таоло ўша барча феълларнинг Яратувчисидир. Яъни бандаларнинг тоатлари ҳам, исёнлари барча-барчаси уларнинг қилган касблари ҳисобланади. Касб - луғатда “қўлга киритмоқ”, “ишлаб топмоқ”, “жамламоқ” каби маъноларни билдиради. Истелоҳда эса “банданинг иродаси ва қудратининг феълига боғланиши касб” деб аталади. Шу маънода бандаларнинг қудрати ва иродаси эътибори билан уларнинг қилган барча ҳаракатлари касб бўлади. Мазкур ҳаракатлар Аллоҳ таолонинг қудрати ва иродаси эътиборига кўра махлуқ (яратилган) бўлади. Демак, банданинг барча сукунати-ю ҳаракатини Аллоҳ таоло яратади, банда эса, уни касб қилади.

“Яратишлик билан касб ўртасидаги фарқ шуки, Банданинг иқтидори чегарасида вужудга келган нарса - касб дейилади. Банданинг иқтидори чегарасида эмас, Аллоҳ таолонинг қудрати чегарасида вужудга келган нарса - яратишлик дейилади.”²²

Ўша феълларнинг барчаси Аллоҳ таолонинг хоҳиши, илми, қазоси ва қадари биландир. Бандаларнинг касб қилган барча феъллари, яхшиликлари ҳам, ёмонликлари ҳам Аллоҳ таолонинг иродаси, илми, ҳукми ва тақдирига мувофиқ бўлади. Аллоҳ таоло барча нарсаларни ўзининг азалий илми билан билган ва билишига кўра ирода қилган. Бунда асло жабру зулм маъноси йўқ, балки бандаларнинг феълларини олдиндан билиб туриш маъноси бордир.

Вожиб бўлган тоатнинг барчаси Аллоҳ таолонинг амри, яхши кўриши, ризоси, илми, хоҳиши, қазоси ва тақдири биландир. Бу ҳақида Аллоҳ таоло Қуръони каримда жуда кўплаб ўринларда таъкидлаган:

Аллоҳ таоло тавба қилувчиларни ва ўзини пок тутувчиларни яхши кўриши ҳақида;

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

“Албатта, Аллоҳ тавба қилгувчиларни ва ўзларини мудом пок тутгувчиларни севади” (Бақара сураси, 222-оят) деган.

Иймон келтирганлар ва солиҳ амалларни қилганлардан рози бўлиши ва улар ҳам Ундан рози бўлишлари ҳақида;

رَضِيََ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ

“Аллоҳ улардан рози бўлди, улар (Аллоҳдан) рози бўлдилар”, (Баййина сураси, 8-оят) деган.

Борлиқда вужудга келган ҳар бир ишни Ўзининг аниқ ўлчови билан яратганлиги тўғрисида;

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

“Албатта, Биз ҳар бир нарсани (аниқ) ўлчов билан яратдик” (Қамар сураси. 49-оят) деган.

²² Талхису шархил ақидатит Таҳовия 179-бет

Маъсиятларнинг барчаси Аллоҳ таолонинг илми, қазоси, тақдири ва хоҳиши биландир. Лекин яхши кўриши, ризоси ва амри билан эмасдир. Гуноҳларнинг каттаси ҳам, кичиги ҳам Аллоҳ таолонинг иродаси билан содир бўлади. Агар У зот ирода қилмаганида, уларнинг бирортаси ҳам асло содир бўлмас эди. Бироқ бу гуноҳлар Унинг яхши кўриши, рози бўлиши ва буйруғи билан бўлмайди, балки банданинг ушбу гуноҳларни ихтиёр қилганлиги ва уларни талаб қилганлиги учун Аллоҳ таоло унинг талаб қилган нарсасини хоҳишига кўра яратади. Бу ҳақиқат Қуръони каримда жуда кўплаб ўринларда таъкидланган;

وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ

“Аллоҳ эса бузғунчилик – фасодни севмайди”. (Бақара сураси, 205-оят).

وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ

“(Аmmo) У Ўз бандаларининг кофир бўлишига рози бўлмас”. (Зумар сураси, 7-оят).

قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ

“(Эй, Муҳаммад алайҳиссалом) айтинг: “Аллоҳ ҳеч қачон бундай бузук ишларга буюрмайди””. (Аъроф сураси, 28-оят).

17-дарс

Мавзу: “Пайғамбарлар катта-ю кичик гуноҳлардан пок эканликлари”

وَالْأَنْبِيَاءَ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ كُلُّهُمْ مُنْزَهُونَ عَنِ الصَّغَائِرِ وَالْكَبَائِرِ وَالْكَفْرِ وَالْفَبَائِحِ وَقَدْ كَانَتْ مِنْهُمْ زَلَّاتٌ وَخَطِيئَاتٌ ، وَ مُحَمَّدٌ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ حَبِيبُهُ وَ عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ وَ نَبِيُّهُ وَ صَفِيُّهُ وَ نَقِيُّهُ وَ لَمْ يَعْبُدِ الصَّنَمَ وَ لَمْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ تَعَالَى طَرْفَةَ عَيْنٍ قَطُّ وَ لَمْ يَرْتَكِبْ صَغِيرَةً وَ لَا كَبِيرَةً قَطُّ

Пайғамбарларнинг (уларга салавоту саломлар бўлсин) барчалари кичик ва катта гуноҳлардан, куфрдан ҳамда қабихликлардан покдирлар. Бироқ уларнинг баъзиларидан янглишиш ва хатога йўл қўйиш содир бўлган. Муҳаммад алайҳиссалому вассаламу Аллоҳ таолонинг ҳабиби, бандаси, росули, набийси, танлаб олгани ва ихтиёр қилганидир. У зот бутга ибодат қилмаган. Аллоҳ таолога кўз юмиб очгунчалик вақт ҳам асло ширк келтирмаган. Кичигу катта гуноҳларни мутлақо қилмаган.

Пайғамбарларнинг (уларга салавоту саломлар бўлсин) **барчалари кичик ва катта гуноҳлардан, куфрдан ҳамда қабихликлардан покдирлар.** Яъни Пайғамбар алайҳиссаломларнинг барчалари пайғамбар бўлишларидан олдин ҳам, бўлганларидан кейин ҳам катта-ю кичик гуноҳларнинг барчасидан, энг катта гуноҳ ҳисобланмиш куфрдан ҳам ва бошқа фаҳшу разилликлардан ҳам пок бўлганлар. Чунки бу мухтарам зотлар инсониятнинг энг афзал кишилари ҳисобланадилар. Аллоҳ таолонинг ўзи уларни элчиликка танлаб олиб, уларни ҳар хил катта ва кичик гуноҳлардан сақлаган.

Бироқ уларнинг баъзиларидан янглишиш ва хатога йўл қўйиш содир бўлган. Баъзи пайғамбарларда янглишиш ва хатога йўл қўйиш содир бўлган. Масалан, Одам алайҳиссалом ман қилинган дарахт мевасини унутган ҳолда еб қўйганлар, Мусо алайҳиссалом қибтий кишини билмасдан бир мушт уриб ўлдириб қўйганлар. Пайғамбар алайҳиссаломлар хато ва янглишишдек кўринган ушбу каби ишларни мутлақо қасддан қилмаганлар. Зеро бу мухтарам зотларни Аллоҳ таолонинг ўзи қасддан гуноҳ қилишдан сақлаган. Улардан содир бўлган бундоқ ишларда таълим маъносидаги илоҳий ҳикмат бўлган.

Имом Умар Насафий айтадиларки: *“Самарқанд имомлари янглишишни пайғамбарларнинг феълларига боғламайдилар. Чунки янглишишнинг ўзи гуноҳнинг бир тури. Шунинг учун айтадиларки, пайғамбарлар фазилатли ишни қилиб, ундан афзалроқ ишни тарк қилганлари учун итоб қилинганлар. Чунки пайғамбарларнинг афзал ишни тарк қилишлари бошқаларнинг вожибни тарк қилишларидек бўлади”*.²³

Муҳаммад алайҳиссалату вассалам Аллоҳ таолонинг ҳабиби, бандаси, росули, набийси, танлаб олгани ва ихтиёр қилганидир. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалату вассалам 571-йилда Арабистон ярим оролининг Макка шаҳрида, Қурайш қабиласида дунёга келганлар. У зотнинг оталарининг исми

²³ Абдулкарим Таттон “шарҳул фикҳул акбар” 30-бет.

Абдуллоҳ, Абдуллоҳнинг отаси Абдулмутталиб, Абдулмутталибнинг отаси Ҳошим, Ҳошимнинг отаси Абдуманноф бўлган. Шу тариқа пайғамбаримиз алайҳиссалату вассаламнинг насаблари 21-боболари Аднонгача олимлар ўртасида ихтилофсиз маълумдир. Пайғамбаримиз алайҳиссалату вассаламнинг отаси у зот туғилмасларидан илгари вафот этган. Онаси Омина бинту Ваҳб эса у зот олти ёшликларидан вафот этган. Бутунлай етим қолган Муҳаммад алайҳиссалату вассаламни бобоси Абдулмутталиб ўз қармоғига олган. Бироқ кўп ўтмай Абдулмутталиб ҳам вафот этиб, амакиси Абу Толибнинг қармоғига ўтганлар ҳамда ёшлик ва ўсмирлик йиллари у кишининг хонадонида ўтган. 25 ёшларида 40 ёшли Ҳадийжа бинту Хувайлид исмли бева аёлга уйланганлар ва Ҳадийжа розияллоху анҳо билан 25 йил умр кечирганлар. “Шу вақт давомида бошқа бирорта ҳам аёлга уйланмаганлар.”²⁴ Ҳадийжа онамиз 65 ёшларида вафот этганлар. Бу пайтда Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи ва саллам 50 ёшда эдилар. Шундан сўнгра бошқа аёлларига уйланганлар. Муҳаммад алайҳиссалату вассалам 40 ёшларида пайғамбар этиб юборилганлар. 13 йилга яқин Макка шаҳрида инсонларни исломга даъват қилганлар. Макка мушрикларининг тазйиқлари кучайиб, у зотни ўлдиришга қасд қилганларидан кейин Ясриб шаҳрига хижрат қилишга мажбур бўлганлар. Шундан кейин бу шаҳар “Мадинатун набий” – “Пайғамбар шаҳри” деб аталадиган бўлди.

Мадина шаҳрида 10 йил мобайнида инсонларни исломга даъват қилиб, зиммаларига юкланган нубувват омонатини шарафла бекаму кўст адо этдилар. Бу ўтган 23 йил мобайнида у зотга ваҳий орқали нозил бўлаётган сўнгги илоҳий дастур – Қуръони карим тўлиқ тушиб бўлди. Ушбу илоҳий дастурда у зотнинг сўнгги пайғамбар эканликлари, у зотдан сўнг бошқа пайғамбар келмаслиги ҳам эълон қилинди. Бу ҳақида қуйидагича хабар берилган:

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

“(Эй мўминлар) Муҳаммад сизлардан бирон кишининг отаси эмасдир, балки у Аллоҳнинг элчиси ва пайғамбарларнинг сўнггисидир. Аллоҳ барча нарсани Билгувчи бўлган Зотдир”. (Аҳзоб сураси, 40-оят).

²⁴ Роҳиқул махтум, 56-бет.

“Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳижратнинг 11-йилида Робиъул Аввал ойининг 13-чисида, душанба куни чошгоҳ вақтида вафот этганлар. Бу милодий ҳисоб билан 632-йил 8-январга тўғри келади. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёшлари қамарий ҳисоб билан 63 йилу 3 кун, шамсий ҳисоб билан 61 йилу 84 кун бўлган.”²⁵

У зот бутга ибодат қилмаган. Аллоҳ таолога кўз юмиб очгунчалик вақт ҳам асло ширк келтирмаган. Ва кичигу-катта гуноҳларни мутлақо қилмаган. Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам пайғамбар этиб юборилишларидан олдин ҳам асло бут ва санамларга ибодат қилмаганлар. Пайғамбар бўлишларидан олдин ҳам, кейин ҳам мутлақо Аллоҳ таолога ширк келтирмаганлар. Зеро, пайғамбарларнинг барчалари куфрдан мутлақо покдирлар. Шунингдек, у зот соллаллоҳу алайҳи ва саллам катта-ю кичик гуноҳларни асло содир этмаганлар. У зотнинг гуноҳларини кечирилиши тўғрисидаги ояти карималар эса ишнинг аълосини тарк қилишликка ҳамл қилинган (ўтказилган).

لِيُغْفَرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُنِمْ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا

“(Эй Мухаммад алайҳиссалом) Токи Аллоҳ Сизнинг гуноҳингиздан илгари ўтган ва кейин кел(ади)ган нарсалар (барча гуноҳларингиз)ни мағфират қилиши учун ва Сизга Ўз неъматини комил қилиб бериб, Сизни Тўғри Йўлга ҳидоят қилиши учун”. (Фатҳ сураси, 2-оят).

18-дарс

Мавзу: “Пайғамбарлардан кейин инсониятнинг афзаллари”

وَ أَفْضَلُ النَّاسِ بَعْدَ النَّبِيِّينَ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ ، ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ الْفَارُوقُ ، ثُمَّ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ ذُو النُّورَيْنِ ، ثُمَّ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ الْمُرْتَضَى رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمْ أَجْمَعِينَ عَابِدِينَ ثَابِتِينَ عَلَى الْحَقِّ وَ مَعَ الْحَقِّ نَتَوَلَّاهُمْ جَمِيعًا وَ لَا نَذْكُرُ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ إِلَّا بِخَيْرٍ

Пайғамбарлар (уларга салавоту саломлар бўлсин)дан сўнг инсонларнинг афзали Абу Бакр Сиддикдир. Сўнгра Умар ибн ал-Хаттоб ал-Фарук, сўнгра Усмон ибн Аффон Зуннурин, сўнгра Али ибн Аби Толиб ал-Муртазодир.

²⁵ Нурул якин, 214-бет.

Уларнинг барчасига Аллоҳнинг розилиги бўлсин. Ҳаммалари обид ва ҳамиша ҳақ устида собит эдилар. Уларнинг барчаларини яхши кўрамиз. Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг саҳобаларидан ҳар бирини фақат яхшилик билан эслаймиз.

Пайғамбарлар (уларга салавоту саломлар бўлсин)дан **сўнг инсонларнинг афзали Абу Бакр Сиддиқдир**. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу милодий 573-йилда таваллуд топганлар. Пайғамбар алайҳиссалоту вассаламдан 2 ёш кичик бўлганлар. Жоҳилият давридаги исмлари “Абдулкаъба” бўлган.

Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам у зотнинг исmlарини “Абдуллоҳ” деб ўзгартирганлар. Оталарининг исми Абу Қаҳофа бўлган. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан Мурра ибн Каъба шажаралари (насаблари) бирлашади. Абу Бакр розияллоҳу анҳу ёшлигидан, Росулulloҳ пайғамбар этиб юборилишларидан олдин ҳам у зот билан дўст эдилар. Росулulloҳ пайғамбар этиб юборилганларидан сўнг эса, катта ёшли кишилар ичида биринчи бўлиб исломга кирган киши эдилар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бирга ҳижрат қилиш бахтига муяссар бўлганлар.

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Агар сизлар унга (яъни, пайғамбарга) ёрдам қилмасангиз (Аллоҳнинг Ўзи унга ёрдам қилур). Уни кофирлар икки кишининг бири бўлган ҳолида (яъни бир ҳамроҳи билан Маккадан) ҳайдаб чиқарганларида, унга Аллоҳ ёрдам бердику. Ўшанда икковлон ғорда бўлган пайтларида ҳамроҳига: “Ғамгин бўлма, албатта Аллоҳ биз билан биргадир”, дейиши билан Аллоҳ Ўз томонидан унинг устига – қалбига бир хотиржамлик туширди ва уни сизлар кўрмаган лашкарлар (яъни фаришталар) билан қўллаб қувватлади ҳамда кофир бўлган кимсаларнинг сўзларини тубан қилиб қўйди. Аллоҳнинг

Сўзигина энг юксак Сўздир. Аллоҳ Қудратли, Ҳикматлидир". (Тавба сураси, 40-оят).

Мана шу ояти каримадаги икки киши: Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу эканликлари барча муфассирлар томонидан бир овоздан таъкидланган. Шу сабабли ким Абу Бакр розияллоҳу анҳунинг саҳоба эканликларини инкор қилса, кофир бўлади. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам минбарлари устида туриб қилган охириги хутбаларида Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу ҳақларида шундай марҳамат қилганлар:

لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ خَلِيلًا لَا تَخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا.
لَا يَبْقَيْنَ فِي الْمَسْجِدِ خَوْفَةٌ إِلَّا سَدَّتْ إِلَّا خَوْفَةُ أَبِي بَكْرٍ
(مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ)

“Агар ер аҳлидан халил (дўст) тутганимда албатта Абу Бакрни халил тутган бўлар эдим. Масжидда бирорта ҳам дарчалар қолмасдан беркитилсин, фақатгина Абу Бакрнинг дарчасидан бошқа”. (муттафақун алайҳ).

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламга қизлари Оиша онамизни никоҳлаб бериб, у зотга қайнота бўлганлар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам бетоб бўлганларида Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуни имомликка ўтказганлар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламдан кейин мусулмонларга биринчи халифа этиб сайланганлар. Халифа бўлганларидан сўнг икки йилу уч ой ўтгач, ҳижратнинг 13-йилида жумадул охир оининг 21-кунида, милодий ҳисоб билан 634-йилда 63 ёшларида вафот этганлар.

Сўнгра Умар ибн ал-Хаттоб ал Фаруқ. Умар ибн ал-Хаттоб розияллоҳу анҳу милодий 584-йилда таваллуд топганлар. “Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламдан 13 ёш кичик бўлганлар.”²⁶ Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан шажаралари (насаблари) боболари Каъб ибн Луъайда бирлашади. Кунялари “Абу Ҳафс” бўлган. Ҳақ билан ботилни ажрата оладиган ниҳоятда закий бўлганликлари сабабли “Фаруқ” (ажратувчи) деб лақаб олганлар. “Исломга

²⁶ Нурул яқин, 300-бет.

40-чи бўлиб кирганлар”.²⁷ Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳазрати Умарга қуйидагиларни айтганлар:

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا لَفِيكَ الشَّيْطَانُ سَالِكًا فَجًّا قَطُّ إِلَّا سَلَكَ غَيْرَ فَجِّكَ (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ)

“Нафсим унинг қўлида бўлган зотга қасамки, Шайтон йўлда сенга йўлиққан бўлса, сенинг йўлингдан бошқа ёққа бурилиб кетган”. (муттафақун алайх).

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу вафотларидан олдин Ҳазрати Умарни халифа этиб сайлаб кетганлар. Яъни Ҳазрати Умарнинг халифаликлари Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг ёзма равишдаги васиятларига биноан бўлган. Тарихда “Умари одил” дея ном қолдирган бу зот халифалиklarининг 10-йилида милодий 644-йилда намоз ўқиб турган пайтларида мажусий кул Абу Луълуъанинг суиқасди туфайли қаттиқ яраланганлар ва ўша куни кечкурун 63 ёшларида вафот этганлар. Васиятларига биноан Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуларнинг ёнларига дафн қилинганлар.

Сўнгра Усмон ибн Аффон Зуннурайн. Усмон ибн Аффон 576-йилда таваллуд топганлар. “Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламдан беш ёш кичик бўлганлар.”²⁸ Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу қўлларида мусулмон бўлганлар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан “Бадр” жангидан ташқари барча жангларда бирга бўлганлар. Усмон бин Аффон розияллоҳу анҳу Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг иккита қизларига: аввал Руқайя, у вафот этгач эса, Умму Кулсум номли қизларига уйланганлар. Ривоят қилинишича, “Одам алайҳиссалом замонидан то Қиёматгача бирор пайғамбарнинг икки қизига Усмон ибн Аффондан бошқа уйланган киши йўқдир”. Шунинг учун ҳам у зот “Зуннурайн” (икки нур эгаси) деб аталганлар.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ، مُضْطَجِعًا فِي بَيْتِهِ كَاشِفًا عَنْ فُخْدَيْهِ فَاسْتَأْذَنَ أَبُو بَكْرٍ فَأَذِنَ لَهُ وَهُوَ عَلَى تِلْكَ الْحَالِ فَتَحَدَّثَ، ثُمَّ اسْتَأْذَنَ عُمَرُ فَأَذِنَ لَهُ وَهُوَ عَلَى تِلْكَ الْحَالِ فَتَحَدَّثَ، ثُمَّ اسْتَأْذَنَ عُثْمَانُ، فَجَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ ، وَسَوَّى ثِيَابَهُ فَدَخَلَ فَتَحَدَّثَ، فَلَمَّا خَرَجَ قَالَتْ عَائِشَةُ: دَخَلَ أَبُو بَكْرٍ فَلَمْ تَهْتَشْ لَهُ، وَ لَمْ تُبَا لَهُ، ثُمَّ دَخَلَ عُمَرُ فَلَمْ تَهْتَشْ لَهُ وَ لَمْ تُبَا لَهُ، ثُمَّ دَخَلَ عُثْمَانُ فَجَلَسَتْ وَ سَوَّيْتُ ثِيَابَكَ، فَقَالَ: أَلَا اسْتَحْيَ مِنْ رَجُلٍ تَسْتَحْيَ مِنْهُ الْمَلَائِكَةُ؟". (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَ مُسْلِمٌ)

²⁷ Тарихи Муҳаммадий, 47-бет.

²⁸ Нурул якин, 383-бет.

“Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади: “Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўз уйларида оёқлари очиқ ҳолда ёнбошлаб ётган эдилар, Абу Бакр киришга рухсат сўради, унга ўша ҳолатларида рухсат бердилар. Сўнг гаплашдилар. Сўнг Умар рухсат сўради, унга ҳам ўша ҳолатларида рухсат бердилар. Сўнг гаплашдилар. Кейин Усмон рухсат сўради. Росулуллоҳ туриб ўтириб, кийимларини тўғрилаб олдилар. Сўнгра Усмон кирди. Гаплашиб чиқиб кетди. У чиққандан сўнг Оиша розияллоҳу анҳо: “Абу Бакр кирганида, туриб ўтирмадингиз, парво ҳам қилмадингиз. Кейин Умар кирди, унга ҳам туриб ўтирмадингиз, парво ҳам қилмадингиз. Сўнгра Усмон кирганида, туриб ўтириб, кийимларингизни тузатдингиз”, дедилар. У зот соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Фаришталар ҳаё қилган кишидан мен ҳаё қилмайинми?!”, дедилар”. (Имом Бухорий ва Имом Муслим ривоятлари)

Халифа Умар ибн ал-Хаттоб вафотларидан сўнг мусулмонларнинг ўзаро иттифоқлари билан у зот 644-йилда 69 ёшларида халифа этиб сайланганлар.

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу халифалиklarининг 12-йилида, милодий 656-йилда 81 ёшларида фитначилар томонидан Қуръон ўқиб ўтирган пайтларида шаҳид қилинганлар.

Сўнгра Али ибн Аби Толиб ал-Муртазодир. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг амакиларининг ўғли Али ибн Аби Толиб розияллоҳу анҳу милодий 603-йилда таваллуд топган бўлиб, “Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламдан 32 ёш кичик бўлганлар.”²⁹ Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам пайғамбар этиб юборилганларида ҳали балоғатга етмаган саккиз ёшли бола бўлганлар. Али розияллоҳу анҳу ёш болалар ичида биринчи бўлиб Исломга кирган зот ҳисобланадилар. Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан “Табук” ғазотидан бошқа барча жангларда қатнашганлар.

Ҳижратнинг иккинчи йилида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам қизлари Фотима розияллоҳу анҳони Ҳазрати Алига никоҳлаб берганлар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳазрати Али ҳақларида:

²⁹ Нурул яқин, 409-бет.

أَقْضَاكُمْ عَلَيَّ

“Қозиларингиз Алидир” деганлар (Абу Яъло ривояти).

Усмон розияллоху анхунинг вафотларидан сўнг 656-йилда 53 ёшларида мусулмонларнинг иттифоқи билан халифа этиб сайланганлар. Халифаликларининг бешинчи йилида, милодий 661-йил 19-январда масжидда фитначи Абдурахмон ибн Мулжам суиқасди туфайли қаттиқ жароҳатланганлар ва икки кун ўтгач, шамсий ҳисоб билан 59 ёшларида вафот этганлар.

Уларнинг барчасига Аллоҳнинг розилиги бўлсин. Ҳаммалари обид ва ҳамиша ҳақ устида собит эдилар. Уларнинг барчаларини яхши кўрамыз. Росулulloҳ соллаллоху алайҳи ва салламнинг ғордаги ҳамсуҳбатлари Абу Бакр Сиддиқга Аллоҳнинг розилиги бўлсин. Мусулмонларнинг биринчи амири, шайтон унинг йўлидан қочадиган Умари Одилга Аллоҳнинг розилиги бўлсин. Қуръони карим жамловчиси, ундан фаришталар ҳам ҳаё қилган зот Усмон ибн Аффонга Аллоҳнинг розилиги бўлсин. Мусулмонларнинг қозиси, илму-ҳикматга тўлиқ Али ибн Аби Толибга Аллоҳнинг розилиги бўлсин. Уларнинг барчалари ибодатда ўзгаларга намуна ва ҳамиша ҳақ устида собит эдилар. Уларнинг барчасини яхши кўрамыз.

Росулulloҳ соллаллоху алайҳи ва саллам саҳобаларининг ҳар бирини фақат яхшилик билан эслаймиз. Росулulloҳ соллаллоху алайҳи ва салламнинг барча саҳобаларини фақат яхшилик билан эслаймиз, гарчи уларнинг баъзиларидан бизларга хатодек кўринган айрим ишлар содир бўлган бўлса ҳам. Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи ва саллам марҳамат қилганларки,

أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بَأَيِّهِمْ إِقْتَدَيْتُمْ إِهْتَدَيْتُمْ

“Саҳобаларим юлдузлар кабидирлар, уларнинг қайси бирларига эргашисангизлар ҳам, ҳидоят топаверасизлар”. (Доримий ва Ибн Адийлар ривояти). Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи ва саллам баъзи саҳобаи киромларга хатто уларнинг ҳаётлик даврларидаёқ жаннат башоратини бериб қўйганлар.

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: أَبُو بَكْرٍ فِي الْجَنَّةِ وَعُمَرُ فِي الْجَنَّةِ وَعَثْمَانُ فِي الْجَنَّةِ وَعَلِيٌّ فِي الْجَنَّةِ وَطَلْحَةُ فِي الْجَنَّةِ وَالزُّبَيْرُ فِي الْجَنَّةِ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ فِي الْجَنَّةِ وَسَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ فِي الْجَنَّةِ وَسَعِيدُ بْنُ زَيْدٍ فِي الْجَنَّةِ وَأَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ فِي الْجَنَّةِ (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَةَ)

“Абдурахмон ибн Авф розияллоху анхудан ривоят қилинади. Росулulloх соллаллоху алайҳи ва саллам дедилар: “Абу Бакр жаннатдадир, Умар жаннатдадир, Усмон жаннатдадир, Али жаннатдадир. Талҳа жаннатдадир, Зубайр жаннатдадир, Абдурахмон ибн Авф жаннатдадир, Саъид ибн Аби Ваққос жаннатдадир, Саъд ибн Зайд жаннатдадир, Абу Убайда ибн Жарроҳ жаннатдадир”. (Термизий ва ибн Можжа ривоятлари).

Саҳобаи киромлар ўртасида баъзи кўнгилсизликлар бўлиб ўтган бўлса ҳам, уларнинг бу ишлари ўз нафслари учун эмас, балки Аллоҳ розилиги йўлидаги ижтиҳодлари бўлган. “Имом Аҳмад ибн Ҳанбалдан “Жамал” воқеаси иштирокчилари ҳақида сўрашганларида у зот ушбу ояти каримани жавоб тариқасида ўқиган эканлар.

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَ لَا تُسْئَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ.

“Улар ўтиб кетган кишилардир. Уларнинг қилган амаллари ўзлари учун, сизларнинг қилган амалларингиз ўзларингиз учундир. Ва сизлар улар қилган амаллар учун масъул бўлмайсиз”. (Бақара сураси 141- оят)

Имом Шофеъий раҳматуллоҳи алайҳ: “Ўша қонлардан Аллоҳ бизнинг қўлларимизни пок қилди, агар энди ўшалар билан тилларимизни булғамасак”, деганлар.³⁰

Аллоҳ таолонинг ҳабиби, инсониятнинг улуғи, Муҳаммад соллаллоху алайҳи ва салламга саҳоба бўлишдек бахтга мушарраф бўлган инсонларнинг барчасига Аллоҳ таолонинг розилиги бўлсин.

19-дарс

Мавзу: “Агар ҳалол санамаса, гуноҳ туфайли мусулмоннинг кофир бўлмаслиги”

³⁰ “Шарҳу китаб ал-фикҳул акбар” 117-бет.

وَلَا تُكْفَرُ مُسْلِمًا بِذُنُوبٍ مِنَ الذُّنُوبِ وَإِنْ كَانَتْ كَبِيرَةً إِذَا لَمْ يَسْتَحْلِهَا وَلَا نُزِيلُ عَنْهُ إِسْمَ الْإِيمَانِ وَنُسَمِّيهِ
مُؤْمِنًا حَقِيقَةً ، وَ يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ مُؤْمِنًا فَاسِقًا غَيْرَ كَافِرٍ

Мусулмонни гуноҳлардан бирор гуноҳ туфайли кофирга чиқармаймиз гарчи катта гуноҳ бўлса ҳам, мадомики уни ҳалол санамаса. Ундан иймон исмини ҳам олиб ташламаймиз, уни ҳақиқий мўмин деб атаймиз. Кофир бўлмасдан фосиқ мўмин бўлмоқлиги ҳам жоиз бўлади.

Мусулмонни гуноҳлардан бирор гуноҳ туфайли кофирга чиқармаймиз гарчи катта гуноҳ бўлса ҳам, мадомики уни ҳалол санамаса. Мусулмонлик даъвосини қиладиган кишини гарчи гуноҳи кабира саналадиган гуноҳни содир этса ҳам, уни кофир бўлди демаймиз. Фақат ўша содир этган гуноҳни ҳалол деб эътиқод қилмаса. Лекин уни ҳалол деса, Аллоҳ таоло ҳаром қилган нарсани ҳалол деган бўлади. Аллоҳ ҳаром қилган нарсани ҳалол деб эътиқод қилишлик эса кофирлик бўлади.

Ундан иймон исмини ҳам олиб ташламаймиз, уни ҳақиқий мўмин деб атаймиз. Кофир бўлмасдан фосиқ мўмин бўлмоқлиги ҳам жоиз бўлади. Яъни Мўътазилийларга ўхшаб гуноҳи кабира қилган иймондан чиқади демаймиз, балки уни ҳақиқий мўмин деймиз. Зеро иймон қалб билан тасдиқ қилмоқлик ва тил билан иқрор бўлмоқликдир. Қалби билан тасдиқ қилган ва тили билан иқрор бўлган мўмин банда маъсиятлари туфайли кофир бўлмайди балки фосиқ мўмин бўлади. Имом Аъзам роҳматуллоҳи алайҳнинг: “Кофир бўлмасдан фосиқ мўмин ҳам бўлмоқлиги жоиз бўлади”, дейишлари ўша пайтларда тарқалиб кетган Мўътазилий тоифаларига раддия учундир. Чунки улар: “Гуноҳи кабира қилувчи мўмин ҳам эмас, кофир ҳам эмас, у иймон ва куфр ўртасида туради, у дўзахга киради ва унда абадий қолади. Лекин кофирларникидан енгил азоб билан азобланади”, деган хато фикрга кетган эдилар.

Мавзу: “Барча тақводор ва фожир мўминларнинг орқасида намоз ўқимоқлик жоизлиги”

وَالْمَسْحُ عَلَى الْخُفَيْنِ سُنَّةٌ ، وَ التَّرَاوِيحُ فِي لَيْالِي شَهْرِ رَمَضَانَ سُنَّةٌ . وَ الصَّلَاةُ خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَ فَاجِرٍ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ جَائِزَةٌ . وَ لَا نَقُولُ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا تَضُرُّهُ الذُّنُوبُ وَ لَا نَقُولُ إِنَّهُ لَا يَدْخُلُ النَّارَ وَ لَا نَقُولُ إِنَّهُ يَخْلُدُ فِيهَا ، وَ إِنْ كَانَ فَاسِقًا بَعْدَ أَنْ يَخْرُجَ مِنَ الدُّنْيَا مُؤْمِنًا

Иккала маҳсига масҳ тортмоқлик суннатдир. Рамазон ойи кечаларидаги тарових суннатдир. Мўминлардан бўлган барча тақводор ва фожирнинг орқасида намоз ўқимоқлик жоиздир. Мўминга гуноҳлар зарар бермайди демаймиз ва мўмин дўзахга кирмайди ҳам демаймиз, мўмин дўзахда абадий қолади деб ҳам айтмаймиз, агарчи фосиқ бўлса ҳам, мадомики дунёдан мўмин ҳолида ўтган бўлса.

Иккала маҳсига масҳ тортмоқлик суннатдир. Чунки маҳсига масҳ тортишлик кўплаб Ҳадиси шарифлар билан собит бўлган. Ҳатто Абу Ҳанифа роҳматуллоҳи алайҳ; “Иккала маҳсига масҳ тортмоқликни жоиз санамаган кимсага куфр хавфини қиламан. Чунки бу ҳақида келган асарлар тавотир ўрнида келган. Яъни маънавий мутавотир ўрнида агарчи оҳод лафзлар билан бўлсада” деганлар.³¹

رَوَى عَنْ شُرَيْحِ بْنِ هَانِي قَالَ سَأَلْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنِ الْمَسْحِ عَلَى الْخُفَيْنِ فَقَالَتْ لَا أُدْرِي سَأَلُوا عَلِيًّا فَإِنَّهُ كَانَ أَكْثَرَ سَفَرًا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلْنَا عَلِيًّا فَقَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسَحُ عَلَى الْخُفَيْنِ وَ فِي رِوَايَةٍ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ يَمْسَحُ الْمُقِيمُ يَوْمًا وَ لَيْلَةً وَ الْمُسَافِرُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَ لَيْالِهَا فَبَلَغَ ذَلِكَ عَائِشَةَ فَقَالَتْ هُوَ أَعْلَمُ (رَوَاهُ مُسْلِمٌ)

Шурайх ибн Ҳонийдан ривоят қилинади; Оиша розияллоху анҳодан иккала маҳсига масҳ тортиш ҳақида сўрадим. Шунда у; билмайман Алидан сўранглар чунки у Росулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам билан сафарда кўп бирга бўлар эди, дедилар. Биз Алидан сўрадик. Шунда у; Росулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламнинг иккала маҳсига масҳ тортаётганларини кўрганман, бошқа бир ривоятда эса; Росулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламдан “Муқим бир кеча

³¹ “Ихтисорур ривоя”, 62-бет

кундуз, мусофир эса уч кеча-кундуз масх тортади” деганларини эшитганман, деди. Бу хабар Оишага етганда; у (яъни Али) билувчироқдир, деди. (Муслим ривояти).

Абу Ҳанифа роҳматуллоҳи алайҳдан ривоят қилинишича у зот “Аҳлус сунна вал жамоъа” мазҳаби ҳақида сўралганларида; “У икки шайхни бошқа саҳобалардан афзал билмоқлигинг (яъни Абу Бакр ва Умарни) икки куёвни яхши кўрмоқлигинг (яъни Усмон ва Алини) ва иккала маҳсига масх тормоқликни жоиз деб билмоқлигинг”, деб жавоб берганлар. Бу жавобларини Анас ибн Моликнинг; “Икки шайхни афзал билмоқлигинг, икки куёвни яхши кўрмоқлигинг ва иккала маҳсига масх тормоқликни жоиз деб билмоқлигинг – суннатдандир” деган сўзларидан олганлар.

Лекин жумҳур уламолар айтадиларки; ким иккала маҳсига масх тормоқликни жоиз деб билсаю, (рухсатни қўйиб) азимани* олган ҳолда масх тормас (яъни оёқларини ювса) афзалроқ бўлади”.³²

Иккала маҳси деб қайт қилиниши битта маҳсига масх тортиб бўлмаслиги учундир. Иккала маҳсига масх тортиш, маҳсиларини таҳоратли ҳолда кийиб, сўнгра таҳорати синган киши учундир. Маҳсига масх тортишликдаги фарз, қўлнинг уч бармоғи миқдорида тортишликдир. Суннати эса, оёқ бармоқларидан соққа қараб тортишликдир. Ғусл вожиб бўлган кишига масх тормоқлик жоиз эмас. Масх тормоқлик муддати муқимга бир кеча кундуз, мусофирга уч кеча-кундуздир.

Рамазон ойи кечаларидаги тарових суннатдир. “Тарових - *تَرْوِيحَةٌ* нинг кўплиги бўлиб, “истироҳат”, “ором” каби маъноларни билдиради. Рамазон ойи кечаларида ўқиладиган бу намознинг “истироҳатлар” деб аталишига сабаб, ҳар

---

*Рухсат – луғатда “рухсат”, “рухсат бериш” каби маъноларни билдиради. Истелоҳда эса “маҳсус ҳолатларда мукаллафга енгиллик туғдириш учун Аллоҳ таоло машруъ қилган ҳукмларга – рухсат дейилади. Ёинки мамнуъ бўлган нарсанинг манъ қилуви далили бўла туриб, мубоҳ қилинган ҳукмга -рухсат дейилади.

Азима – луғатда “ният”, “азму-қарор”, “қатъийлик” каби маъноларни билдиради. Истелоҳда эса; мукаллафнинг ҳолатларидан қатъий назар асолатан (аслида) Аллоҳ таоло машруъ қилган умумий ҳукмларга – азима дейилади. (Усулул фикҳ, 171-бет).

³² Ҳалабаи Кабир, 104-бет.

тўрт ракаатдан сўнг истироҳат борлиги учундир”.³³ Таровиҳ намози суннатдир. Чунки Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам Рамазоннинг баъзи кечаларида уни ўқиганлар ва нима сабабдан давомли ўқимаганларининг сабабини айтганлар.

عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى فِي الْمَسْجِدِ فَصَلَّى بِصَلَاتِهِ نَاسٌ ثُمَّ صَلَّى مِنَ الْقَابِلَةِ فَكَثُرَ النَّاسُ ثُمَّ اجْتَمَعُوا مِنَ اللَّيْلَةِ الثَّلَاثَةِ فَلَمْ يَخْرُجْ إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ: قَدْ رَأَيْتُ الَّذِي صَنَعْتُمْ فَلَمْ يَمْنَعْنِي مِنَ الْخُرُوجِ إِلَيْكُمْ إِلَّا أَنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقْرُضَ عَلَيْكُمْ (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ)

“Ошиа розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади: “Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам масжидда (таровиҳ) намозларини ўқидилар. Бас, инсонлар ҳам (таровиҳ) намозини ўқидилар. Сўнгра кейинги куни ҳам ўқидилар. Шунда инсонлар кўпайишди. Сўнгра учинчи куни жамландилар, бироқ Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг ёнига чиқмадилар. Тонг отгач: “Қилган хайрли ишларингизни кўрдим, сизларнинг зиммангизга фарз бўлиб қолишдан қўрқишимгина мени сизларнинг ёнларингизга чиқишдан қайтарди”, дедилар. (Бухорий ва Муслим ривоятлари).

Маҳсига масҳ тортишлик ҳамда таровиҳ намозининг суннат эканлигининг таъкидланиши уларни инкор қилувчи “Рофизий” фирқасига ва уларга ўхшаганларга раддия учун бўлган.

Мўминлардан бўлган барча тақводор ва фожирнинг орқасида намоз ўқимоқлик жоиздир. Агар бир киши фожир имомнинг ортида ўқимасдан жумъа ва жамоат намозини тарк қилса, аксар уламолар наздида у бидъатчи саналади. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам шундай марҳамат қилганлар.

أَطْعَ كُلَّ أَمِيرٍ وَ صَلَّى خَلْفَ كُلِّ إِمَامٍ وَلَا تَسْبَنَنَّ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِي (رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ)

“Ҳар қандай амирга итоат қил ва ҳар қандай имомнинг орқасида намоз ўқи! Саҳобаларимнинг биронтасини сўкма”. (Табароний ривояти).

Мўминга гуноҳлар зарар бермайди демаймиз ва мўмин дўзахга кирмайди ҳам демаймиз. Яъни мўмин бандага гуноҳлар зарар бермайди, деб эътиқод қилмаймиз ва гуноҳкор мўмин дўзахга кирмайди ҳам демаймиз. Бу

³³ Халабаи Кабир, 400-бет.

сўзларни таъкидлаб айтилишига сабаб, ўша пайтларда Муржиъа, Мулахҳида ва Ибоҳия каби адашган фирқалар худди шу даъволарни қилиб чиққанлар.

Мўмин дўзахда абадий қолади деб ҳам айтмаймиз, агарчи фосиқ бўлса ҳам, модомики дунёдан мўмин ҳолида ўтган бўлса. Гуноҳкор банда ҳам Аллоҳ таолонинг хоҳишида бўлади, хоҳласа кечади, хоҳласа азоблайди. Чунки Аллоҳ таоло ўзига ширк келтирган бандани кечирмаслигини ундан бошқа гуноҳларни эса ўзи хоҳлаган бандасидан кечиб юборишининг хабарини берган.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ

“Албатта, Аллоҳ Ўзига (бирон нарсанинг) шерик қилинишини кечирмас. Шундан бошқа гуноҳларни Ўзи хоҳлаган кишилар учун кечирур”. (Нисо сураси, 48-оят).

21-дарс

Мавзу: “Бандаларнинг амаллари”

وَلَا تَقُولُ: إِنَّ حَسَنَاتِنَا مَقْبُولَةٌ وَسَيِّئَاتِنَا مَغْفُورَةٌ كَقَوْلِ الْمُرْجِيَّةِ. وَلَكِنْ تَقُولُ: مَنْ عَمِلَ حَسَنَةً بِجَمِيعِ شَرَائِطِهَا خَالِيَةً عَنِ الْعُيُوبِ الْمُفْسِدَةِ وَالْمَعَانِي الْمُبْطِلَةِ وَلَمْ يُبْطِلْهَا بِالْكَفْرِ وَالرَّدَّةِ حَتَّى خَرَجَ مِنَ الدُّنْيَا مُؤْمِنًا فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يُضَيِّعُهَا، بَلْ يَقْبَلُهَا مِنْهُ وَيُثَبِّتُهَا عَلَيْهَا

Шунингдек, Муржиъаларнинг сўзига ўхшаш: “Савобларимиз қабул қилинган ва гуноҳларимиз кечирилган” ҳам демаймиз. Лекин айтамикки: “Ким яхши амални фосид қилувчи айблардан ва ички ботил қилувчилардан холи равишда барча шартлари билан бажарса ҳамда у амалларни куфр ва муртадлиқ билан бекор қилиб юбормасдан, дунёдан мўмин ҳолида ўтадиган бўлса, Аллоҳ таоло у амалларни зое қилиб юбормайди, балки ундан ўша амалларни қабул қилади ва ўша амаллари учун уни тақдирлайди.

Шунингдек, Муржиъаларнинг сўзига ўхшаш: “Савобларимиз қабул қилинган ва гуноҳларимиз кечирилган” ҳам демаймиз. Муржиъалар 7-8-

асрларда чиққан адашган тоифалардан бўлиб қилаётган даъволарига кўра “Муржиъалар” яъни “орқага сурувчилар, кечиктирувчилар” деб ном олганлар. Улар “Нажот учун эътиқоднинг ўзи кифоя, хайрли ишларни орқага суриб туриш мумкин кофирга тоат наф бермаганидек, мўминга гуноҳ зарар бермайди” деган бузуқ даъвони кўтариб чиққанлар. Улар Аббосийлар (750-1258 мил.й.) халифалиги даврида таъқибга учраб йўқолиб кетганлар.

Лекин айтамикки: “Ким яхши амални фосид қилувчи айблардан ва ички ботил қилувчилардан холи равишда барча шартлари билан бажарса. Фосид қилувчи айблар ўша амалнинг зоҳирида кўриниб турган камчилигу-нуқсонларидир, ички ботил қилувчилари эса куфр, риё, миннат каби иллатлардир. Бу ҳақида Аллоҳ таоло шундай хабар берган;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ

“Эй мўминлар, молини одамларга кўрсатиш учун берадиган, Аллоҳга ва Охират Кунига ишонмайдиган кимсага ўхшаб, берган садақаларингизни миннат ва озор билан йўққа чиқарманг!”. (Бақара сураси, 264-оят).

Ҳамда у амалларни куфр ва муртадлик билан бекор қилиб юбормасдан, дунёдан мўмин ҳолида ўтадиган бўлса. Яъни мўмин банда диндан қайтиб муртад бўладиган бўлса (Аллоҳ асрасин), унинг аввал қилган барча хайрли амаллари беҳуда кетади. Аллоҳ таоло хабар берганки:

وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

“Аниқки, ким иймонидан қайтса, унинг қилган амали беҳуда кетур ва у Охиратда зиён кўргувчилар тоифасидандир”. (Моида сураси, 5-оят).

“Имом Аъзам ва Имом Молик наздларида муртадлик, яъни диндан қайтишлик инсоннинг аввал қилган барча солиҳ амалларининг савобларини ботил қилади. Шу ҳолида дунёдан ўтиб кетса, охиратда зиён кўргувчилардан бўлиб қолади. Борди-ю муртад бўлганидан кейин тавба қилиб, яна исломга қайтадиган

бўлса, аввалги амалларининг барчаси бекор бўлиб кетганлиги сабабли агар олдин ҳаж қилган бўлса, яна қайтадан ҳаж қилмоқлиги лозим бўлиб қолади”.³⁴

Аллоҳ таоло у амалларни зое қилиб юбормайди, балки ундан ўша амалларни қабул қилади ва ўша амаллари учун уни тақдирлайди. Яъни иймон билан савоб талабида қилинган амалларни Аллоҳ таоло қабул қилади. Бу ҳақида Аллоҳ таоло шундай хабар берган:

إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

“Зотан, Аллоҳ яхшилик қилгувчиларнинг амалларини зое қилмас”.
(Тавба сураси, 120-оят).

Яъни Аллоҳ таоло ўз фазлу карами билан уларни қабул этиб ваъдасига мувофиқ уларни тақдирлайди.

22-дарс

Мавзу: “*Гуноҳкор мўминларнинг оқибатлари*”

وَمَا كَانَ مِنَ السَّيِّئَاتِ دُونَ الشِّرْكِ وَالْكَفْرِ وَلَمْ يَثْبُغْ عَلَيْهَا صَاحِبُهَا حَتَّىٰ مَاتَ مُؤْمِنًا فَإِنَّهُ فِي مَشِيئَةِ اللَّهِ تَعَالَىٰ إِنَّ شَاءَ عَذْبُهُ بِالنَّارِ ، وَإِنْ شَاءَ عَقَا عَنْهُ وَلَمْ يُعَذِّبْهُ بِالنَّارِ أَصْلًا. وَالرِّيَاءُ إِذَا وَقَعَ فِي عَمَلٍ مِنَ الْأَعْمَالِ فَإِنَّهُ يُبْطِلُ أَجْرَهُ وَكَذَلِكَ الْعُجْبُ

Ширк ва куфрдан бошқа гуноҳларни қилган киши ўша (гуноҳ)лар учун тавба қилолмасдан мўмин ҳолида вафот этган бўлса, у Аллоҳ таолонинг хоҳишидадир. Хоҳласа дўзах билан азоблайди, хоҳласа уни авф қилади ва асло дўзах билан азобламайди. Агар амаллардан бирор амалда риё вужудга келса албатта у, амалнинг ажрини ботил қилади. Ужб (кеккайиш) ҳам шундайдир.

Ширк ва куфрдан бошқа гуноҳларни қилган киши ўша (гуноҳ)лар учун тавба қилолмасдан мўмин ҳолида вафот этган бўлса, у Аллоҳ таолонинг

³⁴ Роваиул баён, 264-бет.

хоҳишидадир. “Куфр ва ширк ўртасидаги фарқ шуки; дин заруриятларидан бирини ёки иймон келтириш вожиб бўлган барча нарсаларни инкор қилишлик - куфр бўлади. Мушрик эса гоҳида дин заруриятларидан ҳеч нарсани инкор қилмайди, лекин шу билан биргаликда Аллоҳ таолонинг Ўзигагина хос бўлган сифатларидан бирон сифатда ё ҳукмларидан бирон ҳукмда ё исмларидан бирон исмда ё феълларидан бирон феълда Унга ширк келтиради. (Яъни шу нарсаларнинг бирортасида Аллоҳ таолога махлуқларидан бирортасини “шерик” қилади).³⁵ Демак ушбу гуноҳлардан ўзини сақлаган яъни ширк келтирмаган ва куфрга кетмаган инсон булардан бошқа гуноҳларига тавба қилишга улгурмай дунёдан ўтса, у Аллоҳ таолонинг хоҳишида бўлади. Чунки Аллоҳ таоло ширкдан бошқа гуноҳларни хоҳлаган бандаларидан кечиб юборишини айтган;

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ

“Албатта Аллоҳ Ўзига (бирон нарсанинг) шерик қилинишини кечирмас. Шундан бошқа гуноҳларни Ўзи хоҳлаган кишилар учун кечирур”.(Нисо сураси. 48-оят).

Хоҳласа дўзах билан азоблайди, хоҳласа уни авф қилади ва асло дўзах билан азобламайди. Иймон келтириб унга ширк келтирмасдан ўтган гуноҳкор бандалар устидан Аллоҳ таоло хоҳласа адолати билан, хоҳласа фазлу марҳамати билан ҳукм қилади. Аллоҳ таоло агар хоҳласа азобга лойиқ бандани ўз адолати билан азобга гирифтор қилиб, дўзахга ташлайди. Агар хоҳласа ўз фазлу марҳамати билан авф қилиб, роҳату фароғат маскани бўлган жаннатга киритади ва унда абадий қолдиради.

Агар амаллардан бирор амалда риё вужудга келса албатта у амалнинг ажрини ботил қилади. Риё луғатда “носамимийлик” деган маънони англатади. Истелохда эса:

إِرَادَةُ الْعَبْدِ الْعِبَادَةَ بِطَاعَةِ رَبِّهِ

“Банданинг Роббисига қиладиган тоатида бандаларни ирода қилиши-риё деб аталади.”³⁶

³⁵ Талхийсу шарҳил акийдатит Таховия, 43-бет.

³⁶ Ар-риъаяту лихуқуқиллах, 131-бет

Банданинг амали холис Аллоҳ учун бўлмоғи лозим. Ўзининг розилигини кўзлаб қилинган амалларга Аллоҳ таоло ажр-мукофотлар беради. Агар банда ёлғиз Аллоҳ учун бажарилиши лозим бўлган амални Ундан ўзганинг розилигини кўзлаб бажарадиган бўлса, Аллоҳ таоло бундай амал учун ажру-мукофот бермайди, балки риёкорлик қилгани учун жазога гирифтор қилади.

Аллоҳ таоло Қуръони каримда риёкорликдан қайтариб, қалбида иймони бор ҳар қандай кимсани титратиб юборувчи шундай хабарни берган;

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَ حَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَ بَاطِلٌ مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

Ким (фақат) шу ҳаёти дунёни ва унинг зебу зийнатларини истайдиган бўлса, уларга қилган амалларини (нг ажр-мукофотини) шу дунёда комил қилиб берурмиз ва улар бу дунёда зиён кўрмайдилар. Ундай кимсалар учун охирада дўзах ўтидан ўзга ҳеч қандай насиба йўқдир. Уларнинг бу (дунёда) қилган барча яхшиликлари беҳуда кетур ва қилиб ўтган амаллари бефойдадир. (Худ сураси, 15-16 оятлар).

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам хабар берганларки:

الشَّهْوَةُ الْخَفِيَّةُ وَالرِّيَاءُ شِرْكٌ

“*Яширин шаҳват ва риё ширкдир*”. (Табароний ривояти).

Ушбу ҳадисда зикр қилинган ширк, кичик ширкдир.

Ширк луғатда “иштирок этиш” маъносини англатади. Шаръий истелоҳда эса; “Банда оламлар Роббисининг зоти, сифатлари, исмлари, феъллари ва ҳукмларидан бирортасида Унга ўзгани тенглаштириши – ширк деб аталади”.³⁷

Бу ҳақида Аллоҳ таоло Шуъаро сурасида мушрикларнинг эътирофларини ҳикоя тарзида келтирган;

تَاللَّهِ إِن كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ إِذْ نُسَوِّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ

“Аллоҳ номига қасамки, албатта бизлар сизларни (эй бут ва санамлар) барча оламларнинг Парвардигорига тенглаштирган пайтимизда очик залолатда бўлган эканмиз”. (97-98 оятлар).

³⁷ Талхису шарҳил ақийдатит Таховия, 32-бет

Ужб (кеккайиш) ҳам шундайдир. Яъни банда қилган амали билан кеккайдиган бўлса, бу кеккайиши уни шу қилган амалидан кўзланган нарсани – ажру савобларини йўққа чиқаради.

23-дарс

Мавзу: “Мўъжиза ва кароматлар ҳақлиги”

وَ الْآيَاتُ ثَابِتَةٌ لِلْأَنْبِيَاءِ وَالْكَرَامَاتُ لِلْأَوْلِيَاءِ حَقٌّ ، وَ أَمَّا الَّتِي تَكُونُ لِأَعْدَائِهِ مِثْلُ إِبْلِيسَ وَ فِرْعَوْنَ وَ الدَّجَالِ مِمَّا رُؤِيَ فِي الْأَخْبَارِ أَنَّهُ كَانَ وَ يَكُونُ لَهُمْ لَا تُسَمِّيهَا آيَاتٍ وَ لَا كَرَامَاتٍ ، وَلَكِنْ نُسَمِّيهَا قَضَاءَ حَاجَاتِهِمْ ، وَ ذَلِكَ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقْضِي حَاجَاتِ أَعْدَائِهِ إِسْتِدْرَاجًا لَهُمْ وَ عُقُوبَةً لَهُمْ فَيَعْتَرُونَ بِهِ وَ يَزِدَادُونَ طُغْيَانًا وَ كُفْرًا وَ ذَلِكَ كُلُّهُ جَائِزٌ وَ مُمَكِّنٌ

Мўъжизалар пайғамбарлар учун собитдир ва кароматлар авлиёлар учун ҳақдир. Аммо Аллоҳ таолонинг душманлари учун бўладиган, масалан, Иблис, Фиръавн ва Дажжол кабилардан содир бўлганлиги ва (бундан кейин) бўлишлиги хабарларда ривоят қилинган нарсаларни мўъжиза ҳам, каромат ҳам демаймиз. Лекин ўша нарсаларни улар учун қазои-ҳожат деймиз. Чунки Аллоҳ таоло душманларининг ҳам ҳожатларини уларга истидрож ва уқубат учун рўёбга чиқаради. Улар бундан алданиб қоладилар ва туғёну куфрда зиёдалашаверадилар. Бундай нарсаларнинг барчаси жоиз ва мумкиндир.

Мўъжизалар пайғамбарлар учун собитдир ва кароматлар авлиёлар учун ҳақдир. Мўъжиза – исми фоил бўлиб, луғатда “ожиз қолдирувчи” деган маънони билдиради. Шариатимиз истилоҳида эса: “Пайғамбарларнинг ҳақиқатдан ҳам Аллоҳ таоло томонидан юборилган элчилар эканлигига далил-хужжат сифатида рўй берувчи ва бошқаларни ожиз қолдирувчи иш-мўъжиза дейилади.”

Аллоҳ таоло ўзининг юборган пайғамбарларига уларнинг пайғамбарликларини тасдиқлаш учун хилма-хил мўъжизалар берган. Масалан: Мусо алайҳиссаломнинг ҳассалари аждарга айланиб у зотнинг ҳақиқий пайғамбар

эканликларини тасдиқлаган бўлса, Исо алайҳиссаломга оғир касалларни бир нафасда тузатиш, мурдаларни тирилтириш каби мўъжизалар берилган. Пайғамбарларнинг улуғи, охирги замон пайғамбари Муҳаммад Мустафо соллаллоху алайҳи ва салламга ўтган пайғамбарларга берилган мўъжизаларнинг деярли барчаси ва яна ўзларига ҳам алоҳида мўъжизалар берилган. Ўша мўъжизаларнинг энг улуғи, то қиёматгача боқий турадиган Қуръони каримдир.

Каромат эса **كَرْمٌ - يَكْرُمٌ** феълининг масдари бўлиб, “иззат-икром”, “кадр-киммат”, “олийжаноблик” каби маъноларни билдиради.

Истелоҳда эса, “Аллоҳ таолонинг Ўзи севган бандаларига қилган иззат икромидан каромат дейилади.”

Валий луғатда “яқин”, “дўст” каби маъноларни билдириб, кўпликда “авлиё” бўлади.

“Каромат икки хил бўлади: 1. Жибиллий (туғма, табиий) 2. Касбий (эришиладиган, меҳнат билан топиладиган)

Жибиллий кароматга мисол; Аллоҳ таоло ал-Исро сурасининг 70-оятда шундай хабар берган;

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا
تَفْضِيلًا

“Дарҳақиқат, Биз Одам болаларини азиз - мукаррам қилдик ва уларни барру-бахрда – қуруқлик ва денгизда (от-улов ва кемаларга) чиқариб қўйдик, ҳамда уларга ҳалол пок нарсалардан ризқу-рўз бердик ва уларни Ўзимиз яратган жуда кўп жонзотлардан афзал, устун қилиб қўйдик”.

Инсониятнинг барча вакиллари ушбу кароматдан насибадордирлар. Чунки улар Одам боласи бўлиб дунёга келганлар. Шунинг учун ушбу каромат мўмину-кофир барча башариятга умумийдир.

Касбий кароматга мисол; Аллоҳ таоло Хужурот сурасининг 13-оятда қуйидагича хабар берган;

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ

“Албатта сизларнинг Аллоҳ наздидаги энг ҳурматлироғингиз, такводорроғингиздир”.

Бу каромат эса фақат тақводор мўминларда ҳосил бўлади (чунки улар бу кароматни мўминларга хос эътиқод ва ҳаракатлар билан топадилар).

Кароматнинг ғайри оддий ишларга нисбатан қўлланиши эса мажозийдир. Зеро Аллоҳ таоло ана шундай ғайри оддий ишларни тақводор мўмин учун иззат икром сифатида зоҳир қилади. Кароматнинг зоҳир бўлиш ҳикмати эса валийнинг дунёда зухдга бўлган азму қарорини кучайтириш ҳамда уни нафсу-ҳаво чақириқларидан ажратишдир”³⁸.

Кароматларга мисоллар: Ҳазрати Умарнинг масжид минбарида хутба қилаётиб бирдан: “Эй, Сория, тоққа, тоққа!”, деб қичқиришлари ва бу овозларини ўзга юртда душманлар билан урушаётган Сориянинг эшитиб амал қилиши натижасида душманлар қуршовидан қутилиб қолишлари, Холид ибн Валиднинг душманлар талабига биноан заҳар ичишлари, бироқ заҳарнинг у зотга мутлақо таъсир қилмаслиги ва ҳоказолар. Демак, пайғамбарларга уларнинг пайғамбарликларини тасдиқлаш учун берилган одатдан ташқари, ўзгаларни ожиз қолдирувчи иш - мўъжиза дейилади. Аллоҳ таолонинг Ўз дўстларига қилган иззат икромни – каромат дейилади.

Аммо Аллоҳ таолонинг душманлари учун бўладиган, масалан, Иблис, Фиръавн ва Дажжол кабилардан содир бўлганлиги ва (бундан кейин) бўлишлиги хабарларда ривоят қилинган нарсаларни мўъжиза ҳам, каромат ҳам демаймиз. Аллоҳ таолонинг душманлари тарафидан содир бўлган ғайри оддий ишларни масалан, Иблиснинг бир лаҳзада машриқу мағрибга бориб кишиларни васвасага солиши, Одам болаларининг қонларида айланиши, Қиёматга яқин чиқадиган Дажжолнинг бировни ўлдириб тирилтириши каби ғайри оддий ишларнинг барчаси мўъжиза ҳам, каромат ҳам дейилмайди. Чунки мўъжиза ва кароматлар фақатгина Аллоҳ таолонинг дўстларига бериладиган нарсалардир. Аллоҳнинг душманлари томонидан содир бўлган ғайри-оддий нарсаларни эса;

Лекин ўша нарсаларни улар учун қазои-ҳожат деймиз. Чунки Аллоҳ таоло душманларининг ҳам ҳожатларини уларга истидрож ва уқубат учун рўёбга чиқаради. Яъни ўша ғайри оддий кўринган нарсалар кофиру фожирлар

³⁸ Талхису шархил акйидатит Таховия, 221-бет.

учун қазои-ҳожат бўлади. Чунки Аллоҳ таоло Ўз душманларининг разилона истакларини ҳам уларнинг охиратдаги уқубатлари учун бу дунёда даражама-даража амалга оширишларига имкон беради. Бу ҳақида Аллоҳ таоло қуйидагича хабар берган.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَتَسْتَدْرِجُهُمْ مِّنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ

“Оятларимизни ёлғон деган кимсаларни эса Биз ўзлари билмай қоладиган тарафдан секин-аста (ҳалокатга) олиб борурмиз”. (Аъроф сураси, 182-оят).

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам хабар берганларки:

إِذَا رَأَيْتَ اللَّهَ يُعْطِي الْعَبْدَ مَا يُحِبُّ مِنَ النِّعْمَةِ وَهُوَ مُقِيمٌ عَلَى الْمَعْصِيَةِ فَإِنَّمَا ذَلِكَ اسْتِدْرَاجٌ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ

“Агар Аллоҳнинг бир бандага неъматдан яхши кўрганини ато қилганини кўрсанг ваҳоланки у маъсият устида муқим бўлса. Бас албатта ўша нарса “истидрож”дир. Сўнгра ушбу оятни тиловат қилдилар: “Энди қачонки улар ўзлари учун эслатма қилиб берилган нарсани унутишгач, Биз уларга ҳамма нарсанинг эшикларини очиб қўйдик. Қачонки ўзларига берилган нарсалар билан шод турганларида Биз уларни тўсатдан (азоб билан) ушладик. Бас, бутунлай номурод бўлдилар”. (Анъом сураси, 44-оят).

Улар бундан алданиб қоладилар ва туғёну куфрда зиёдалашаверадилар. Яъни агар улар Аллоҳга иймон келтиргану бироқ унинг буйруқларига буйсунмай фожирлик қилиб юрган бўлсалар, дунёда яхши кўрган нарсаларининг даражама-даража амалга ошиб бораётганлигидан алданиб, баттар туғёнга кетаверадилар. Агар кофир бўлсалар, куфрда зиёдалашаверадилар.

Аллоҳ таоло, кофир Валид ибн Муғйра тўғрисида қуйидаги оятларни нозил қилган;

أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

“У мол-мулк ва ўғиллар эгаси бўлгани учун (ўзидан кетиб), қачон унга Бизнинг оятларимиз тиловат қилинса; “Булар аввалгиларнинг афсоналари-ку”, дер”. (Қалам сураси, 14-15 оятлар).

Ривоят қилинишича, “Фиръавн 400 йил яшаган. Шу муддат давомида ҳатто ошхонасидан бир ёғоч товоғи ҳам синмаган”.³⁹

Бундай нарсаларнинг барчаси жоиз ва мумкиндир. Яъни Аллоҳ таолонинг душманлари тарафидан содир бўлган ғайри оддий ишларнинг барчаси нақлан собит ва ақлан мумкиндир. Масалан, Иблис Аллоҳ таолодан қайта тириладиган кунгача изн сўраганида Аллоҳ таоло унга маълум вақтгача изн берган. Ваҳоланки, Иблис залолат йўлидагиларнинг бошлиғи эди.

قال رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ

“(Иблис илтижо қилиб) деди: **“Парвардигорим, у ҳолда менга улар қайта тириладиган кунгача (ўлмасдан яшаш учун) муҳлат бергин”.** (Аллоҳ) деди: **“Бас, сен маълум вақтда (етиб келадиган) кунгача (қиёматгача) муҳлат берилганлардансан”.** (Ҳижр сураси, 36-37-38-оятлар).

Собидий⁴⁰ роҳматуллоҳи алайҳдан ривоят қилинади: *“Бизларга хабар етдики, Жаброил алайҳиссалом Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга шундай деганлар: “Аллоҳ бандаларининг биронтасидан иккита бандадан газабланганчалик газабланмадим. Уларнинг бири жиндан, бошқаси эса инсандир. Жиндан бўлгани Иблисдир, Одам алайҳиссаломга сажда қилмоқдан бош тортган пайтда (ундан қаттиқ газабланганман). Инсдан бўлгани Фиръавндир. У “Мен сизларнинг энг юксак парвардигорингиздирман”, деган пайтда (ундан қаттиқ газабланганман)”.*⁴¹

Гоҳида Аллоҳнинг душманлари тарафидан содир бўладиган ғайри оддий ишлар уларни ҳақоратлаш учун бўлади. Нақл қилинишича: “Бир куни Мусайламатул Каззоб бир кўзи ғилай одамни ғилай кўзи тузалиши учун дуо қилди. Шунда унинг соғ кўзи ҳам ғилай бўлиб қолди”.⁴²

24-дарс

Мавзу: “Мўминларнинг жаннатда Аллоҳ таолони кўришлари”.

³⁹ Шарҳу китаб ал-фикхул акбар, 134-бет.

⁴⁰ Исмоил ибн Абдурраҳмон кичик тобеъинлардан. У аҳли китоблардан кўплаб ривоятлар келтирган. Ушбу ривоят ҳам ўшалардан бири.

⁴¹ Шарҳу китаб ал-фикхул акбар, 135-бет.

⁴² Шарҳу китаб ал-фикхул акбар, 135-бет.

وَكَانَ اللَّهُ تَعَالَى خَالِقًا قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ وَ رَازِقًا قَبْلَ أَنْ يَرْزُقَ. وَاللَّهُ تَعَالَى يُرَى فِي الْآخِرَةِ وَيَرَاهُ الْمُؤْمِنُونَ ، وَ هُمْ فِي الْجَنَّةِ بِأَعْيُنِ رُؤُوسِهِمْ بِلَا تَشْبِيهِ وَلَا كَيْفِيَّةٍ وَلَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ خَلْقِهِ مَسَافَةٌ. وَ الْإِيمَانُ هُوَ الْإِقْرَارُ وَ التَّصَدِيقُ. وَ إِيْمَانُ أَهْلِ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ لَا يَزِيدُ وَ لَا يَنْقُصُ مِنْ جِهَةِ الْمُؤْمِنِ بِهِ وَ يَزِيدُ وَ يَنْقُصُ مِنْ جِهَةِ الْيَقِينِ وَ التَّصَدِيقِ

Аллоҳ таоло (махлуқотларни) яратишидан олдин ҳам яратувчи эди. Ва ризқлантиришидан олдин ҳам ризқ берувчи эди. Аллоҳ таоло охиратда кўринади. Уни мўминлар жаннатда ўз кўзлари билан ташбеҳсиз ва кайфиятсиз кўрадилар. Ва У билан халқининг ўртасида масофа бўлмайди. Иймон – иқроор ва тасдиқдир. Осмон ва ер аҳлларининг иймони, иймон келтирилган нарса жиҳатидан зиёда ҳам, кам ҳам бўлмайди, лекин яқийн ва тасдиқ жиҳатидан зиёда ва кам бўлади.

Аллоҳ таоло (махлуқотларни) яратишидан олдин ҳам яратувчи эди. Ва ризқлантиришидан олдин ҳам ризқ берувчи эди. Аллоҳ таоло махлуқларни пайдо қилишидан олдин ҳам яратувчи бўлган. Шунингдек, ризқланадиган нарсалар вужудга келишларидан олдин ҳам ризқлантирувчи бўлган. Имоми Аъзам роҳматуллоҳи алайҳ бу сўзни ақийданинг муҳим жиҳатларидан бўлганлиги сабабли қайта келтирганлар.

Аллоҳ таоло охиратда кўринади. Охиратда жаннатий бўлган бандаларига Аллоҳ таоло кўринади. Улар Аллоҳ таолога кўзлари билан назар ташлайдидар. Бу ҳақида Аллоҳ таоло шундай хабар берган;

وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ

“У Кунда (мўминларнинг) юзлари яшнаб, Парвардигорларига боқиб тургувчидир!”. (Қиёмат сураси, 22-23-оятлар).

Кофирлар эса Аллоҳ таолони кўришдан тўсиладилар. Бу ҳақида Аллоҳ таоло қуйидагича хабар берган;

كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ

“Ҳеч шак-шубҳа йўқки, улар ўша (Қиёмат) Кунда Парвардигорларидан тўсилгувчидирлар. (яъни Парвардигорнинг дийдорига етиш уларга ҳеч насиб қилмагай)! (Мутоффифун сураси 15-оят).

Уни мўминлар жаннатда ўз кўзлари билан ташбеҳсиз ва кайфиятсиз кўрадилар. Мўминлар жаннатга киришгач, уларга кўзлар кўрмаган ва қулоқлар эшитмаган сон-саноксиз неъматлар ато қилинади. Ўша неъматларнинг энг улуғи Аллоҳ таолога назар солиш ҳисобланади. Аллоҳ таолони кўришликнинг ҳақ эканлиги Ҳадиси шарифларда ҳам баён қилинган.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: "أَنَّ نَاسًا قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ تَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ؟ قَالُوا: لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: هَلْ تُضَارُونَ فِي الشَّمْسِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ؟ قَالُوا: لَا قَالَ فَإِنَّكُمْ تَرَوْنَهُ كَذَلِكَ (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ)

Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Инсонлар: “Эй, Аллоҳнинг росули, Қиёмат кунини Роббимизни кўрамизми?”, дейишди. Шунда Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Тўлин ой кечасида Ойни кўришга қийналасизларми?”, (кўришга ошиқиб бир-бирларингиз билан тиқилинч қилиб кўришга қийналасизларми) дедилар. Улар: “Йўқ, эй Аллоҳнинг росули”, дейишди. У зот соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Булут йўқ пайтда Кўёшни кўришга қийналасизларми?”, дедилар. Улар: “Йўқ”, дейишди. Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Албатта, сизлар Уни (Аллоҳни) шундоқ кўрасизлар”, дедилар. (муттафакун алайҳ).

عَنْ صُهَيْبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ" قَالَ: "إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ، وَ أَهْلُ النَّارِ النَّارَ يَنَادِي مُنَادٍ: يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ إِنَّ لَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ مَوْعِدًا يُرِيدُ أَنْ يُجْزَأَ مِنْهُ، فَيَقُولُونَ: مَا هُوَ؟ أَلَمْ يُثَقَّلْ مَوَازِينُنَا وَ يُبَيِّضَ وَجُوهَنَا وَ يُدْخِلَنَا الْجَنَّةَ وَ يُجْرِنَا مِنَ النَّارِ؟ فَيُكْتَسَفُ الْحِجَابُ فَيَنْظُرُونَ إِلَيْهِ فَمَا أَعْطَاهُمْ شَيْئًا أَحَبَّ إِلَيْهِمْ مِنَ النَّظَرِ إِلَيْهِ وَ هِيَ الزِّيَادَةُ (رَوَاهُ مُسْلِمٌ)

Сухайб розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “**Чиройли амал қилган зотлар учун гўзал оқибат ва зиёда (неъматлар) бордир** (Юнус сураси, 26-оят) ояти каримасини ўқидилар. Сўнгра қачон жаннат аҳли жаннатга ва дўзах аҳли дўзахга кирсалар бир нидо қилгувчи: “Эй жаннат аҳли Аллоҳ ҳузуринида сизлар учун ваъда қилинган бир жой бор, У зот ўшани сизларга ато этишни хоҳлайди, дея нидо қилади. Шунда жаннат аҳллари:

“Нима у? Тарозиларимизни оғир қилиб бердику, юзларимизни ёруг қилдику, бизларни жаннатга киритиб дўзахдан асрадику”, дейишади. (Улар ана шундай ҳайрон бўлиб турганларида) бирдан ҳижоб кўтарилади ва улар Аллоҳ таолога назар соладилар. Ҳа, уларга Аллоҳ таоло Ўзига назар солишдан кўра суюқлироқ нарса ато қилмагандир. У (ояти каримада айтилган) зиёдалиқдир”, дедилар. (Муслим ривояти).

عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ أَنَّهُ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ قَالَ: "الْحُسْنَىٰ الْجَنَّةُ وَالزِّيَادَةُ النَّظَرُ إِلَىٰ وَجْهِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ (رَوَاهُ ابْنُ أَبِي حَاتِمٍ)

Убай ибн Каъбдан ривоят қилинади: “У Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан: “Аллоҳ таолонинг: “**Чиройли амал қилган зотлар учун гўзал оқибат ва зиёда** (неъматлар) **бордир**” ояти каримаси ҳақида сўради. Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Гўзал оқибат – жаннатдир. Зиёда (неъматлар) эса Аллоҳ таолонинг юзига назар солмоқдир”, дедилар”. (Ибн Аби Ҳотим ривояти)

Ва у билан халқининг ўртасида масофа бўлмайди. Яъни Аллоҳ таоло билан махлуқлари ўртасида масофа жиҳатидан узоқлик ёки яқинлик бўлмайди.

Иймон – иқрор ва тасдиқдир. “Иймон – тил билан иқрор бўлиш ва қалб билан тасдиқ қилишдир. Бу иймон тасдиқини зоҳир қилиш эътиборига кўрадир. Чунки тасдиқ қилмоқлик ботиний яширин иш бўлиб, у фақатгина иқрор билан ёки тасдиққа далолат қиладиган феъллар билан билинади. Аммо иймон мавжудлик эътиборига кўра, фақат қалб билан тасдиқ қилмоқликдир. Тил билан иқрор бўлиш эса, иймон учун аломат ва изҳордир.”⁴³

Абу Мансур Мотуридий (870-944 мил.й.) таълимотига кўра (Абу Ҳанифадан ҳам шундоқ ривоят қилинган): Тил билан иқрор бўлмоқлик аслий рукн эмасдир. Аслий рукн бу қалб билан тасдиқ қилмоқликдир. Иқрор унинг учун аломат ёки узрсиз кишилар учун шартдир. Иймон тасдиқи тўғрисида Имом Молик, Шофеъий, Аҳмад ибн Ҳанбал ва бошқалар; “Иймон - Қалб билан тасдиқ қилмоқ, тил билан иқрор бўлмоқ ва арконларга амал қилмоқликдир”, деган бўлсаларда ўртадаги ихтилоф фақат суратдадир. Чунки қалбдаги иймон мукамал бўлиши учун бошқа аъзоларнинг амаллари ҳам лозимдир.

⁴³ Талхису шарҳил ақийдатит Таховия, 133-бет.

Имом Бухорий ва Муслимлар ривоят қилган ҳадиси шарифда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам Усома ибн Зайд розияллоҳу анҳуни “Ла илаҳа иллаллоҳ” деган одамни кўрққанидан айтди, деган фикрда жангда қатл этгани учун: “Эй Усома, “Ла Илаҳа иллаллоҳу”, деганидан кейин ҳам уни қатл қилдингми?!” дея қаттиқ койиганлар. Бу эса тил билан айтишликнинг ўзи амалсиз ҳам иймон саналишига далилдир.

Осмон ва ер аҳлларининг иймони, иймон келтирилган нарса жиҳатидан зиёда ҳам, кам ҳам бўлмайди. Осмон аҳллари дейилганда фаришталар ва жаннат аҳллари кўзда тутилган. Ер аҳллари, дейилганда эса пайғамбарлар, авлиёлар ва барча солиҳу фожир мўминлар кўзда тутилган.

Иймон луғатда – “ишонч” маъносини билдиради. Шаръий истелоҳдаги маъноси тўғрисида Умар Насафий роҳматуллоҳи алайҳ; “иймон шариятда; Аллоҳ таолодан келган нарсани тасдиқлаш ва унга иқрор бўлишдир. Аммо амаллар, уларнинг ўзлари зиёда бўладилар. Иймон зиёда ҳам ноқис ҳам бўлмайди”, деганлар. Аллома Тафтазоний ушбу матнларни шарҳлаб шундай деганлар: “Бу ерда икки ўрин бор. Биринчиси – амаллар иймонга кирмайдилар (яъни иймондан ҳисобланмайдилар) чунки иймоннинг ҳақиқати фақат тасдиқ қилмоқликдир. Китоб ва суннатда ҳам амаллар иймонга атф бўлиб (боғланиб) келган. Масалан:

إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ

“Албатта, иймон келтирган ва яхши амаллар қилган зотлар – ана ўшалар яралмиш жонзотларнинг энг яхшисидирлар”. (Баййина сураси, 7-оят).

Боғланувчи эса, боғланган нарса билан бошқа-бошқа бўлишни, у билан бир нарса бўлиши мумкин эмаслигини тақозо этади . . .

Иккинчиси – иймоннинг ҳақиқати, зиёда ҳам нуқсонли ҳам бўлмайди. Чунки у жазм ва бўйсунуш чегарасига етган қалбий тасдиқдир. Бу тасдиқда зиёдалиқ ҳам, нуқсон ҳам тасаввур қилинмайди. Ҳатто кимда тасдиқ ҳақиқати ҳосил бўлган бўлса, тоат ибодатлар қилганда ҳам, маъсиятларни содир этганда

ҳам унинг тасдиқи ўша ҳолатда боқий қолади. Аслий эътиборга кўра унда ўзгариш бўлмайди (яъни иймони зиёдалашмайди ҳам камаймайди ҳам)”⁴⁴.

Лекин яқийн (аниқ билиш) ва тасдиқ жиҳатидан зиёда ва кам бўлади.

Лекин иймон яқийн ва тасдиқ жиҳатидан зиёда ва кам бўлади дейишликдан мурод иймон кучли ва заиф бўлишлигидир. Масалан: Қуёшнинг чиқишлигини тасдиқ қилиш, оламнинг ҳодислигини (янгидан пайдо бўлганини) тасдиқ этишдан кучлироқдир. Гарчи иккаласи иймон келтирилган нарса жиҳатидан баробар бўлса ҳам. Ана шу эътиборга кўра биз қатъий тарзда биламизки умматларидан бирортасининг иймони Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг иймонларидек, ёки Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг иймонларидек бўлмайди. Бунга далил;

لَوْ وَزَنَ إِيمَانُ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِإِيمَانِ جَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ لَرَجَحَ إِيمَانُهُ (رَوَاهُ الدَّيْلَمِيُّ فِي الْفِرْدَوْسِ)

“Агар Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг иймони барча мўминларнинг иймонлари билан вазнлантирилганида, албатта унинг иймони босиб кетган бўлар эди”. (Дайлабий ривояти “Фирдавс”да келтирган).

25-дарс

Мавзу: “Мўминларнинг иймон ва тавҳидда баробарлиги”

وَالْمُؤْمِنُونَ مُسْتَوُونَ فِي الْإِيمَانِ وَ التَّوْحِيدِ مُتَّفَاضِلُونَ فِي الْأَعْمَالِ. وَالْإِسْلَامُ هُوَ التَّسْلِيمُ وَالْإِنْقِيَادُ لِأَوَامِرِ اللَّهِ تَعَالَى فَمِنْ طَرِيقِ اللَّغَةِ فُرْقٌ بَيْنَ الْإِيمَانِ وَالْإِسْلَامِ وَ لَكِنْ لَا يَكُونُ إِيمَانٌ بِلَا إِسْلَامٍ، وَ لَا يُوجَدُ إِسْلَامٌ بِلَا إِيمَانٍ

وَ هُمَا كَالظَّهْرِ مَعَ الْبَطْنِ وَ الدِّينُ اسْمٌ وَاقِعٌ عَلَى الْإِيمَانِ وَ الْإِسْلَامِ وَ الشَّرَائِعِ كُلِّهَا.

Мўминлар иймон ва тавҳидда баробардирлар. Амалларда эса бир-бирларидан ортиқдирлар. Ислом – Аллоҳ таолонинг амрларига таслим бўлиш ва бўйсунушдир. Иймон ва ислом орасида луғат жаҳатидан фарқ бор. Лекин иймон исломсиз бўлмайди, шунингдек Ислом ҳам иймонсиз бўлмайди. Иккаласи худди бел билан қориндекдир. Дин – иймон, ислом ва шариатларнинг барчасига жорий бўлган исмдир.

⁴⁴ Шарҳул ақоид, 95-бет.

Мўминлар иймон ва тавҳидда баробардирлар. Амалларда эса бир-бирларидан ортиқдирлар. Барча мўминлар иймон ва тавҳиднинг аслида баробардирлар. Чунки куфр билан иймон бир кишида асло жам бўлмайди. Инсон ё мўмин бўлади, ё кофир бўлади. Худди ё кўрадиган ё кўрмайдиган кўр бўлганидек. Кўрадиганларнинг ҳам кўриш қувватлари турлича эканлиги маълум. Баъзилари узоқни яхши кўрсалар, баъзилари яхши кўра олмайдилар. Аммо барибир кўрувчи ҳисобланаверадилар. Шу маънода барча иймон келтирганлар мўмин ҳисобланаверадилар. Бироқ амал қилишликда бир-бирларидан ортиқ ё кам бўладилар.

Ислом – Аллоҳ таолонинг амрларига таслим бўлиш ва бўйсинишдир. Ислом деганда Аллоҳ таолонинг амрларига ботиний жиҳатдан таслим бўлиш ва зоҳирий тарафдан бўйсиниш тушунилади. Аллоҳ таоло мўмин бандаларига шундай амр қилган;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ

“Эй мўминлар, тўла ҳолдаги Исломга кирингиз! (яъни Исломнинг баъзи ҳукмларига итоат қилиб, баъзиларга итоат қилмайдиган кимсалардан бўлмангиз!). Ва шайтоннинг изидан эргашманглар! Шубҳасиз, у сизларнинг очик душманингиздир”. (Бақара сураси, 208-оят).

Иймон ва ислом орасида луғат жиҳатдан фарқ бор. Иймон - луғатда “тасдиқ”, “ишонч” каби маъноларни билдиради. Ислом – луғатда “ўзини Аллоҳ ихтиёрига топшириш”, “итоаткорлик,” “мутелик” каби маъноларни билдиради.

Лекин иймон исломсиз бўлмайди. Яъни инсон ички тарафидан тасдиқлаб ишонса-ю ташқи томондан таслим бўлмаса унинг бу иймони шаръий жиҳатдан эътиборга олинмайди. Масалан: Абу Толиб иймонга таклиф қилиниганда ички тарафдан таслим бўлган бўлса ҳам, ташқи томондан таслим бўлмагани учун унинг иймони шаръий жиҳатдан иймон саналмаган.

Шунингдек Ислом ҳам иймонсиз бўлмайди. Бу юқоридаги сўзнинг таъкидидир. Яъни ислом ва иймон бир – биридан ажралмайдиган яхлит бир нарса кабидир.

Иккаласи худди бел билан қориндекдир. Яъни иймон ва ислом инсоннинг ташқариси билан ичидек бўлиб уларнинг бирини иккинчисидан бўлак тасаввур қилиб бўлмайди. Ислом кишининг ташқи кўринишидек кўзга кўришиб турса иймон эса унинг ичидек яширин бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, иймон қалбда бўлади. Ислом эса, ўша иймоний қалбнинг қолипи ҳисобланади. Жасаднинг мукамаллиги эса ҳар иккаласи билан бўлади.

Дин – иймон, ислом ва шариатларнинг барчасига жорий бўлган исмдир.

Яъни дин лафзи умумий маънода иймон, ислом ва шаръий ҳукмларнинг барчаси учун ишлатилаверади.

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ

“Албатта, Аллоҳ наздидаги (мақбул бўладиган) дин Ислом динидир”. (Оли-Имрон сураси, 19-оят).

وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ

“Ва бу Динда Сизларга бирон ҳараж – танглик қилмади”. (Ҳаж сураси, 78-оят)

وَرَضِيتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا

“Ва сизлар учун Исломни дин қилиб танладим (яъни, Исломдан бошқа динлар Аллоҳ ҳузурда мақбул эмас)”. (Моида сураси, 3-оят).

26-дарс

Мавзу: “Аллоҳ таолони таниш чегараланган”.

نَعْرِفُ اللَّهَ تَعَالَى حَقَّ مَعْرِفَتِهِ كَمَا وَصَفَ اللَّهُ نَفْسَهُ فِي كِتَابِهِ بِجَمِيعِ صِفَاتِهِ، وَ لَيْسَ يَقْدِرُ أَحَدٌ أَنْ يَعْبُدَ اللَّهَ تَعَالَى حَقَّ عِبَادَتِهِ كَمَا هُوَ أَهْلٌ لَهُ، وَ لَكِنَّهُ يَعْبُدُهُ بِأَمْرِهِ كَمَا أَمَرَ بِكِتَابِهِ وَ سُنَّةِ رَسُولِهِ وَ يَسْتَوِي الْمُؤْمِنُونَ كُلُّهُمْ فِي الْمَعْرِفَةِ وَ الْيَقِينِ وَ التَّوَكُّلِ وَ الْمَحَبَّةِ وَ الرِّضَى وَ الْخَوْفِ وَ الرَّجَاءِ وَ الْإِيمَانِ فِي ذَلِكَ وَ يَتَفَاوَتُونَ فِيمَا دُونَ الْإِيمَانِ فِي ذَلِكَ كُلِّهِ

Аллоҳ таоло китобида Ўзини жамий сифатлари билан сифатлаганидек чинаккамига Унга муносиб бўлган танишликда таниймиз. Бирор киши ҳам Аллоҳ таолога у ҳақли бўлганидек унга чинаккам ибодат қилишга қодир бўла олмайди. Лекин Аллоҳ таолога Унинг буйруғига кўра ибодат қилади. Яъни, китобида ва Пайғамбарининг суннатида буюрганидек. Мўминларнинг барчалари маърифатда, яқийнда, таваккулда, муҳаббатда, ризода, хавфда, ражода ва иймонда баробар бўладилар. Шу нарсаларнинг иймондан бошқа барчасида бир-бирларидан фарқли бўладилар.

Аллоҳ таоло китобида Ўзини жамий сифатлари билан сифатлаганидек чинаккамига Унга муносиб бўлган танишликда таниймиз. Яъни бизнинг бу танишлигимиз Аллоҳ таолонинг зоти ва сифатларини ихота қилиб олиш (қамраб олиш) эътибори билан эмас, балки бандага берилган тоқат миқдори жиҳатидан чинаккамига таниймиз. Аллоҳ таоло Қуръони каримда ўзини қандай сифатлаган бўлса, уни худди ўшандай таниймиз. Масалан Аллоҳ таоло Ўзини Қуръони каримда шундай сифатлаган;

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“Бирон нарса У Зотга ўхшаш эмасдир. У Эшитувчи ва Кўриб тургувчидир”. (Шўро сураси, 11-оят). Шу маънода биз Аллоҳ таолони бирон нарса У Зотга ўхшаш эмас деб таниймиз.

Бирор киши ҳам Аллоҳ таолога у ҳақли бўлганидек унга чинаккам ибодат қилишга қодир бўлолмайди. Чунки банда узлуксиз Аллоҳ таолони зикр қилиб, унга шукрона келтиришдан ожиздир. Аллоҳ таоло хабар берадики:

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا

“Агар сизлар Аллоҳнинг неъматларини санасангизлар, саноғига етолмайсизлар”. (Иброҳим сураси, 34-оят).

Яъни шукрини адо қилиш у ёқда турсин ўша неъматларнинг ўзини санаб чиқишга ҳам тоқатларингиз етмайди. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло:

فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ

“Бас, кучларингиз етганча Аллоҳдан қўрқинглар”, деган. (Тағобун сураси, 16-оят).

Лекин Аллоҳ таолога Унинг буйруғига кўра ибодат қилади. Яъни китобида ва пайғамбарининг суннатида буюрганидек. Банда Аллоҳ таолога у ҳақли бўлганидек ибодат қилишдан ожиз бўлса-да, шу ожизлик сифати билан Аллоҳ таолонинг ҳукмига мувофиқ савоб умидида ибодат қилаверади.

Мўминларнинг барчалари маърифатда, яқийнда, таваккулда, муҳаббатда, ризода, хавфда, ражода ва иймонда баробардирлар.

Маърифат – луғатда “илм” маъносини англатади. Истелоҳда эса “Аллоҳ таолонинг исму сифатларини сидқи дилдан билишлик маърифат дейилади.

Яқийн – луғатда “шаксиз илм” маъносини англатади. Истелоҳда эса “Кўрувчининг хужжат ва далил билан эмас, балки иймон қуввати воситаси билан кўриши - яқийн деб аталади. Аллоҳ таоло “яқийн” ни Қуръони каримда уч хил кўринишда зикр қилган:

1. “Илмул яқийн”
2. “Айнул яқийн”
3. “Ҳаққул яқийн”

“Илмул яқийн” бу зикр ва фикрлашдан ҳосил бўлиб, барча уламоларга хосдир.

“Айнул яқийн” бу ўз кўзи билан кўришликдан ҳосил бўлиб, хос уламолар ва авлиёларга хосдир.

“Ҳаққул яқийн” бу илм ва ўз кўзи билан кўришликнинг жамланиши бўлиб, пайғамбарларга хосдир.

Таваккул – луғатда “ваколат олиш”, “таваккул қилиш” каби маъноларни англатади. Истелоҳда эса “Аллоҳ ҳузуридаги нарсага аниқ ишониб инсонларнинг қўлларидаги нарсадан юз ўгириш таваккул деб аталади.

Муҳаббат – луғатда “севги” маъносини англатади. Истелоҳда эса “Банданинг ўз қалбида таърифлаб ва чегаралаб бўлмайдиган бир ҳолатни топиши муҳаббат” деб аталади. Муҳаббатнинг аломати тўлиқ бўйсинишдир.

تَعْصِي الْإِلَهِ وَ أَنْتَ تُظْهِرُ حُبَّهُ؟   هَذَا مُحَالٌ فِي الْفِعَالِ بَدِيعٌ
لَوْ كَانَ حُبُّكَ صَادِقًا لِأَطْعَمَهُ   إِنَّ الْمُحِبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مُطِيعٌ

Аллоҳга муҳаббат изҳор қилиб яна унга осийлик қиласанми?

Бу феъллардаги мумкин бўлмаган янгиликдир.

Агар муҳаббатинг рост бўлса, албатта унга итоат қиласан,

Зеро яхши кўрувчи маҳбубга итоат қилгувчидир⁴⁵.

Ризо – луғатда “рози бўлмоқ”, “қоникмоқ” каби маъноларни англатади.

Истелоҳда эса “Унга белгиланган аччиқ мусибату балоларга қалбнинг мамнуният билан рози бўлишидир”.

Хавф – луғатда “кўркмоқ”, “чўчимоқ” каби маъноларни англатади.

Истелоҳда эса, “ёмон кўрилган нарсанинг содир бўлишини ёки яхши кўрилган нарсанинг ўтиб кетишини кутиш хавф деб аталади.

Ражо – луғатда “орзу” маъносини англатади. Истелоҳда эса “хоҳланган нарсага олиб борувчи омилларни ушлаган ҳолда келажакда бўлиши хоҳланган нарсага қалбнинг боғланиши - ражо дейилади.

Хоҳланган нарсага олиб борувчи омилларни ушламасдан келажакда бўлиши хоҳланган нарсага қалбнинг боғланиши эса “таъма” дейилади. Билишлик лозимки, ражо хавф билан бўлгандагина ҳақиқий ражо ҳисобланади. Чунки хавфсиз ражо қилмоқлик алданишлик бўлса, ражосиз хавф қилмоқлик умидсизлик бўлади.

Барча иймон келтирган бандалар Аллоҳ таолони танишда, дин ишларига нисбатан қатъий ишончда бўлишда, Аллоҳга таваккул қилишда яъни ўзининг ожизлигини изҳор қилиб унга суянишда, Аллоҳ ва унинг Росули учун яхши кўришда, қазои – қадарга рози бўлишда, Аллоҳ таолонинг ғазаби ва иқобидан кўрқишда, унинг ризоси ва савоблантиришидан умидвор бўлишда ва Унинг зоти собитлигига иймон келтиришда баробардирлар. Яъни шу нарсалардан насибадордирлар.

Шу нарсаларнинг иймондан бошқа барчасида бир-бирларидан фарқли бўладилар. Мўминлар иймон келтирилган ва тасдиқ этилган нарсалар жиҳатидан фарқли бўлмайдилар. Яъни иймон келтирилиши ва тасдиқ этилиши лозим бўлган нарсаларга иймон келтириб тасдиқлашлари жиҳатидан бир-бирларидан

⁴⁵ Шарҳул амалий 19-бет

фарқсиздирлар. Бундан бошқа юқорида санаб ўтилган нарсаларда ўша нарсаларнинг уларда зиёда ёки кам бўлиши сабабли бир-бирларидан фарқланадилар.

Солиҳ мўминлар диннинг талаблари-ю, кўшимча ибодатларни адо қилишда бир-бирларидан фарқли бўлганларидек, фожир мўминлар ҳам фисқу-фужурда хилма-хил бўладилар.

Фосиқ – Роббиси амридан чекинувчи, ахлоқсиз гуноҳкор мўмин.

Фожир – бузуқи, йўлдан озган, гуноҳкор мўмин.

27-дарс

Мавзу: “Аллоҳ таолонинг бандаларига муруввати”.

وَاللَّهُ تَعَالَى مُتَفَضِّلٌ عَلَى عِبَادِهِ عَادِلٌ قَدِيْعٌ مِّنَ النَّوَابِ أضعَافَ مَا يَسْتَوْجِبُهُ الْعَبْدُ تَفَضُّلاً مِنْهُ وَقَدْ يُعَاقِبُ عَلَى الذَّنْبِ عَدْلًا مِنْهُ وَقَدْ يَغْفُو فَضْلاً مِنْهُ

Аллоҳ таоло бандаларига мурувватлидир, одилдир. Гоҳида банда ҳақли бўлганидан кўра кўпроқ савобни (Ўз) муруввати ила унга ато этади. Гоҳида гуноҳга адолати ила иқоб қилади. Гоҳо фазли билан авф этади.

Аллоҳ таоло бандаларига мурувватлидир, одилдир. Аллоҳ таоло баъзи бандаларига фазлу марҳамати билан мурувват кўрсатувчи ва баъзи бандаларига адолати ила ҳукм қилгувчидир. Бу ҳақида Аллоҳ таоло Қуръони каримда қуйидагича марҳамат қилган;

وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“Аллоҳ тинчлик диёри – жаннатга даъват қилур ва Ўзи хоҳлаган зотларни Тўғри йўлга ҳидоят қилур”. (Юнус сураси, 25-оят)

Гоҳида банда ҳақли бўлгандан кўра кўпроқ савобни (Ўз) муруввати ила ато этади. Аллоҳ таоло дунё ва охиратда банданинг қилган тоатига у ҳақли

бўлганидан ҳам кўпроқ ажру-мукофат ато этади. Бу ҳақида Аллоҳ таоло шундай марҳамат қилган;

وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

“Аллоҳ истаган кишиларига бир неча баробар қилиб беради. Аллоҳ (фазлу карами) Кенг, Билгувчидир” (Бақара сураси, 261-оят).

Аллоҳ таолонинг истаган бандаларига савобларини бир неча баробар қилиб бериши уларга қилган муруввати ҳисобланади.

Гоҳида гуноҳга адолати ила иқоб қилади. Аллоҳ таоло ўзининг мутлоқ адолати билан гуноҳкор банданинг савобини камайтирмасдан ва жазосини зиёда қилмасдан у лойиқ бўлганидек жазолайди. Бу ҳақида Аллоҳ таоло қуйидагича хабар берган;

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

“Ким бирон чиройли амал қилса, унга ўн баробар қилиб (қайтарилиур). Ким бирон ёмон иш қилса, фақат ўшанинг баробарида жазоланур ва уларга зулм қилинмас”. (Анъом сураси, 160-оят).

Гоҳо фазли билан авф этади. Азобга лойиқ бўлиб қолган бандадан азобни кечиб юборишлик “авф” дейилади. Аллоҳ таоло баъзи бандаларини шафоатчиларнинг шафоати билан ёки ўзининг мутлоқ фазлу карами билан гуноҳларини кечириб юборади. Бу ҳақида Аллоҳ таоло шундай хабар берган;

وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ

“(Эй инсонлар) сизларга не бир мусибат етса, бас ўз қўлларингиз билан қилган нарса – гуноҳ сабабли (етур). Яна У кўп (гуноҳларнинг жазосини бермасдан) авф қилиб юборур”. (Шўро сураси, 30-оят).

Яъни Аллоҳ таоло Ўзи хоҳлаган бандасидан хоҳлаган нарсасини кечиб юборади. Зеро фазлу марҳамат Ўзининг қўлида бўлиб, уни хоҳлаган бандаларига ато этади.

28-дарс

Мавзу: “*Шафоат ва унинг турлари*”.

وَشَفَاعَةُ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ حَقٌّ وَشَفَاعَةُ نَبِيِّنَا عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ لِلْمُؤْمِنِينَ الْمُدْنِيِّينَ وَالْأَهْلِ
الْكِبَائِرِ مِنْهُمْ الْمُسْتَوْجِبِينَ الْعِقَابِ حَقٌّ ثَابِتٌ. وَوَزْنُ الْأَعْمَالِ بِالْمِيزَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَقٌّ، وَحَوْضُ النَّبِيِّ عَلَيْهِ
الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ حَقٌّ، وَالْقِصَاصُ فِيمَا بَيْنَ الْخُصُومِ بِالْحَسَنَاتِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَقٌّ وَإِنْ لَمْ تَكُنْ لَهُمُ الْحَسَنَاتُ فَطَرَحَ
السَّيِّئَاتِ عَلَيْهِمْ حَقٌّ جَائِزٌ

Пайғамбарларнинг (уларга салавоту саломлар бўлсин) шафоатлари ҳақдир. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг шафоатлари гуноҳкор мўминлар ва улардан гуноҳи кабиралар қилиб иқобга (жазога) лойиқ бўлиб қолганлари учун ҳақ ва собитдир. Қиёмат кунида амалларнинг тарози билан тортилиши ҳақдир. Набий алайҳиссалату вассаламнинг хавзлари ҳақдир. Қиёмат кунида хусуматчилар орасида қасос, савоблар билан бўлиши ҳақдир. Агар уларда савоблар бўлмаса, буларнинг гуноҳлари уларнинг устиларига ташланиши ҳақ ва жоиздир.

Пайғамбарларнинг (уларга салавоту саломлар бўлсин) шафоатлари ҳақдир. Шафоат луғатда “ҳимоя қилмоқ”, “тарафини олмоқ” каби маъноларни билдиради. Шаръий истелоҳда эса;

سُؤَالُ الْخَيْرِ مِنَ الْغَيْرِ لِلْغَيْرِ

Ўзгдан ўзга учун хайр (яхшилиқ) сўрашлиқ шафоат деб аталади.⁴⁶

Шафоатнинг турлари ҳақида “Талхису шарҳил ақийдатит Таҳовия”да қуйидагилар айтилган.

ШАФОАТНИНГ ТУРЛАРИ

1. Улкан шафоат бўлиб барча Пайғамбар алайҳиссалоту васалламлар орасидан Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламга хос қилиб берилган шафоат.⁴⁷

2. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг, ҳасанотлари ва ёмонликлари тенг келиб қолган қавмларни жаннатга киришлари учун қиладиган шафоатлари.

⁴⁶ Шархул амолий 63-бет

⁴⁷ Бунинг далили Бухорий, Муслим ва бошқалар ривоят қилган улкан шафоат ҳақидаги ҳадисдир.

3. Дўзахга амр қилинган қавмларни унга кирмасликлари учун қиладиган шафоатлари.

4. Жаннатга кирганларни амалларининг савоблари тақозо қилган даражадан юқори даражага кўтариш учун қиладиган шафоатлари.

5. Баъзи қавмларни жаннатга ҳисобсиз кирмоқликлари учун қиладиган шафоатлари.⁴⁸

6. Азобга мустаҳиқ бўлиб қолганларнинг азобларини енгиллатиш учун қиладиган шафоатлари.⁴⁹

7. Барча мўминларга жаннатга кириш изни берилиши учун қиладиган шафоатлари.⁵⁰

8. Ўз умматларидан гуноҳи кабира қилганлар учун қиладиган шафоатлари.⁵¹

Ушбу 8 хил шафоат Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламга ҳамда шафоат қилинувчига нисбатан бўлган шафоатлардир.

Фақат шафоат қилувчининг ўзига нисбатан ҳам 8 хил шафоат бор.

1. Пайғамбар алайҳиссаломларнинг ўз умматларига шафоатлари;
2. Фаришталарнинг гуноҳкорларга шафоатлари;
3. Кичик болаларнинг ота – оналарига шафоатлари;
4. Аллоҳ йўлида Шаҳид бўлганнинг ўз яқинларидан 70 тасини қиладиган шафоати;
5. Куръонни ёдлаган қорининг ўз оиласига қиладиган шафоати;
6. Мўминларнинг бир-бирларига шафоатлари;
7. Куръони каримнинг ўз қорисига шафоати;
8. Рўзанинг рўзадорга шафоати.⁵²

⁴⁸ Бунинг далили Укоша ибн Муҳсиннинг ҳадисидир Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам у зотни жаннатга ҳисобсиз қиладиган 70 минг кишилардан қилишини сўраб дуо қилганлар. (Бухорий, Муслим ривоятлари).

⁴⁹ Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг амакилари Абу Толибнинг азобини енгиллатиши учун қиладиган шафоатлари каби (Муслим, Абу Саъид ал-Худрий ривоятлари).

⁵⁰ Анас розияллоху анхудан ривоят қилинишича Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам; “Мен жаннатга эришиш учун аввалги шафоатчиман” деганлар. (Муслим ривояти).

⁵¹ Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам “Умматимдан аҳли кабоирларга шафоатим бордир” деганлар. (Имом Аҳмад ривояти). Шафоатнинг ушбу тури ҳақидаги ҳадислар мутавотир даражасига етган.

⁵² Талхису шарҳил ақидатит Таҳовия 98-бет

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг шафоатлари гуноҳкор мўминлар ва улардан гуноҳи кабиралар қилиб иқобга лойиқ бўлиб қолганлари учун ҳақ ва собитдир. Аллоҳ таоло Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга ўзлари учун ҳамда мўмин ва мўмина умматлари учун мағфират сўрашликка буюрган.

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ

“Бас, (Эй, Муҳаммад алайҳис салом) ҳеч қандай илоҳ йўқ, магар Аллоҳгина бор эканлигини билинг ва ўз гуноҳингиз учун ҳамда мўмин ва мўминалар (нинг гуноҳлари) учун мағфират сўранг!” (Муҳаммад сураси, 19-оят).

Шафоат ҳақида кўплаб ҳадиси шарифлар ворид бўлган;

عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَتَانِي آتٍ مِنْ عِنْدِ رَبِّي فَخَيَّرَنِي بَيْنَ أَنْ يَدْخُلَ نِصْفُ أُمَّتِي الْجَنَّةَ وَبَيْنَ الشَّقَاعَةِ فَاخْتَرْتُ الشَّقَاعَةَ وَهِيَ لِمَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ)

“Авф ибн Молик розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: “Менга Роббимнинг ҳузуридан бир келгувчи келди ва умматимнинг ярми жаннатга кирмоқлигини ёки шафоатни танлашимни сўради. Бас, мен шафоатни танладим. У Аллоҳга ҳеч нарсани ширк келтирмай вафот этган киши учундир””. (Термизий ривояти.)

Қиёмат кунида амалларнинг тарози билан тортилиши ҳақдир. Яъни савоб ва гуноҳларни ўлчайдиган тарози билан қиёмат кунида бандаларнинг савоб ва гуноҳ амаллари ўлчаниши ҳақдир. Бу тарозининг амалларни қандоқ қилиб ўлчаши Аллоҳ таолонинг ўзига маълум. Аллоҳ таоло амалларнинг ўлчаниши ҳақида қуйидагича хабар берган;

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ

“(Амалларни) тўғри тортишлик ўша Куни бўлур. Бас, кимнинг тортилган (яхши амаллари) оғир келса, ана ўшалар нажот топгувчилардир. Кимнинг тортилган (яхши амаллари) енгил бўлса, бас, улар Бизнинг

оятларимизга (кофир бўлиш билан) зулм қилиб ўтганлари сабабли ўзларига зиён қилган кимсалардир” (Аъроф сураси, 8-9-оятлар)

Набий (с.а.в.)нинг Ҳавзлари ҳақдир. Аллоҳ таоло Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга “Кавсар”ни ато қилганлигининг хабарини берган;

إِنَّا أُعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ

“(Эй Муҳаммад алайҳис салом) албатта Биз Сизга Кавсарни ато этдик”. (Кавсар сураси, 1-оят).

Кавсар – луғатда “мўл–кўл”, “сероб” каби маъноларни англатади. Жумхур уламоларимиз кавсарни ҳавз ёки дарё деб тафсир қилганлар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Ҳавзим бир ойлик йўлдир, қирғоқлари баробардир, суви сутдан оқдир, ҳиди мушқдан хушбўйроқдир, кўзалари осмондаги юлдузлар кабидир, ким ундан ичса, абадий чанқамайди”, дея марҳамат қилганлар. Ҳавз ҳақида ворид бўлган ҳадислар мутавотир даражасига етган. 30 дан ошиқ Саҳобай-киромлардан ривоят қилинган.

Қиёмат кунида хусуматчилар орасида қасос, савоблар билан бўлиши ҳақдир. Қиёмат куни дунёда зулм ўтказиб, золим бўлган кимсаларнинг савоблари, дунёда мазлум бўлган, қиёматда эса чеккан зулми сабабли ўша золимларга рақиб бўлиб турадиган кимсаларга олиб берилиши ҳақ ва собитдир.

Агар у(золим)ларда савоблар бўлмаса, бу(мазлум)ларнинг гуноҳлари уларнинг устиларига ташланиши ҳақ ва жоиздир. Яъни агарда ўша золимларнинг берадиган савоблари ҳам бўлмаса, ёки бераётган савоблари тугаб қолса, мазлумларнинг гуноҳлари, уларнинг зиммаларига юкланиши нақлан собит ва ақлан жоиздир. Бу ҳақида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам куйидагича хабар берганлар;

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَنْ كَانَتْ لَهُ مَظْلَمَةٌ لِأَخِيهِ مِنْ عَرَضِهِ أَوْ شَيْءٍ فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهُ الْيَوْمَ قَبْلَ أَنْ يَكُونَ دَيْنًا وَلَا دِرْهَمًا، إِنْ كَانَ لَهُ عَمَلٌ صَالِحٌ أَخَذَ مِنْهُ بِقَدْرِ مَظْلَمَتِهِ، وَإِنْ لَمْ تَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ أَخَذَ مِنْ سَيِّئَاتِ صَاحِبِهِ فَحُمِلَ عَلَيْهِ

Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: “Кимнинг зиммасида шаън ёки бошқа нарсадан биродарининг ҳаққи бўлса, динор ва дирҳам бўлмайдиган Кундан олдин, дунёда уни

адо қилсин! (адо қилинмасдан қиёматга қолса) Агар унинг солиҳ амали бўлса, биродарининг ҳаққи миқдорида ундан олинади. Борди-ю унинг солиҳ амаллари бўлмаса, мазлумнинг гуноҳлари унинг зиммасига юкланади. (Манҳал ул ҳадис 2-жуз 78-ҳадис).

29-дарс

Мавзу: “Жаннат ва дўзахнинг яратиб қўйилганлиги”

وَالْجَنَّةُ وَالنَّارُ مَخْلُوقَتَانِ الْيَوْمَ لَا تَقْنِيَانِ أَبَدًا وَلَا تَمُوتُ الْحُورُ الْعَيْنُ أَبَدًا وَلَا يَفْنَى عِقَابُ اللَّهِ تَعَالَى وَثَوَابُهُ سَرْمَدًا. وَاللَّهُ تَعَالَى يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ فَضْلًا مِنْهُ، وَيُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ عَدْلًا مِنْهُ وَإِضْلَالُهُ خِذْلَانُهُ، وَتَفْسِيرُ الْخِذْلَانِ أَنْ لَا يُوَفِّقَ الْعَبْدَ إِلَى مَا يَرْضَاهُ مِنْهُ وَهُوَ عَدْلٌ مِنْهُ، وَكَذَا عُقُوبَةُ الْمَخْذُولِ عَلَى الْمَعْصِيَةِ

Жаннат ва Дўзах ҳозирда яратиб қўйилгандир. Иккаласи ҳам абадий йўқ бўлмайди. Оху кўз хурлар ҳам абадий ўлмайдилар. Аллоҳ таолонинг иқоби фоний бўлмайди ва инъоми ҳам абадул-абаддир. Аллоҳ таоло хоҳлаган кимсани Ўз фазли ила хидоятга бошлайди. Аллоҳ таоло кимни хоҳласа Ўз адли билан адаштиради. Унинг адаштириши, ёрдамсиз қолдиришидир. Ёрдамсиз қолдиришининг маъноси, бандани ундан Ўзи рози бўладиган нарсасига муваффақ қилмаслигидир. У Аллоҳнинг адолатидир. Шунингдек ёрдамсиз қолдирилганнинг гуноҳларига жазо бериши ҳам (Унинг адолатидир).

Жаннат ва Дўзах ҳозирда яратиб қўйилгандир. Яъни қиёмат келишидан олдин ҳам улар бор бўлиб ҳозирги кунимизда ҳам мавжуддир. Бироқ унинг қаерда жойлашганлигини ёлғиз Аллоҳ таолонинг ўзи билади. Аллоҳ таоло уларнинг таёрлаб қўйилганлигини хабарини берган;

وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ

“Ва Парвардигорингиз томонидан бўлғуси мағфиратга ҳамда эни осмонлар ва Ер баробарида бўлган жаннатга шошилингиз!”. (Оли имрон сураси, 133-оят).

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

“Энди агар бундай қилолмасангизлар – харгиз қилолмайсизлар ҳам у ҳолда кофирлар учун таёрлаб қўйилган дўзахдан қўрқингларки унинг ўтини одамлар ва тошлардир”. (Бақара сураси, 24-оят).

Иккаласи ҳам абадий йўқ бўлмайдилар. Жаннат ҳам дўзах ҳам ўзларидаги бор нарсалари ва аҳллари билан ҳеч қачон йўқ бўлиб кетмайди. Чунки уларни Аллоҳ таоло абадийлик учун яратган ва синов дунёсидан ўтган бандалари учун, доимий макон қилиб белгилаган.

Ва оҳу кўз хурлар ҳам абадий ўлмайдилар. Оҳу кўз хурлар жаннат аҳлларига дунёда қилган амаллари учун бериладиган мукофотдир. Жаннатий мукофот эса ҳеч қачон завол топмайди. Ушбу мукофот ҳақида Аллоҳ таоло шундай хабар берган.

وَحُورٌ عِينٌ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Яна (улар учун) худди (садаф ичида) яшириб қўйилган гавҳар мисол оҳу кўз хурлар бордир. (Бу) улар (ҳаёти дунёда) қилиб ўтган амалларининг мукофотидир”. (Воқеа сураси, 22-23-24-оятлар).

Аллоҳ таолонинг иқоби фоний бўлмайди. Ва инъоми ҳам абадул – абаддир. Жаннат ва дўзах йўқ бўлмагани каби уларда бўладиган жазо ҳамда инъомлар ҳам йўқ бўлиб кетмайди, балки абадул-абад давом этади. Жаннатга кирган бандалар ундан асло чиқмайдилар, балки унда доимий роҳат-фароғатда бўладилар. Дўзахга унинг аҳли бўлиб кирган кимсалар ҳам ундан асло қайтиб чиқмайдилар ва доимий азоб укубатда бўладилар. Аллоҳ таоло ўзининг иқоби ҳам, инъоми ҳам абадий эканлигининг хабарини берган.

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَّا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِّنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Ёмон амаллар қилган кимсалар учун эса ўша ёмонликлари баробарида ёмон жазо бўлур ва уларни хорлик ўраб олур – улар учун Аллоҳ тарафидан бирон-бир (жазодан) сақловчи бўлмас Уларнинг юзларини гўё қоронғи кечадан бир бўлаги қоплаб олгандек. Ана ўшалар дўзах эгалари бўлиб, у жойда абадий қолурлар”. (Юнус сураси, 27-оят).

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَخْبَتُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Албатта иймон келтириб, яхши амаллар қилган ва Парвардигорларига ором – итоат билан бўйсинган зотлар – ана ўшалар, жаннат эгалари бўлиб, ўша жойда абадий қолурлар”. (Худ сураси, 23-оят).

Аллоҳ таоло кимни хоҳласа ўз фазли билан ҳидоят қилади ва кимни хоҳласа ўз адли билан адаштиради. Яъни Аллоҳ таоло кимни хоҳласа ўз фазли билан ҳидоят қилиб уни иймонга ва тоатга йўллаб қўяди. Шунингдек хоҳлаган бандасини адаштиради. Хоҳлаган бандасини адаштириши ҳам Аллоҳ таолонинг адолатидир. Сўнгра адаштирган бандасини тўғри йўлга йўлласа бу Аллоҳ таолонинг тавфиқи ва эҳсони ҳисобланади. Аллоҳ таолонинг адаштириши деганда қуйидаги маъноларини тушинишимиз лозим:

Унинг адаштириши, ёрдамсиз қолдиришидир. Ёрдамсиз қолдиришининг маъноси бандани ундан Ўзи рози бўладиган нарсага муваффақ қилмаслигидир. Яъни Аллоҳ таолонинг бандани адаштириши деганда уни ёрдамсиз қолдириб қўйиши тушинилади. Ёрдамсиз қолдириши эса Аллоҳ таолонинг бандадан рози бўлишига сабаб бўладиган иймон ва эҳсонга муваффақ қилмаслигидир.

У (яъни ёрдамсиз қолдириши) Аллоҳнинг адолатидир. Шунингдек ёрдамсиз қолдирилганнинг гуноҳларига жазо бериши ҳам (Унинг адолатидир). Бандани ёрдамсиз қолдириб, уни Ўзи рози бўладиган нарсаларга муваффақ қилмаслиги Аллоҳ таолнинг мутлоқ адолатидир. Шунингдек ёрдамсиз қолиб, бейймон бўлган кимсаларни жазолаши ҳам Унинг мутлоқ адолати ҳисобланади. Чунки Аллоҳ таоло учун бирор ишни қилиш вожиб бўлиб қолмайди. Балки ҳар бир ишни ўзи истаганича амалга оширади.

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعْدُ فِي السَّمَاءِ
كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

“Аллоҳ кимни ҳидоят қилишни истаса унинг кўнглини Ислom учун кенг қилиб қўяр. Кимни адаштиришни истаса, унинг кўнглини худди осмонга кўтарилиб кетаётгандек, тор ва танг қилиб қўяр. Шунингдек, Аллоҳ Ўз азобини иймонсиз кимсаларга (жазо) қилур”. (Анъом сураси, 125-оят).

Яъни Аллоҳ таоло ўзи хоҳлаган бандасининг қалбини кенг қилиб тавҳид билан нурлантириб қўяди. Бунинг аломати ўша банданинг охират учун ҳаракат қилиши, ўлимидан олдин унга таёргарлик кўришидир.

30-дарс

Мавзу: “Шайтоннинг мўминдан иймонни мажбурлаб тортиб ололмаслиги”.

وَلَا يَجُوزُ أَنْ تَقُولَ : إِنَّ الشَّيْطَانَ يَسْتَلْبُ الْإِيمَانَ مِنَ الْعَبْدِ الْمُؤْمِنِ قَهْرًا وَجَبْرًا، وَ لَكِنْ تَقُولُ الْعَبْدُ يَدْعُ الْإِيمَانَ
فَحِينئذٍ يَسْتَلْبُهُ مِنْهُ الشَّيْطَانُ

Шайтон мўмин бандадан иймонни куч билан мажбурлаб тортиб олади демоқлигимиз жоиз эмас, лекин айтамизки банда иймонни тарк қилади ўша заҳотиёқ Шайтон ундан иймонни тортиб олади.

Шайтон мўмин бандадан иймонни куч билан мажбурлаб тортиб олади демоқлигимиз жоиз эмас. Шайтонда мўмин банданинг охиратда азобланиши учун унинг иймонини олиш ғарази бўлади. Лекин бу ғарази йўлида асло мўмин бандани мажбурлаш имконига эга эмас, бироқ иғво қилиб алдаши мумкин.

Шайтоннинг бандалар устидан ҳеч қандай ҳукмронлиги йўқлигини Аллоҳ таоло шундай хабар берган;

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ

“Аниқки, Менинг бандаларим устида сен учун ҳеч қандай салтанат – ҳукмронлик йўқдир, магар сенга эргашган, адашган кимсаларнигина (бу Тўғри Йўлдан оздира олурсан)”. (Ҳижр сураси, 42-оят).

Лекин айтамизки, банда иймонни тарк қилади, ўша заҳотиёқ шайтон ундан иймонни тортиб олади. Шайтон бандани иймонини тарк этишга мажбурлай олмайди, бироқ уни иғво қилади. Унинг иғвоси мажбурлаши эмас. Агар банда иймонни тарк этса ўз ихтиёри билан тарк этган бўлади. Бунда

Шайтоннинг иғвоси сабабли тарк этадими ё нафси ҳавосига эргашиб тарк этадими барибир, иймонни тарк қилган заҳотиёқ, Шайтон уни тортиб олади.

Бу ҳақида Аллоҳ таоло шундай хабар берган;

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَ الْحَقُّ وَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِّنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي

“Қачонки, иш тугагач (яъни жаннат аҳли жаннатга сазовор бўлиб, дўзахийлар дўзахга ҳукм қилинган,) шайтон деди: “Албатта Аллоҳ сизларга ҳақ ваъда қилган эди. Мен эса (ёлғон) ваъдалар бериб, сизларни алдаган эдим. (Лекин) мен учун сизларнинг устингизда ҳеч қандай ҳукмронлик йўқ эди, илло мен сизларни (куфр йўлига) чақиришим биланоқ ўзингиз менга итоат этдингиз”. (Иброҳим сураси, 22-оят).

31-дарс

Мавзу: “Қабрдаги ҳолатлар”.

وَسْأَلُ مُنْكَرٍ وَنَكِيرٍ حَقَّ كَائِنٌ فِي الْقَبْرِ وَإِعَادَةُ الرُّوحِ إِلَى جَسَدِ الْعَبْدِ فِي قَبْرِهٖ حَقٌّ، وَضَعُطَةُ الْقَبْرِ وَعَذَابُهُ حَقٌّ كَائِنٌ لِلْكَفَّارِ كُلِّهِمْ وَلِبَعْضِ عَصَاةِ الْمُسْلِمِينَ

Мункар ва Накирнинг қабрда савол бермоғи ҳақ ва бўлгувчидир. Қабрда банданинг жасадига руҳнинг қайтарилиши ҳақдир. Қабрнинг сиқиши ҳамда унинг азоби кофирларнинг барчасига ва баъзи осий мусулмонларга ҳақ ва бўлгувчидир.

Мункар ва Накирнинг қабрда савол бермоғи ҳақ ва бўлгувчидир. Инсон вафот этиб қабрга қўйилган ёки қабрдан бошқа жойда бўлса ҳам, Мункар ва Накир исмли икки фаришта келиб, “Роббинг ким, дининг нима, пайғамбаринг ким?” дея савол беришлари ҳақдир. Бу ҳақида кўплаб ҳадиси шарифлар ривоят қилинган;

عَنْ عُمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا فَرَغَ مِنْ دَفْنِ الْمَيِّتِ وَقَفَ عَلَيْهِ فَقَالَ: اسْتَغْفِرُوا لِأَخِيكُمْ وَسَلُّوا لَهُ بِالتَّيِّبَاتِ فَإِنَّهُ الْآنَ يُسْأَلُ (رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَرْجَانَ)

“Усмон розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: *Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам қачон маййит дафнидан фориғ бўлсалар, унинг устида туриб: “Биродарингизга мағфират тиланглар ва у учун собитликни сўранглар. Албатта, у ҳозир сўралади” - дердилар*”. (Абу Довуд ва Баззор ривояти).

Истисно тариқасида, қабрда сўроқ-савол қилинмайдиганлар ҳам бўлиб, улар – пайғамбарлар, ёш болалар ва шаҳидлардир.

“Қабр азоби ва роҳати (агар роҳатга муносиб бўлса) ҳамда иккала фариштанинг сўроғи тўғрисида Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан келган хабарлар мутавотир даражасига етган. Унинг собитлигига эътиқод қилмоқлик ва унга иймон келтирмоқлик вожибдир. Уни инкор қилувчи кофир бўлади”.⁵³

Қабрда банданинг жасадига руҳнинг қайтарилиши ҳақдир. Банда қабрига қўйилгач, унинг ҳамма аъзоларига ёки баъзи аъзоларига руҳининг қайтиши ва банда Мункар ва Накирнинг саволларига Мўмин ёки кофирлигидан келиб чиқиб жавоб бериши ҳақдир. Бу ҳақида пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай хабар берганлар;

وَعَنْ أَنَسِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ ، وَتَوَلَّى عَنْهُ أَصْحَابُهُ وَ إِنَّهُ لَيَسْمَعُ قَرْعَ نِعَالِهِمْ أَتَاهُ مَلَكَانِ فَيُعِدَانِهِ ، فَيَقُولَانِ: مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ؟ لِمَحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ فَيَقُولُ: أَشْهَدُ أَنَّهُ عَبْدُ اللَّهِ وَ رَسُولُهُ. فَيُقَالُ لَهُ أَنْظِرْ إِلَى مَقْعَدِكَ مِنَ النَّارِ ، قَدْ أَبَدَلَكَ اللَّهُ بِهِ مَقْعَدًا مِنَ الْجَنَّةِ ، فَيَرَاهُمَا جَمِيعًا. وَ أَمَّا الْمُنَافِقُ وَ الْكَافِرُ فَيُقَالُ لَهُ: مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ؟ فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي! كُنْتُ أَقُولُ مَا يَقُولُ النَّاسُ! فَيُقَالُ: لَا دَرِيَّتَ وَ لَا تَلِيَّتَ ، وَ يَضْرَبُ بِمَطَارِقٍ مِنْ حَدِيدٍ ضَرْبَةً ، فَيَصِيحُ صَيْحَةً يَسْمَعُهَا مَنْ يَلِيهِ غَيْرَ الثَّقَلَيْنِ". (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ)

Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: “Банда қабрига қўйилиб кишилар қайтишаётганда албатта у кишиларнинг кавушлари овозини эшитиб туради. Шу пайт иккита фаришта келиб, уни ўтиргизишади ва: “Бу киши ҳақида нима дейсан (Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳақида)”, дейишади. Агар мўмин бўлса: “Гувоҳлик бераман, албатта у Аллоҳнинг бандаси ва элчисидир”, дейди. Унга: “Дўзахдаги ўрнингга қара. Аллоҳ сени ундан жаннатдаги ўринга алмаштирди”, дейишади ва

⁵³ Талхису шархил ақийдатит Таҳовия, 161-бет

барчасини кўрсатишади. Агар мунофиқ ва кофир бўлса, унга: “Бу киши ҳақида нима дейсан?”, дейишади. У: “Билмайман. Инсонлар нима десалар мен ҳам шуни айтардим”, дейди. Унга: “Билмадинг ва эргашмадинг”, дейишиб, темир гурзи билан шундоқ уришадики, у қаттиқ чинқуриб юборади. Унинг чинқуригини инс ва жиндан бошқа атрофдагиларнинг барчаси эшитади”. (муттафақун алайх).

Қабрнинг сиқиши ҳамда унинг азоби кофирларнинг барчасига ва баъзи осий мусулмонларга ҳақ ва бўлгувчидир. Маййит қабрга қўйилгач, у хоҳ мўмин бўлсин, хоҳ кофир бўлсин ер уни бир сиқиб ушлайди. Агар комил мусулмон бўлса, Аллоҳ таоло унинг маконини кўзи етадиган жойгача кенг қилиб беради. Агар кофир бўлса ер уни баттар сиқиб ушлайди ва у банда қиёматгача азобда бўлади. Ривоят қилинишича: “Мўмин кишига нисбатан ернинг сиқиши, худди меҳрибон онанинг узоқ сафардан қайтган фарзандини маҳкам бағрига босишига ўхшайди.”⁵⁴ Аллоҳ таоло ўз фазлу марҳамати билан барчаларимизга ернинг ана шундай “меҳрибон она” бўлмоқлигини таъйин қилган бўлсин.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا مَاتَ عُرِضَ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ إِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَمِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَمِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَيُقَالُ هَذَا مَقْعَدَكَ حَتَّى يَبْعَثَكَ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
(رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَ الْمُسْلِمُ وَ التِّرْمِذِيُّ وَ النَّسَائِيُّ)

“Ибни Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: “Қачон сизлардан бирингиз ўлса, унга эрталаб ва кечқурун ўрни кўрсатиб турилади. Агар жаннат аҳлидан бўлса жаннат аҳлидан ва агар дўзах аҳлидан бўлса, дўзах аҳлидан (ўрни кўрсатилади). Унга: “Мана бу то қиёмат кунини Аллоҳ сени қайта тирилтиргунча, сенинг ўрнингдир” - дейилади”. (Бухорий, Муслим, Термизий ва Насойлар ривояти).

32-дарс

Мавзу: “Аллоҳ таолонинг исмлари азиз, сифатлари олийдир”

⁵⁴ Шарҳу китаб ал-фикҳул акбар, 172-бет.

وَكُلُّ شَيْءٍ ذَكَرَهُ الْعُلَمَاءُ بِالْفَارُسِيَّةِ مِنْ صِفَاتِ اللَّهِ تَعَالَى عَزَّ اسْمُهُ فَجَائِزُ الْقَوْلِ بِهِ سِوَى الْيَدِ بِالْفَارُسِيَّةِ، وَ يَجُوزُ
أَنْ يُقَالَ: بَرُّوِي خُدَايَ عَزَّ وَ جَلَّ بِلَا تَشْبِيهِهِ وَ لَا كَيْفِيَّةِ

Уламолар исми азиз Аллоҳ таолонинг сифатларидан нимани форсийда зикр қилган бўлсалар, бас (ушбу) сифатларнинг қўлдан бошқасини форсийда айтмоқлик жоиздир. Ўхшатишсиз ва кайфиятсиз “Барўйи худои аzza ва жалла” демоқлик жоиз бўлади.

Уламолар исми азиз Аллоҳ таолонинг сифатларидан нимани форсийда зикр қилган бўлсалар, Яъни Аллоҳ таолонинг сифатларидан қайси бирини уламолар арабий ибора билан эмас, форсий тил ибораси билан зикр қилган бўлсалар, уларга эргашиб ўша иборалар билан сўзламоқ жоиздир.

Бас (ушбу) сифатларнинг қўлдан бошқасини форсийда айтиш жоиздир. Фақат қўлни Аллоҳ таолога нисбатан форсийда айтилмайди. Қўл форсийда “даст” дейилади. Шу маънода “дасти худо” деб айтилмайди. Чунки салаф Уламоларимиз қўл лафзини таъвил қилиб бўлмаслигига иттифоқ қилганлар. Ашъарий ҳам ушбу фикрга қўшилган. Бошқа сифатларда эса таъвил қилиш ва таъвил қилмаслик тўғрисида ихтилофлар бор.

Ўхшатишсиз ва кайфиятсиз “Барўйи худои аzza ва жалла” демоқлик жоиз бўлади. “Аллоҳ таолонинг юзи билан” демоқчи бўлиб, уни ўхшатишсиз ва кайфиятсиз “Барўйи Худои аzza ва жалла” демоқлик жоиздир. Чунки бунда қўл лафзи каби таъвил қилиб бўлмаслигига иттифоқ қилинмаган.

33-дарс

Мавзу: “Аллоҳ таолонинг узоқ ва яқинлиги масофа жиҳатидан эмаслиги”

وَلَيْسَ قَرْبُ اللَّهِ وَ لَا بُعْدُهُ مِنْ طَرِيقِ طَوْلِ الْمَسَافَةِ وَ قَصْرِهَا، وَ لَا عَلَى مَعْنَى الْكِرَامَةِ وَ الْهَوَانِ وَ لَكِنَّ الْمَطِيعَ
قَرِيبٌ مِنْهُ بِلَا كَيْفٍ، وَ الْعَاصِي بَعِيدٌ عَنْهُ بِلَا كَيْفٍ، وَ الْقَرْبُ وَ الْبُعْدُ وَ الْإِقْبَالُ يَقَعُ عَلَى الْمُنَاجِي.
وَكَذَلِكَ جَوَارُهُ فِي الْجَنَّةِ وَ الْوُقُوفُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِلَا كَيْفِيَّةِ

Аллоҳнинг яқинлиги ва узоқлиги масофанинг узун ва қисқалигига кўра ҳам эмас ва каромату хорлик маъносида ҳам эмасдир. Лекин итоаткор банда унга кайфиятсиз яқиндир ва осий банда ундан кайфиятсиз узоқдир. Яқинлик, узоқлик ва юзланишлик муножат қилувчи устига воқе бўлади. Шунингдек, жаннатда Унга қўшни бўлиш ва Унинг ҳузурида туришлар ҳам кайфиятсиздир.

Аллоҳнинг яқинлиги ва узоқлиги масофанинг узун ва қисқалигига кўра ҳам эмас ва каромату хорлик маъносида ҳам эмасдир. Яъни Аллоҳ таолонинг итоаткор бандага яқинлиги ва осий бандадан узоқлиги масофа жиҳатидан узоқ ва яқин эмас. Балки бу ердаги узоқ ва яқинлик маънавий жиҳатдандир.

إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ

“Зеро, Аллоҳнинг раҳмати, чиройли амал қилгувчиларга яқиндир”.
(Аъроф сураси, 56-оят).

Аллоҳ таолонинг раҳмати чиройли амал қилгувчиларга маънавий жиҳатдан яқин бўлганидек, ёмон амал қилувчилардан худди шундай узоқдир. Шунингдек, бу яқинликни иззат-икром, узоқликни хорлик ҳам дейилмайди.

Лекин итоаткор банда унга кайфиятсиз яқиндир ва осий банда ундан кайфиятсиз узоқдир. Итоаткор банданинг яқинлиги масофа жиҳатидан ҳам эмас, иззат-икром маъносида ҳам эмас, балки мутлақ ўхшашсиз яқиндир. Шунингдек осий банданинг узоқлиги ҳам масофа жиҳатидан ҳам эмас, хорлик маъносида ҳам эмас, балки мутлақо ўхшашсиз узоқдир.

Яқинлик, узоқлик ва юзланишлик муножат қилувчи устига воқе бўлади. Юқорида айтиб ўтилгандек, Аллоҳга зорланиб илтижо қилувчига мазкур нарсалар кайфиятсиз равишда воқе бўлади. Аллоҳ таоло шундай марҳамат қилган;

وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ

“**(Ёлғиз) Аллоҳга сажда – ибодат қилиб, (У Зотга) яқин бўлинг**”. (Алак сураси, 19-оят). Яъни Аллоҳ таолога сажда қилинг ва унинг розилигига яқин бўлинг!

Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам;

أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ سَاجِدٌ (رَوَاهُ مُسْلِمٌ)

“**Банда сажда қилган ҳолида Аллоҳга яқинроқ бўлади**”, деганлар. Яъни кайфиятсиз равишда.

Шунингдек, жаннатда Унга қўшни бўлиш ва Унинг ҳузурда туриш ҳам кайфиятсиздир. Жаннатда Аллоҳ таолога қўшни бўлиши банданинг Унга кайфиятсиз яқин бўлиши маъносидадир. Шунингдек, киёматда Аллоҳ таолонинг ҳузурда туришлар ҳам мутлоқ ўхшаши йўқ ҳолатлардир.

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ

“**Парвардигори (ҳузурда) туришидан, (яъни дунёда қилиб ўтган барча амалларига Аллоҳ таолонинг ҳузурда туриб жавоб беришидан) қўрққан киши учун икки жаннат бордир**”. (Роҳман сураси, 46-оят).

34-дарс

Мавзу: “Қуръон оятларидаги фазилатлар”.

وَالْقُرْآنُ مُنَزَّلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ وَهُوَ فِي الْمَصَاحِفِ مَكْتُوبٌ وَأَيَاتُ الْقُرْآنِ فِي مَعْنَى الْكَلَامِ كُلِّهَا مُسْتَوِيَةٌ فِي الْفَضِيلَةِ وَالْعِظْمَةِ، إِلَّا أَنْ لِبَعْضِهَا فَضِيلَةُ الذِّكْرِ، وَ فَضِيلَةُ الْمَذْكُورِ مِثْلُ آيَةِ الْكُرْسِيِّ لِأَنَّ الْمَذْكُورَ فِيهَا جَلالُ اللَّهِ تَعَالَى

وَ عِظْمَتُهُ وَ صِفَاتُهُ فَاجْتَمَعَتْ فِيهَا فَضِيلَتَانِ فَضِيلَةُ الذِّكْرِ وَ فَضِيلَةُ الْمَذْكُورِ وَ لِبَعْضِهَا فَضِيلَةُ الذِّكْرِ فَحَسَبُ مِثْلِ قِصَّةِ الْكُفَّارِ، وَ لَيْسَ لِلْمَذْكُورِ فِيهَا فَضْلٌ وَ هُمُ الْكُفَّارُ، وَ كَذَلِكَ الْأَسْمَاءُ وَ الصِّفَاتُ كُلُّهَا مُسْتَوِيَةٌ فِي الْعِظْمَةِ وَ الْفَضْلِ لَا تَفَاوُتَ بَيْنَهُمَا

Қуръон Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга нозил қилингандир ва у мусхафларда ёзилгандир. Қуръон оятлари калом маъносида, фазилат ва улуғликда барчаси баробардир. Фақатгина, баъзиларида ҳам зикрнинг, ҳам зикр қилинганининг фазилати бор. Масалан, “Оятал-Курсий”га ўхшаш. Чунки бунда зикр қилинган нарса Аллоҳ таолонинг олийлиги, улуғлиги ва

сифатларидир. Албатта, унда иккита фазилят – зикр фазилати ва мазкур фазилати жамлангандир. Баъзи оятларда эса, фақатгина зикр фазилати бор. Масалан, кофирларнинг қиссаларига ўхшаш. Бунда зикр қилинган нарсаларда фазилят йўқ, чунки улар кофирдирлар. Шунингдек, исм ва сифатларининг барчаси улуғлик ва фазилятда баробардир. Улар орасида тафовут йўқдир.

Қуръон, Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга нозил қилингандир. Аллоҳ таоло ўзининг каломини 23 йил мобайнида пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламга фаришта Жаброил алайҳиссалом орқали нозил қилган.

Ва у мусхафларда ёзилгандир. Қуръони карим саҳифаларда ёзиб қўйилгандир. Бу сўзда саҳифаларга битилган сўзларни “Аллоҳнинг каломи” дейилишлигига ишора бор.

Қуръон оятлари калом маъносида, фазилят ва улуғликда барчаси баробардир. Қуръони каримдаги барча оятлар, Аллоҳ таолонинг раҳмати ва солиҳ бандаларининг мадҳи тўғрисида келган оятлар ҳам, шунингдек, унинг ғазаби ва кофиру мунофиқларнинг азоб уқубатлари тўғрисида келган оятлар ҳам барчаси Аллоҳ таолонинг каломи эканлиги жиҳатидан фазилату улуғликда баробардирлар.

Фақатгина баъзиларида ҳам зикрнинг, ҳам зикр қилинганнинг фазилати бор. Масалан, “Оятал-Курсий”га ўхшаш. Яъни баъзи ояти карималарда Аллоҳнинг каломи эканлиги жиҳатидан бўлган фазилятдан ташқари унда улуғ нарсалар зикр қилинганлиги туфайли мазкур нарсанинг ҳам алоҳида фазилати бўлади. Масалан, “Оятал-Курсий”га ўхшаш.

Чунки бунда зикр қилинган нарса Аллоҳ таолонинг олийлиги, улуғлиги ва сифатларидир. Албатта, унда иккита фазилят – зикр фазилати ва мазкур фазилати жамлангандир.

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

“Аллоҳ – ҳеч қандай илоҳ йўқ, фақат Унинг Ўзи бордир. У Тирик ва Абадий Тургувчидир. Уни на мудроқ, на уйқу олмайди. Самовот ва Ердаги бор нарсалар Уникидир. Унинг ҳузурда ҳеч ким (бировни) Унинг изнисиз қўллай олмайди. У уларнинг (барча одамларнинг) олдиларидаги ва ортларидаги бор нарсани билади. Ва улар У Зотнинг илмидан фақат Унинг Ўзи истаган нарсаларнигина биладилар. Унинг Курсиси осмонлар ва Ердан кенгдир. Ва Уни осмонлар ва Ерни хифзу ҳимоятда сақлаб туриш қийнамайди. У энг Юксак ва Буюқдир ”. (Бақара сураси, 255-оят).

Ушбу зикр қилинган нарсалар Аллоҳ таолонинг олийлиги, улуғлиги ва фақат ўзининг зотига хос бўлган сифатларидир. Шундай бўлганидан кейин, унда иккита фазилат, Аллоҳ таолонинг каломи эканлиги эътиборидан зикр фазилати, унда зикр қилинган нарсалар Аллоҳ таолонинг исму сифатлари бўлганлиги жиҳатдан, мазкур фазилати ҳам жамлангандир.

Баъзи оятларда эса, фақатгина зикр фазилати бор. Масалан, кофирларнинг қиссаларига ўхшаш. Бунда зикр қилинган нарсаларда фазилат йўқ, чунки улар кофирдирлар. Яъни баъзи ояти карималарда Аллоҳ таолонинг каломи бўлганлиги жиҳатдан, фақат зикр фазилати бор. Масалан:

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ

“Абу лаҳабнинг қўллари қуригай – ҳалок бўлгай! (аниққи) у қуриди – ҳалок бўлди!”. (Масад сураси, 1-оят).

Ушбу ояти каримага ўхшаш кофирларнинг қиссалари баён қилинган ояти карималарда зикр қилинган нарсаларнинг фазилати йўқ, бироқ Аллоҳ таолонинг каломи эканлиги жиҳатидан зикр фазилати бордир. Шу туфайли уни тиловат қилган киши савоб олаверади.

Шунингдек, исм ва сифатларининг барчаси улуғлик ва фазилатда баробардир. Улар орасида тафовут йўқдир. Аллоҳ таолонинг الصَّمَدُ , الْأَحَدُ , اللَّهُ каби исмлари ҳам لَهُ الْمَلَكُ , لَهُ الْحَمْدُ , каби сифатлари ҳам Унинг зотига тааллуқли

бўлганлиги учун улуғлигу фазилатда баробардир. Аммо бу сўз билан Аллоҳ таолонинг ҳадисларда баён қилинган баъзи исм-сифатлари, баъзиларидан улуғ эканлиги инкор қилинмайди. Масалан: “Исми Аъзам”га ўхшаш. Имом Ғаззолий: “Билгилки 99 исмнинг энг улуғи “Аллоҳ” исмидир. Чунки бу исм илоҳий сифатларни жамловчи зотга далолат қилади. Бу исм Аллоҳдан бошқа ҳеч кимга ҳақиқатан ҳам, мажозан ҳам қўлланилмайди. Бошқа исмлари эса гоҳида ўзгаларга ҳам қўлланилади. Масалан, Қодир, Олим, Раҳим каби”⁵⁵ (албатта Аллоҳнинг исмлари ўзига хос бандалариники эса бандаларга хосдир), деганлар. Валллоҳу аълам.

35-дарс

Мавзу: “Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг фарзандлари”.

وَقَاسِمٌ وَطَاهِرٌ وَإِبْرَاهِيمُ كَانُوا بَنِي رَسُولِ اللَّهِ وَفَاطِمَةٌ وَرُقِيَّةٌ وَزَيْنَبُ وَأُمُّ كَلْبُومَ كُنَّ جَمِيعاً بَنَاتِ رَسُولِ اللَّهِ
وَرَضِيَ اللَّهُ عَنْهُنَّ

Қосим, Тоҳир, Иброҳим – Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ўғилларидир. Фотима, Руқайя, Зайнаб, Умму Кулсум – барчалари, Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қизларидир Аллоҳ улардан рози бўлсин.

Қосим. Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам 25 ёшларида 40 ёшли Хадийжа бинти Хувайлидга уйланганлар. Пайғамбарликларидан олдин 15 йил, Пайғамбарликларидан кейин 10 йил яъни 25 йил шу аёл билан турмуш кечирганлар. Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Хадийжа онамиз вафот этгунларича бошқа аёлга уйланмаганлар. Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Иброҳимдан бошқа барча фарзандлари, яъни Қосим, Тоҳир, Фотима, Руқайя, Зайнаб, Умму Кулсумлар шу онамиздан туғилганлар. Хадийжа онамиз нубувватнинг 10-йилида, Рамазон ойида 65 ёшларида вафот этганлар. Бу пайтда

⁵⁵ Абдулкарим Таттон шарҳул фикҳил акбар, 45-бет.

Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам 50 ёшда бўлганлар. Қосим Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг тўнғич фарзанди бўлиб, у нубувватдан олдин туғилган. Шу сабабли, Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг кунялари “Абулқосим” бўлган. Қосим 17 ойлигида вафот этган.

Тоҳир. Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг иккинчи туғилган фарзандлари Тоҳир бўлиб, у нубувватдан кейин, яъни, Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам 40 ёшга тўлганларидан сўнг туғилган. Баъзи ривоятларда уни Абдуллоҳ ва Тоййиб, деб аташгани ҳам келтирилган. Тоҳир ҳам бир неча ойлигидаёқ вафот этган.

Иброҳим. Иброҳим Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Хадийжа онамиздан бошқа аёлларидан туғилган ягона фарзандлари бўлиб, у Миср подшоҳи Муқовқис ҳадя қилган “Мория” исмли қибтий канизакдан туғилган. Иброҳим ҳам гўдаклигидаёқ 70 кун ё ундан сал кўпроқ яшаб, ҳижратнинг 10-йилида вафот этган. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам жанозасини ўқиб “Бақий” қабристонига дафн этганлар.

Фотима - Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг энг кичик қизлари. Фотима розияллоҳу анҳо нубувватнинг 1-йилида, Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам 41 ёшда эканларида дунёга келганлар. Ёшлари кичик бўлса ҳам, мартаба жиҳатдан улуғ бўлганлари учун, дастлаб, Фотима розияллоҳу анҳо номлари келтирилди. Ҳижратнинг 2-йилида Али (розияллоҳу анҳу)га никоҳланганлар. 6 та фарзанд кўрганлар. Ҳасан, Ҳусан, Муҳсин (ёшлигида вафот этган), Зайнаб, Умму Кулсум, Руқайя. Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг насллари ушбу Фотима онамиз фарзандларидан, аниқроғи, Ҳасан ва Ҳусанлардан тарқалган. Фотима онамиз ҳижратнинг 10-йилида, Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам вафотларидан 6 ой ўтгач 22 ёшларида вафот этганлар.

Руқайя ва Умму Кулсум - Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам 33 ёшларида, яъни ҳали пайғамбар этиб юборилмасларидан олдин, қизлари Руқайя таваллуд топган. Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Руқайяни, амакилари Абу Лаҳабнинг ўғли Утбага ва ундан кейинги қизлари Умму Кулсумни Утбанинг

укаси Утайбага никоҳлаб берганлар. “Таббат” сураси нозил бўлгач, Абу Лаҳаб икки ўғлига: “Агар Муҳаммаднинг икки қизидан ажрашмасанглар, менинг бошим сизларнинг бошларингизга ҳаром бўлсин”, деди. Ўғиллари оталарининг сўзига кўра ҳали кўшилмасданоқ ажрашдилар. Шундан сўнгра, Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Руқайяни Ҳазрати Усмонга никоҳлаб бердилар. Руқайя 624-йил Бадр жанги кунида вафот этади. Шу сабабли, ҳазрати Усмон Бадр жангида қатнаша олмаганлар. Шундан кейин Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам иккинчи қизлари Умму Кулсумни ҳазрати Усмонга никоҳлаб бердилар. Ҳазрати Усмон Умму Кулсум билан 6 йил яшаганлар. Бироқ ўртада фарзанд бўлмаган. Умму Кулсум ҳижратнинг 9-йилида вафот этиб, “Бақий” қабристонига қўйилган.

Зайнаб. Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Қосимдан кейин туғилган, яъни тўнғич қизлари ҳисобланадиган Зайнаб розияллоҳу анҳо нубувватдан 10 йил олдин, Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам 30 ёшда эканларида дунёга келган. Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бу қизларини холаларининг ўғли Абул Ос Луқайдга никоҳлаб берганлар. Зайнаб розияллоҳу анҳонинг Али ва Умома исмли бир ўғил ва бир қизи бўлган. Али вояга етмасдан вафот этган, Умомани эса, Фотима онамиз вафотларидан сўнг ҳазрати Али розияллоҳу анҳу Фотима онамиз васиятларига мувофиқ никоҳларига олганлар. Зайнаб розияллоҳу анҳо ҳижратнинг 8-йилида вафот этган. Аллоҳ таоло уларнинг барчаларидан рози бўлсин.

36-дарс

Мавзу: “*Мустаҳкам эътиқоднинг муҳимлиги*”.

وَ إِذَا أَشْكَلَ عَلَى الْإِنْسَانِ شَيْءٌ مِنْ دَقَائِقِ عِلْمِ التَّوْحِيدِ فَإِنَّهُ يَتَّبِعِي لَهُ أَنْ يَعْتَقِدَ فِي الْحَالِ مَا هُوَ الصَّوَابُ عِنْدَ اللَّهِ
تَعَالَى إِلَى أَنْ يَجِدَ عَالِمًا فَيَسْأَلُهُ وَلَا يَسْغُهُ تَأْخِيرُ الطَّلَبِ وَلَا يُعْذِرُ بِالْوَقْفِ فِيهِ، وَ يَكْفُرُ إِنْ وَقَفَ

Агар инсонга тавҳид илмининг дақиқ жойларидан бир нарса мушкул келиб қолса, бундай ҳолда унинг учун Аллоҳ хузурида тўғри деб билган нарсасига эътиқод қилиши лозим бўлади (“яъни, Аллоҳ хузурида нима тўғри бўлса, шу эътиқоддаман”, деб), токи олимни топиб сўрагунича. Унга (бундай

ҳолатга тушган кишига) **излашни кечиктириш мумкин эмас. Ўша масалада тўхтаб қолиши узрли бўлмайди. Агар тўхтаб қолса, кофир бўлади.**

Агар инсонга тавҳид илмининг дақиқ жойларидан бир нарса мушкул келиб қолса. Мўминлардан бирига тавҳид илмининг нозик жойларидан бири ноаниқ бўлиб, тўғриси билолмай иккиланиб қолса.

Бундай ҳолда унинг учун Аллоҳ ҳузурда тўғри деб билган нарсага эътиқод қилиши лозим бўлади (“яъни, Аллоҳ ҳузурда нима тўғри бўлса, шу эътиқоддаман”, деб), **токи олимни топиб сўрагунича.** Мўмин киши бундай ҳолга тушиб қолса, “Аллоҳ таолога иймон келтирдим ва унинг ҳузурда ҳақ бўлган нарсага эътиқод қилдим” дейиши лозим бўлади. Шунда унинг учун умумий иймон собит бўлади. Аммо шундай деб юравериши дуруст бўлмайди. Балки унга тезлик билан олимлардан бирининг ёнига излаб бориши ва ўзига ноаниқ бўлиб турган масалани аниқлаштириб олиши лозим бўлади. Чунки...

Унга (бундай ҳолатга тушган кишига) **излашни кечиктириш мумкин эмас. Ўша масалада тўхтаб қолиши узрли бўлмайди. Агар тўхтаб қолса, кофир бўлади.** Яъни агар ўша у тараддудланиб турган масала дин заруриятларидан бўлса, унинг аниғини билиб олишни кечиктириб, тараддудланиб юравериши мумкин эмас. Бирор олимдан шу масаланинг ечимини билиб олиши лозим. Агар мазкур ақийдавий масаланинг жавобини изламасдан, иккиланган ҳолида тараддудланиб юраверса, бундай ҳолат унинг учун узр ҳисобланмайди. Масаланинг ечимини излашдан тўхтаб, иккиланган ҳолида туриб қолиши, шакни пайдо қилади. Эътиқод қилиш фарз бўлган нарсада шак бўлиши эса, куфрдир.

37-дарс

Мавзу: “Қиёмат аломатлари”.

وَحَبْرُ الْمِعْرَاجِ حَقٌّ وَمَنْ رَدَّهُ فَهُوَ مُبْتَدِعٌ ضَالٌّ، وَخُرُوجُ الدَّجَالِ وَيَأْجُوجَ وَيَأْجُوجَ، وَطُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا، وَنَزُولُ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنَ السَّمَاءِ، وَسَائِرُ عِلَامَاتِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ عَلَى مَا وَرَدَتْ بِهِ الْأَخْبَارُ الصَّحِيحَةُ حَقٌّ كَائِنٌ، وَاللَّهُ تَعَالَى يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

Меърож хабари ҳақдир. Ким уни инкор қилса, у бидъатчи – адашувчидир. Дажжолнинг ҳамда Яъжуж ва Маъжужнинг чиқиши ва қуёшнинг ботадиган жойидан чиқиши, Исо алайҳиссаломнинг осмондан тушиши ва булардан бошқа саҳиҳ хабарларда келган қиёмат аломатлари ҳақ ва бўлгувчидир. Аллоҳ таоло кимни хоҳласа, тўғри йўлга бошлайди.

Меърож хабари ҳақдир. Ким уни инкор қилса, у бидъатчи – адашувчидир. Меърож луғатда “кўтарилиш” маъносини англатади. Шаръий истелоҳда эса, “Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Қуддусдаги Ақсо масжидидан осмонга кўтарилишлари “Меърож” дейилади.

Исро - луғатда “тунги сайр” маъносини билдиради. Шаръий истелоҳда эса; “Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Макка шаҳридан Қуддус шаҳрига қилган тунги сайрлари “Исро” дейилади.”

Исро Қуръон ояти билан собит бўлгани учун, уни инкор қилган киши кофир бўлади. Исро ҳақида Аллоҳ таоло шундай хабар берган;

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“(Аллоҳ) бир кеча, Ўз бандаси (Муҳаммад алайҳиссалом)ни унга оят-мўъжизаларимиздан кўрсатиш учун, (Маккадаги) Масжид ал-Ҳаромдан (Қуддусдаги) Биз атрофини баракотли қилиб қўйган Масжид ал-Ақсога сайр қилдирган (барча айбу нуқсондан) Пок Зотдир. Дарҳақиқат, У Эшитгувчи, Кўрувчи Зотдир. (Исро сураси. 1-оят).

Меърож эса, ҳадислар билан собит бўлгани учун, уни инкор қилган кофир бўлмаса ҳам, бидъатчи ва адашувчи саналади.

“Исро ва меърож воқеаси қачон бўлганлиги тўғрисида уламоларимиз ўртасида ихтилоф бўлиб, олти хил вақт кўрсатилган, тўғрироғи Хижратдан олдин ё биринчи ақоба байъатидан олдинроқ ёки икки ақоба байъатининг орасида бўлиб ўтган”.⁵⁶

Дажжолнинг, ҳамда Яъжуж ва Маъжужнинг чиқиши. Маълумки, Қиёмат кунининг қачон бўлиши ёлғиз Аллоҳ таологагина аён. Аллоҳ таолодан бошқа бирор кимса, фаришталар ҳам, пайғамбарлар ҳам унинг қачон бўлишини асло билмайди. Бу ҳақида Аллоҳ таоло куйидагича марҳамат қилган:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا إِلَى رَبِّكَ مُنْتَهَاهَا إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرُ مَنِ يَخْشَاهَا

“(Эй Муҳаммад алайҳис салом, мушриклар) сиздан (ўша Қиёмат) соатини сўрарлар. Сиз қаердасиз-у уни (яъни Қиёмат қачон бўлишини) зикр қилиб эслаш (қаерда? яъни сиз ҳеч қачон у Куннинг вақтини айтиб бера олмайсиз) Уни (билиш) Ёлғиз Парвардигорингизга бориб тўхтар. Сиз фақат ўша (Қиёмат)дан кўрқадиган кишиларни огҳлантнривчисиз холос”. (Нозиот сураси, 42-45 оятлар).

Бироқ унинг яқин қолганлигини билдирувчи бир қанча аломатлар бўлиб, уларни Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўз ҳадиси шарифларида баён қилиб берганлар.

إِذَا وَسَدَّ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ)

“Қачонки, иш ўз аҳлидан бошқага топширилса, Қиёматни кутавер.” (Бухорий ривояти).

Ушбу ҳадиси шарифда зикр қилинганидек, жамиятда ишнинг ўз аҳлидан бошқага топшириладиган бўлиб қолиши Қиёмат яқин қолганлигини билдирувчи кичик аломатлардан биридир. Ҳадиси шарифларда Қиёматнинг яқин қолганлигини билдирувчи кўплаб катта ва кичик аломатлар баён қилинган. Имом Аъзам роҳматуллоҳи алайҳ бу ерда Қиёматнинг катта аломатларини келтирганлар. Қиёматнинг катта аломатларидан бири Дажжолнинг чиқиши бўлиб, у ҳақида ҳадиси шарифларда хабар берилган.

⁵⁶ Роҳиқул Махтум, 130-бет.

عَنْ أَنَسِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَا مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا وَقَدْ أَنْذَرَ أُمَّتَهُ الْأَعْوَرَ الْكَذَّابَ إِلَّا إِنَّهُ أَعْوَرٌ وَإِنَّ رَبَّكُمْ لَيْسَ بِأَعْوَرَ وَكَتُوبٌ بَيْنَ عَيْنَيْهِ كَفَرٌ أَيْ كَافِرٌ يَقْرَأُهُ كُلُّ مُسْلِمٍ (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَ مُسْلِمٌ وَ أَبُو دَاوُدَ وَ التِّرْمِذِيُّ)

Анас розияллоху анхудан ривоят қилинади. Росулulloҳ соллаллоху алайҳи ва саллам дедилар: “Ҳар бир набий, албатта ўз умматини гилай – каззобдан огоҳлантиргандир. Огоҳ бўлинглар! Албатта, у гилайдир. Албатта, роббингиз гилай эмасдир. Унинг икки кўзи орасига “Каф фа ро”, яъни кофир деб ёзилгандир. Уни барча мусулмон ўқийди”. (Бухорий, Муслим, Термизий ва Абу Довудлар ривояти).

Яъжуж ва Маъжужнинг чиқиши ҳақида Қуръони каримда ва Ҳадиси шарифларда кўплаб маълумотлар келтирилган. Жумладан Қуръони каримда шундай хабар берилган:

حَتَّىٰ إِذَا فَتَحْتُمَا بِأُجُوجٍ وَمَآجُوجٍ وَهَمَّ مِّنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ

“То Яъжуж ва Маъжуж (тўғони) очилиб, улар ҳар бир тепаликдан оқиб келадиган...”. (Анбиё сураси, 96-оят). Яъни Аллоҳ таолога маълум бўлган бир кунда Яъжуж ва Маъжуж тўғони очилиб улар ер юзини фасодга тўлдириш учун чиқиб кетадилар. У куннинг қачон бўлишини Аллоҳ таолодан бошқа ҳеч ким билмайди.

Ва қуёшнинг ботадиган жойидан чиқиши. Қуёшнинг ботадиган жойидан чиқиши қиёматнинг катта аломатларидан бири бўлиб, у Аллоҳ таолога маълум бўлган бир кунда содир бўлади. Бу кун, агар банда олдин иймон келтирмаган бўлса энди келтирган иймони унга фойда бермайдиган кун бўлади.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا لَمْ أُنْسَهُ بَعْدَ سَمْعِهِ يَقُولُ: إِنَّ أَوَّلَ آيَاتِ خُرُوجِ طُلُوعِ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَ خُرُوجِ الدَّابَّةِ عَلَى النَّاسِ ضَحَىٰ وَ أَيُّهُمَا مَا كَانَتْ قَبْلَ صَاحِبَتَيْهَا فَالْأَخْرَىٰ عَلَىٰ أَثَرِهَا قَرِيبًا (رَوَاهُ مُسْلِمٌ)

“Абдуллоҳ ибн Амрдан ривоят қилинади. Росулulloҳ соллаллоху алайҳи ва салламдан бир ҳадис ёд олдим, эшитганимдан сўнг уни асло унутмадим. Айтардиларки: “Албатта, аломатларнинг аввалгиси – қуёшнинг ботадиган жойидан чиқиши ва ер ҳайвонининг одамларга чошгоҳда чиқишидир. Уларнинг

қайси бири иккинчисидан аввал чиқса, униси ҳам ортидан тез чиқади”. (Муслим ривояти).

Исо алайҳис-саломнинг осмондан тушиши. Исо алайҳис-саломнинг осмондан тушиши қиёматнинг энг катта аломатларидан биридир. Исо алайҳис-саломнинг тушишлари, Дажжолни топиб ўлдиришлари, ер юзида қирқ йил туришлари сўнгра вафот этишлари ва мусулмонлар у зотнинг жанозаларини ўқишлари ҳадиси шарифларда зикр қилинган;

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: يَخْرُجُ الدَّجَالُ فِي أُمَّتِي فَيَمُكْتُ أَرْبَعِينَ لَا أَدْرِي أَرْبَعِينَ يَوْمًا أَوْ أَرْبَعِينَ شَهْرًا أَوْ أَرْبَعِينَ عَامًا فَيَبْعَثُ اللَّهُ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ كَأَنَّهُ عُرْوَةٌ بَيْنَ مَسْعُودٍ فَيَطْلُبُهُ فَيَهْلِكُهُ ثُمَّ يَمُكْتُ النَّاسَ سَبْعَ سِنِينَ لَيْسَ بَيْنَ اثْنَيْنِ عِدَاوَةٌ (رَوَاهُ مُسْلِمٌ)

“Абдуллоҳ ибн Умардан ривоят қилинади. Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: “Умматим ичидан Дажжол чиқади ва қирқ, билмайман қирқ кунми, ё қирқ ойми ё қирқ йилми туради. Сўнгра Аллоҳ Исо ибн Марямни юборади. У худди Урва ибн Масъуддекдир. У анавини (Дажжолни) қидиради ва (уни топиб) ҳалок қилади. Сўнгра инсонлар етти йил икки киши ўртасида адоват бўлмасдан яшайдилар”. (Муслим ривояти).

Ва булардан бошқа саҳиҳ хабарларда келган қиёмат аломатлари ҳақ ва бўлгувчидир. Ушбу зикр қилинганлардан бошқа, Қуръони каримда ва ҳадиси шарифларда келган қиёмат аломатларига ҳам барчасига бирдек иймон келтирамиз. Уларнинг барчаси ҳақ ва аниқ содир бўлгувчидир. “Баъзи уламолар қиёмат аломатларини қуйидаги тартибда бўлишини зикр қилганлар. Аввало Маҳдий Ҳарамайн-Шарифайнда зоҳир бўлади. Сўнгра Байтил-Мақдисга келади. Шу пайт Дажжол чиқиб уни қамал қилади. Шу ҳолатда Исо алайҳиссалом Шомдаги Дамашқнинг шарқий минорасидан тушади. У Дажжолни ўлдиришга келади ва уни ўлдиради. Сўнгра Исо алайҳиссалом билан Маҳдий бирга бўладилар. Намоз вақти бўлган вақтда Маҳдий Исо алайҳиссаломга олдинга ўтишликка ишора қилади. Шунда Исо алайҳиссалом: “Намоз сизларга фарз қилинган. Шунинг учун унда имоматчиликка сиз авлороқсиз” дейдилар. Масийҳ алайҳиссалом ерда қирқ йил қоладилар. Сўнгра Яъжуж ва Маъжуж зоҳир бўлади. Уларни Аллоҳ таоло Исо алайҳиссалом дуолари баракоти сабабли ҳалок қилади.

Сўнгра Масийҳ алайҳиссалом вафот этадилар. Муслмонлар у зотнинг жанозаларини ўқиб Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам билан Сиддиқ розияллоҳу анхунинг ораларига дафн қилишади. Шундан кейин мўминлар вафот этадилар. Сўнгра қуёш ботадиган тарафидан чиқади. Сўнгра Қуръон кўтарилади.”⁵⁷

Аллоҳ таоло кимни хоҳласа тўғри йўлга бошлайди. Аллоҳ таоло Ўзи хоҳлаган бандаларини тўғри йўлга йўллаб қўяди. Бандаларнинг тоат ибодат билан тўғри йўлда юришлари ҳам Аллоҳ таолонинг уларга қилган фазлу марҳамати ҳисобланади. Зеро Аллоҳ таоло:

وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

“Лекин Аллоҳ Ўзи хоҳлаган кишиларни ҳидоят қилур”, (Қасос сураси, 56-оят) деб марҳамат қилган.

Ҳидоят бахтига мушарраф бўлган инсонларнинг аломати эса мусаффо эътиқод билан такрор ва такрор:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ   اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

“Сенгагина ибодат қиламиз ва Сендангина мадад сўраймиз. Ўзинг бизни Тўғри Йўлга ҳидоят қилгин”. (Фотиҳа сураси, 5-6 оятлар) дея Парвардигорларига ихлос билан илтижо қилиб боришларидир.

Имоми Аъзам роҳматуллоҳи алайҳ китобларини ушбу: “Аллоҳ таоло кимни хоҳласа тўғри йўлга бошлайди” сўзлари билан яқунлаганлар. Аллоҳ таоло у зотдан ҳамда динимиз аҳкомларини енгил ва қулай услублар билан баён қилиб берган барча уламоларимиздан рози бўлсин!

Мусаффо эътиқод билан оламлар Роббисига бандалиқ қилиш ғамида ўтган барча азизларимизга У зотнинг раҳмату-мағфиратларини сўраймиз.

Парвардигори олам ҳаммамизни доимо тўғри йўлга бошлаб оқибатларимизни хайрли қилсин (Амийн).

Пайғамбаримиз Муҳаммад мустафога энг афзал саловат ва саломлар бўлсин!

⁵⁷ Абдулкарим Таттон Шарҳу фикҳул акбар 47-бет.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

متن الفقه الأكبر للإمام الاعظم رحمة الله عليه

أَصْلُ التَّوْحِيدِ وَمَا يَصِحُّ الإِعْتِقَادُ عَلَيْهِ يَجِبُ أَنْ يَقُولَ أَمَنْتُ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْبَعْثَ بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْقَدْرَ خَيْرَهُ وَشَرَّهُ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى ، وَ الْحِسَابُ وَ الْمِيزَانُ ، وَ الْجَنَّةَ وَ النَّارَ حَقًّا كُلَّهُ

وَ اللَّهُ تَعَالَى وَاحِدٌ لَا مِنْ طَرِيقِ الْعَدَدِ وَلَكِنْ مِنْ طَرِيقِ أَنَّهُ لَا شَرِيكَ لَهُ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ. لَا يُشَبَّهُ شَيْئًا مِنَ الْأَشْيَاءِ مِنْ خَلْقِهِ وَ لَا يُشَبَّهُ شَيْءٌ مِنْ خَلْقِهِ لَمْ يَزَلْ وَ لَا يَزَالُ بِأَسْمَائِهِ وَ صِفَاتِهِ الدَّائِيَّةِ وَ الْفِعْلِيَّةِ

أَمَّا الدَّائِيَّةُ فَالْحَيَاةُ وَالْقُدْرَةُ وَالْعِلْمُ وَ الْكَلَامُ وَالسَّمْعُ وَالْبَصَرُ وَ الْإِرَادَةُ ، وَ أَمَّا الْفِعْلِيَّةُ فَالتَّخْلِيْقُ وَ التَّرْزِيْقُ وَ الْإِنشَاءُ وَ الْإِبْدَاعُ وَ الصَّنْعُ وَ غَيْرُ ذَلِكَ مِنْ صِفَاتِ الْفِعْلِ.

لَمْ يَزَلْ وَ لَا يَزَالُ بِأَسْمَائِهِ وَ صِفَاتِهِ لَمْ يَحْدُثْ لَهُ إِسْمٌ وَ لَا صِفَةٌ لَمْ يَزَلْ عَالِمًا بِعِلْمِهِ وَ الْعِلْمُ صِفَةٌ فِي الْأَزْلِ وَ قَادِرًا بِقُدْرَتِهِ وَ الْقُدْرَةُ صِفَةٌ فِي الْأَزْلِ وَ مُتَكَلِّمًا بِكَلَامِهِ وَ الْكَلَامُ صِفَةٌ فِي الْأَزْلِ وَ خَالِقًا بِتَخْلِيْقِهِ وَ التَّخْلِيْقُ صِفَةٌ فِي الْأَزْلِ وَ فَاعِلًا بِفِعْلِهِ ، وَ الْفِعْلُ صِفَةٌ فِي الْأَزْلِ

وَ الْفَاعِلُ هُوَ اللَّهُ تَعَالَى ، وَ الْفِعْلُ صِفَةٌ فِي الْأَزْلِ وَ الْمَفْعُولُ مَخْلُوقٌ. وَ فَعَلَ اللَّهُ تَعَالَى غَيْرُ مَخْلُوقٍ وَ صِفَاتُهُ فِي الْأَزْلِ غَيْرُ مُحَدَّثَةٍ وَ لَا مَخْلُوقَةٍ. فَمَنْ قَالَ: إِنَّهَا مَخْلُوقَةٌ أَوْ مُحَدَّثَةٌ ، أَوْ وَقَفَ ، أَوْ شَكَ فِيهَا فَهُوَ كَافِرٌ بِاللَّهِ تَعَالَى.

وَ الْقُرْآنُ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى فِي الْمَصَاحِفِ مَكْتُوبٌ ، وَ فِي الْقُلُوبِ مَحْفُوظٌ وَ عَلَى الْأَلْسُنِ مَقْرُوءٌ ، وَ عَلَى النَّبِيِّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ مُنَزَّلٌ ، وَ لَقِظْنَا بِالْقُرْآنِ مَخْلُوقٌ وَ كِتَابَتُنَا لَهُ مَخْلُوقَةٌ وَ قِرَاءَتُنَا لَهُ مَخْلُوقَةٌ وَ الْقُرْآنُ غَيْرُ مَخْلُوقٍ.

وَ مَا ذَكَرَ اللَّهُ تَعَالَى فِي الْقُرْآنِ حِكَايَةً عَنْ مُوسَى وَ غَيْرِهِ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ ، وَ عَنْ فِرْعَوْنَ وَ إِبْلِيسَ فَإِنَّ ذَلِكَ كُلَّهُ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى إِخْبَارًا عَنْهُمْ ، وَ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى غَيْرُ مَخْلُوقٍ وَ كَلَامُ مُوسَى وَ غَيْرِهِ مِنْ الْمَخْلُوقِينَ مَخْلُوقٌ وَ الْقُرْآنُ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى فَهُوَ قَدِيمٌ لَا كَلَامُهُمْ

وَ سَمِعَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ كَلَامَ اللَّهِ تَعَالَى كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (وَ كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا). وَ قَدْ كَانَ اللَّهُ تَعَالَى مُتَكَلِّمًا

وَلَمْ يَكُنْ كَلِمَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَقَدْ كَانَ اللَّهُ تَعَالَى خَالِقًا فِي الْأَزَلِّ وَلَمْ يَخْلُقِ الْخَلْقَ وَ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ فَلَمَّا كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى كَلِمَةً بِكَلَامِهِ الَّذِي هُوَ لَهُ صِفَةٌ فِي الْأَزَلِّ

وَ صِفَاتُهُ كُلُّهَا بِخِلَافِ صِفَاتِ الْمَخْلُوقِينَ يَعْلَمُ لَا كَعِلْمِنَا وَ يَقْدِرُ لَا كَقُدْرَتِنَا وَ يَرَى لَا كَرُؤُوتِنَا وَ يَسْمَعُ لَا كَسَمْعِنَا وَ يَتَكَلَّمُ لَا ككَلَامِنَا وَ نَحْنُ نَتَكَلَّمُ بِالْأَلَاتِ وَ الْحُرُوفِ وَ اللَّهُ تَعَالَى يَتَكَلَّمُ بِلا آلَةٍ وَ لا حُرُوفٍ وَ الْحُرُوفُ مَخْلُوقَةٌ وَ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى غَيْرُ مَخْلُوقٍ. وَ هُوَ شَيْءٌ لَا كَالْأَشْيَاءِ وَ مَعْنَى الشَّيْءِ اثْبَاتُهُ بِلا جِسْمٍ وَ لاجَوْهَرٍ وَ لا عَرَضٍ ، وَ لا حَدَّهُ

وَ لا ضِدَّهُ وَ لا نِدَّهُ وَ لا مِثْلَ لَهُ

وَ لَهُ يَدٌ وَ وَجْهٌ وَ نَفْسٌ كَمَا ذَكَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى فِي الْقُرْآنِ ، فَمَا ذَكَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى فِي الْقُرْآنِ مِنْ ذِكْرِ الْوَجْهِ وَ الْيَدِ وَ النَّفْسِ فَهُوَ لَهُ صِفَاتٌ بِلا كَيْفٍ وَ لا يُقَالُ: إِنَّ يَدَهُ قُدْرَتُهُ أَوْ نِعْمَتُهُ ، لِأَنَّ فِيهِ إِبْطَالَ الصِّفَةِ. وَ هُوَ قَوْلُ أَهْلِ الْقَدْرِ وَ الْإِعْتِزَالِ

وَ لَكِنَّ يَدَهُ صِفَتُهُ بِلا كَيْفٍ وَ غَضَبَهُ وَ رِضَاهُ صِفَتَانِ مِنْ صِفَاتِهِ تَعَالَى بِلا كَيْفٍ

خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى الْأَشْيَاءَ لَا مِنْ شَيْءٍ ، وَ كَانَ اللَّهُ تَعَالَى عَالِمًا فِي الْأَزَلِّ بِالْأَشْيَاءِ قَبْلَ كَوْنِهَا وَ هُوَ الَّذِي قَدَّرَ الْأَشْيَاءَ وَ قَضَاهَا ، وَ لا يَكُونُ فِي الدُّنْيَا وَ لا فِي الْآخِرَةِ شَيْءٌ إِلَّا بِمَشِيئَتِهِ وَ عِلْمِهِ وَ قَضَائِهِ وَ قَدَرِهِ وَ كَتَبَهُ فِي اللَّوْحِ الْمَحْفُوظِ وَ لَكِنَّ كَتَبَهُ بِالْوَصْفِ لَا بِالْحُكْمِ ، وَ الْقَضَاءُ وَ الْقَدْرُ وَ الْمَشِيئَةُ صِفَاتُهُ فِي الْأَزَلِّ بِلا كَيْفٍ

يَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى الْمَعْدُومَ فِي حَالِ عَدَمِهِ مَعْدُومًا ، وَ يَعْلَمُ أَنَّهُ كَيْفَ يَكُونُ إِذَا أُوجِدَهُ. وَ يَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى الْمَوْجُودَ فِي حَالِ وُجُودِهِ مَوْجُودًا، وَ يَعْلَمُ أَنَّهُ كَيْفَ يَكُونُ فَنَائِزُهُ. وَ يَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى الْقَائِمَ فِي حَالِ قِيَامِهِ قَائِمًا ، وَ إِذَا قَعَدَ عِلْمَهُ قَاعِدًا فِي حَالِ قُعُودِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَتَغَيَّرَ عِلْمُهُ أَوْ يَحْدُثَ لَهُ عِلْمٌ ، وَ لَكِنَّ التَّغْيِيرَ وَ الْإِخْتِلَافَ يَحْدُثُ فِي الْمَخْلُوقِينَ

خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى الْخَلْقَ سَلِيمًا مِنَ الْكُفْرِ وَ الْإِيمَانِ ، ثُمَّ خَاطَبَهُمْ وَ أَمَرَهُمْ وَ نَهَاَهُمْ فَكَفَرَ مَنْ كَفَرَ بِفِعْلِهِ وَ إِتْكَارَهُ وَ جُحُودِهِ الْحَقَّ بِخِدْلَانِ اللَّهِ تَعَالَى إِيَّاهُ وَ آمَنَ مَنْ آمَنَ بِفِعْلِهِ وَ إِقْرَارِهِ وَ تَصْدِيقِهِ بِتَوْفِيقِ اللَّهِ تَعَالَى إِيَّاهُ وَ نُصْرَتِهِ لَهُ

أَخْرَجَ دُرِّيَّةَ آدَمَ مِنْ صُلْبِهِ عَلَى صُورِ الدَّرِّ فَجَعَلَهُمْ عُقْلَاءَ فَخَاطَبَهُمْ وَ أَمَرَهُمْ بِالْإِيمَانِ وَ نَهَاَهُمْ عَنِ الْكُفْرِ فَأَقْرَبُوا لَهُ بِالرُّبُوبِيَّةِ ، فَكَانَ ذَلِكَ مِنْهُمْ إِيْمَانًا فَهُمْ يُولَدُونَ عَلَى تِلْكَ الْفِطْرَةِ ، وَ مَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَقَدْ بَدَّلَ وَ غَيَّرَ ، وَ مَنْ آمَنَ وَ صَدَّقَ فَقَدْ ثَبَتَ عَلَيْهِ وَ دَاوَمَ

وَلَمْ يُجْبِرْ أَحَدًا مِنْ خَلْقِهِ عَلَى الْكُفْرِ وَلَا عَلَى الْإِيمَانِ وَلَا خَلَقَهُمْ مُؤْمِنًا وَلَا كَافِرًا ، وَلَكِنْ خَلَقَهُمْ أَشْخَاصًا وَ
الْإِيمَانَ وَالْكَفْرَ فِعْلُ الْعِبَادِ وَيَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى مَنْ يَكْفُرُ فِي حَالِ كُفْرِهِ كَافِرًا فَإِذَا آمَنَ بَعْدَ ذَلِكَ عِلْمَهُ مُؤْمِنًا فِي حَالِ
إِيمَانِهِ وَأَحَبَّهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَتَّعَبَرَ عِلْمَهُ وَصِفَتَهُ

وَجَمِيعُ أَفْعَالِ الْعِبَادِ مِنَ الْحَرَكَةِ وَالسُّكُونِ كَسَبُهُمْ عَلَى الْحَقِيقَةِ وَاللَّهُ تَعَالَى خَالِفُهَا وَهِيَ كُلُّهَا بِمَشِيئَتِهِ وَعِلْمِهِ وَ
قَضَائِهِ وَقَدْرِهِ وَالطَّاعَاتُ كُلُّهَا مَا كَانَتْ وَاجِبَةً بِأَمْرِ اللَّهِ تَعَالَى وَبِمَحَبَّتِهِ وَبِرِضَائِهِ وَعِلْمِهِ وَمَشِيئَتِهِ وَقَضَائِهِ
وَتَقْدِيرِهِ وَالْمَعَاصِي كُلُّهَا بَعْلَمِهِ وَقَضَائِهِ وَتَقْدِيرِهِ وَمَشِيئَتِهِ لَا بِمَحَبَّتِهِ وَلَا بِرِضَائِهِ وَلَا بِأَمْرِهِ

وَالْأَنْبِيَاءُ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ كُلُّهُمْ مُنْزَهُونَ عَنِ الصَّغَائِرِ وَالْكَبَائِرِ وَالْكَفْرِ وَالْقَبَائِحِ وَقَدْ كَانَتْ مِنْهُمْ زَلَّاتٌ وَ
خَطِيئَاتٌ ، وَمُحَمَّدٌ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ حَبِيبُهُ وَعَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَنَبِيِّهِ وَصَفِيِّهِ وَنَفِيِّهِ وَلَمْ يَعْبُدِ الصَّنَمَ وَلَمْ
يُشْرِكْ بِاللَّهِ تَعَالَى طَرْفَةَ عَيْنٍ قَطُّ وَلَمْ يَرْتَكِبْ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً قَطُّ

وَأَفْضَلُ النَّاسِ بَعْدَ النَّبِيِّينَ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ ، ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ الْفَارُوقُ ، ثُمَّ عُثْمَانُ بْنُ
عَفَّانَ ذُو النُّورَيْنِ ، ثُمَّ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ الْمُرْتَضَى رِضْوَانُ اللَّهِ تَعَالَى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ عَابِدِينَ ثَابِتِينَ عَلَى الْحَقِّ وَ
مَعَ الْحَقِّ نَتَوَلَّاهُمْ جَمِيعًا وَلَا نَذْكُرُ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ إِلَّا بِخَيْرٍ

وَلَا نُكْفِرُ مُسْلِمًا بِذَنْبٍ مِنَ الذُّنُوبِ وَإِنْ كَانَتْ كَبِيرَةً إِذَا لَمْ يَسْتَحِلِّهَا وَلَا نُزِيلُ عَنْهُ إِسْمَ الْإِيمَانِ وَنُسَمِّيهِ مُؤْمِنًا
حَقِيقَةً ، وَيَجُوزُ أَنْ يَكُونَ مُؤْمِنًا فَاسِقًا غَيْرَ كَافِرٍ

وَالْمَسْحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ سُنَّةٌ ، وَالتَّرَاوِيحُ فِي لَيْلِي شَهْرِ رَمَضَانَ سُنَّةٌ. وَالصَّلَاةُ خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ
جَائِزَةٌ. وَلَا نَقُولُ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا تَضُرُّهُ الذُّنُوبُ وَلَا نَقُولُ إِنَّهُ لَا يَدْخُلُ النَّارَ وَلَا نَقُولُ إِنَّهُ يَخْلُدُ فِيهَا ، وَإِنْ كَانَ
فَاسِقًا بَعْدَ أَنْ يَخْرُجَ مِنَ الدُّنْيَا مُؤْمِنًا

وَلَا نَقُولُ: إِنَّ حَسَنَاتِنَا مَقْبُولَةٌ وَسَيِّئَاتِنَا مَغْفُورَةٌ كَقَوْلِ الْمُرْجَنَةِ. وَلَكِنْ نَقُولُ: مَنْ عَمِلَ حَسَنَةً بِجَمِيعِ شَرَائِطِهَا
خَالِيَةً عَنِ الْغُيُوبِ الْمُفْسِدَةِ وَالْمَعَانِي الْمُبْطِلَةِ وَلَمْ يُبْطِلْهَا بِالْكَفْرِ وَالرَّدَّةِ حَتَّى خَرَجَ مِنَ الدُّنْيَا مُؤْمِنًا فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى
لَا يُضَيِّعُهَا ، بَلْ يَقْبَلُهَا مِنْهُ وَيُثَبِّتُهَا عَلَيْهَا

وَمَا كَانَ مِنَ السَّيِّئَاتِ دُونَ الشَّرْكِ وَالْكَفْرِ وَلَمْ يَثْبُتْ عَنْهَا صَاحِبُهَا حَتَّى مَاتَ مُؤْمِنًا فَإِنَّهُ فِي مَشِيئَةِ اللَّهِ تَعَالَى إِنْ
شَاءَ عَذَّبَهُ بِالنَّارِ ، وَإِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ وَلَمْ يُعَذِّبْهُ بِالنَّارِ أَصْلًا. وَالرِّيَاءُ إِذَا وَقَعَ فِي عَمَلٍ مِنَ الْأَعْمَالِ فَإِنَّهُ يُبْطِلُ
أَجْرَهُ وَكَذَلِكَ الْعُجْبُ

وَ الْآيَاتُ ثَابِتَةٌ لِلْأَنْبِيَاءِ وَ الْكَرَامَاتُ لِلْأَوْلِيَاءِ حَقٌّ ، وَ أَمَّا الَّتِي تَكُونُ لِأَعْدَائِهِ مِثْلُ إِبْلِيسَ وَ فِرْعَوْنَ وَ الدَّجَالِ مِمَّا رُويَ فِي الْأَخْبَارِ أَنَّهُ كَانَ وَ يَكُونُ لَهُمْ لِأَسْمِيهَا آيَاتٍ وَ لَا كَرَامَاتٍ ، وَلَكِنْ نُسَمِّيهَا قَضَاءَ حَاجَاتِهِمْ ، وَ ذَلِكَ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَفْضِي حَاجَاتِ أَعْدَائِهِ اسْتِدْرَاجًا لَهُمْ وَ عَفْوَبَةً لَهُمْ فَيَعْتَرُونَ بِهِ وَ يَرْدَادُونَ طُغْيَانًا وَ كُفْرًا وَ ذَلِكَ كُلُّهُ جَائِزٌ وَ مُمَكِّنٌ

وَ كَانَ اللَّهُ تَعَالَى خَالِقًا قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ وَ رَازِقًا قَبْلَ أَنْ يَرْزُقَ، وَ اللَّهُ تَعَالَى يَرَى فِي الْآخِرَةِ وَ يَرَاهُ الْمُؤْمِنُونَ ، وَ هُمْ فِي الْجَنَّةِ بِأَعْيُنِ رُؤُوسِهِمْ بِلَا تَشْبِيهِ وَ لَا كَيْفِيَّةٍ وَ لَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ خَلْقِهِ مَسَافَةٌ. وَ الْإِيمَانُ هُوَ الْإِقْرَارُ وَ التَّصَدِيقُ. وَ إِيْمَانُ أَهْلِ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ لَا يَزِيدُ وَ لَا يَنْقُصُ مِنْ جِهَةِ الْمُؤْمِنِ بِهِ وَ يَزِيدُ وَ يَنْقُصُ مِنْ جِهَةِ الْيَقِينِ وَ التَّصَدِيقِ

وَ الْمُؤْمِنُونَ مُسْتَوُونَ فِي الْإِيمَانِ وَ التَّوْحِيدِ مُتَقَابِلُونَ فِي الْأَعْمَالِ. وَ الْإِسْلَامُ هُوَ التَّسْلِيمُ وَ الْإِنْقِيَادُ لِأَمْرِ اللَّهِ تَعَالَى فَمِنْ طَرِيقِ اللَّغَةِ فَرَقَ بَيْنَ الْإِيمَانِ وَ الْإِسْلَامِ وَ لَكِنْ لَا يَكُونُ إِيْمَانٌ بِلَا إِسْلَامٍ، وَ لَا يُوْجَدُ إِسْلَامٌ بِلَا إِيْمَانٍ

وَ هُمَا كَالظَّهْرِ مَعَ الْبَطْنِ وَ الدِّينِ إِسْمٌ وَاقِعٌ عَلَى الْإِيمَانِ وَ الْإِسْلَامِ وَ الشَّرَائِعِ كُلِّهَا.

نَعْرِفُ اللَّهَ تَعَالَى حَقًّا مَعْرِفَتِهِ كَمَا وَصَفَ اللَّهُ نَفْسَهُ فِي كِتَابِهِ بِجَمِيعِ صِفَاتِهِ، وَ لَيْسَ يَقْدِرُ أَحَدٌ أَنْ يَعْبُدَ اللَّهَ تَعَالَى حَقًّا عِبَادَتِهِ كَمَا هُوَ أَهْلٌ لَهُ، وَ لِكِنَّهُ يَعْبُدُهُ بِأَمْرِهِ كَمَا أَمَرَ بِكِتَابِهِ وَ سُنَّةِ رَسُولِهِ وَ يَسْتَوِي الْمُؤْمِنُونَ كُلُّهُمْ فِي الْمَعْرِفَةِ وَ الْيَقِينِ وَ التَّوَكُّلِ وَ الْمَحَبَّةِ وَ الرِّضَى وَ الْخَوْفِ وَ الرَّجَاءِ وَ الْإِيمَانِ فِي ذَلِكَ وَ يَتَفَاوَتُونَ فِيمَا دُونَ الْإِيمَانِ فِي ذَلِكَ كُلِّهِ

وَ اللَّهُ تَعَالَى مُتَفَضِّلٌ عَلَى عِبَادِهِ عَادِلٌ قَدِيْعٌ مِنَ النَّوَابِ أَضْعَافَ مَا يَسْتَوْجِبُهُ الْعَبْدُ تَفَضُّلاً مِنْهُ وَ قَدْ يُعَاقَبُ عَلَى الذَّنْبِ عَذَابًا مِنْهُ وَ قَدْ يَعْفُو فَضْلاً مِنْهُ

وَ شَفَاعَةُ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ حَقٌّ وَ شَفَاعَةُ نَبِيِّنَا عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ لِلْمُؤْمِنِينَ الْمَدْنِيِّينَ وَ لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْهُمْ الْمُسْتَوْجِبِينَ الْعِقَابِ حَقٌّ ثَابِتٌ. وَ وَزَنُ الْأَعْمَالِ بِالْمِيزَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَقٌّ، وَ حَوْضُ النَّبِيِّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ حَقٌّ، وَ الْقِصَاصُ فِيمَا بَيْنَ الْخُصُومِ بِالْحَسَنَاتِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَقٌّ وَ إِنْ لَمْ تَكُنْ لَهُمُ الْحَسَنَاتُ فَطَرْحُ السِّيَّاتِ عَلَيْهِمْ حَقٌّ جَائِزٌ

وَالْجَنَّةَ وَالنَّارَ مَخْلُوقَتَانِ الْيَوْمَ لَا تَفْنَيَانِ أَبَدًا وَلَا تَمُوتُ الْحُورُ الْعَيْنُ أَبَدًا وَلَا يَفْتَنِي عِقَابُ اللَّهِ تَعَالَى وَثَوَابُهُ سَرْمَدًا. وَاللَّهُ تَعَالَى يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ فَضْلًا مِنْهُ، وَيُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ عَذْلًا مِنْهُ وَإِضْلَالُهُ خِدْلَانُهُ، وَتَفْسِيرُ الْخِدْلَانِ أَنْ لَا يُوَفِّقَ الْعَبْدَ إِلَى مَا يَرْضَاهُ مِنْهُ وَهُوَ عَدْلٌ مِنْهُ، وَكَذَا عُقُوبَةُ الْمَخْذُولِ عَلَى الْمَعْصِيَةِ

وَلَا يَجُوزُ أَنْ تَقُولَ: إِنَّ الشَّيْطَانَ يَسْلُبُ الْإِيمَانَ مِنَ الْعَبْدِ الْمُؤْمِنِ قَهْرًا وَجَبْرًا، وَلَكِنْ تَقُولُ الْعَبْدُ يَدْعُ الْإِيمَانَ فَحِينَئِذٍ يَسْلُبُهُ مِنْهُ الشَّيْطَانُ

وَسُؤَالُ مُكْرَرٍ وَتَكْيِيرٌ حَقٌّ كَانَتْ فِي الْقَبْرِ وَإِعَادَةُ الرُّوحِ إِلَى جَسَدِ الْعَبْدِ فِي قَبْرِهِ حَقٌّ، وَضَعْفَةُ الْقَبْرِ وَعَذَابُهُ حَقٌّ كَانَتْ لِلْكَفَّارِ كُلِّهِمْ وَلِبَعْضِ عَصَاةِ الْمُسْلِمِينَ

وَ كُلُّ شَيْءٍ ذَكَرَهُ الْعُلَمَاءُ بِالْفَارِسِيَّةِ مِنْ صِفَاتِ اللَّهِ تَعَالَى عَزَّ اسْمُهُ فَجَائِزُ الْقَوْلِ بِهِ سِوَى الْيَدِ بِالْفَارِسِيَّةِ، وَ يَجُوزُ أَنْ يُقَالَ: بَرُوي خُدَاي عَزَّ وَ جَلَّ بِلَا تَشْبِيهِهِ وَ لَا كَيْفِيَّةِ

وَلَيْسَ قَرْبُ اللَّهِ وَ لَا بُعْدُهُ مِنْ طَرِيقِ طُولِ الْمَسَافَةِ وَ قَصْرِهَا، وَ لَا عَلَى مَعْنَى الْكِرَامَةِ وَ الْهَوَانِ وَ لَكِنَّ الْمُطِيعَ قَرِيبٌ مِنْهُ بِلَا كَيْفٍ، وَ الْعَاصِي بَعِيدٌ عَنْهُ بِلَا كَيْفٍ، وَ الْغُرْبُ وَ الْبُعْدُ وَ الْإِقْبَالُ يَقَعُ عَلَى الْمُنَاجِي. وَكَذَلِكَ جَوَارُهُ فِي الْجَنَّةِ وَ الْوُقُوفُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِلَا كَيْفِيَّةِ

وَالْقُرْآنُ مُنَزَّلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ وَ هُوَ فِي الْمَصَاحِفِ مَكْتُوبٌ وَ آيَاتُ الْقُرْآنِ فِي مَعْنَى الْكَلَامِ كُلُّهَا مُسْتَوِيَّةٌ فِي الْفُضِيلَةِ وَ الْعِظَمَةِ، إِلَّا أَنْ لِبَعْضِهَا فَضِيلَةُ الذَّكْرِ، وَ فَضِيلَةُ الْمَذْكُورِ مِثْلُ آيَةِ الْكُرْسِيِّ لِأَنَّ الْمَذْكُورَ فِيهَا جَلَالُ اللَّهِ تَعَالَى

وَ عِظَمُهُ وَ صِفَاتُهُ فَاجْتَمَعَتْ فِيهَا فَضِيلَتَانِ فَضِيلَةُ الذَّكْرِ وَ فَضِيلَةُ الْمَذْكُورِ وَ لِبَعْضِهَا فَضِيلَةُ الذَّكْرِ فَحَسَبُ مِثْلِ قِصَّةِ الْكُفَّارِ، وَ لَيْسَ لِلْمَذْكُورِ فِيهَا فَضْلٌ وَ هُمُ الْكُفَّارُ، وَ كَذَلِكَ الْأَسْمَاءُ وَ الصِّفَاتُ كُلُّهَا مُسْتَوِيَّةٌ فِي الْعِظَمَةِ وَ الْفُضْلِ لَا تَقَاوَتْ بَيْنَهُمَا

وَ قَاسِمٌ وَ طَاهِرٌ وَ إِبْرَاهِيمُ كَانُوا بَنِي رَسُولِ اللَّهِ وَ فَاطِمَةٌ وَ رُقِيَّةٌ وَ زَيْنَبُ وَ أُمُّ كَلْبُومٌ كُنَّ جَمِيعًا بَنَاتِ رَسُولِ اللَّهِ وَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُنَّ

وَ إِذَا أَشْكَلَ عَلَى الْإِنْسَانِ شَيْءٌ مِنْ دَقَائِقِ عِلْمِ التَّوْحِيدِ فَإِنَّهُ يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَعْتَقِدَ فِي الْحَالِ مَا هُوَ الصَّوَابُ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى إِلَى أَنْ يَجِدَ عَالِمًا فَيَسْأَلُهُ وَ لَا يَسْعَهُ تَأْخِيرُ الطَّلَبِ وَ لَا يُعْذَرُ بِالْوَقْفِ فِيهِ، وَ يَكْفُرُ إِنْ وَقَفَ

وَخَبْرُ الْمِعْرَاجِ حَقٌّ وَمَنْ رَدَّهُ فَهُوَ مُبْتَدِعٌ ضَالٌّ، وَخُرُوجُ الدَّجَالِ وَيَأْجُوجَ وَيَأْجُوجَ، وَطُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ
مَغْرِبِهَا، وَنُزُولُ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنَ السَّمَاءِ، وَسَائِرُ عَلَامَاتِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ عَلَى مَا وَرَدَتْ بِهِ الْأَخْبَارُ الصَّحِيحَةُ
حَقٌّ كَائِنٌ، وَاللَّهُ تَعَالَى يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

МАНБАЛАР РЎЙХАТИ:

1. Қуръони карим.
2. Абдуллоҳ ибн Аҳмад ибн Маҳмуд Насафий. “Тафсирун Насафий”.
3. Муҳаммад Али ас-Собуний “Роваъи ул баён тафсиру аятил аҳкам минал Қуръан”. Макка.
4. Шайх Алоуддин Мансур. “Қуръони карим” ўзбекча изоҳли таржима. Бишкек, 2004.
5. Мусо Шаҳин ал-Ашин ва Абул ал Аҳмад Абул ал “Ал-Манҳалул ҳадис фи шарҳил ҳадис”. Тошкент “Моварауннаҳр”.
6. Мулла Али ал-Қори “Мирқотул мафотиҳ”. Байрут, “Дарул фикр”, 1994 й.
7. Мулла Али ал-Қори “Шарҳу китаб ал-фикҳул акбар”. Байрут “Дарул кутубил илмия”, 1984 йил.
8. Мулла Али ал-Қори “Шарҳул амалий”. Истанбул “Дар саъодат”.
9. Имом Абул Муъийн Насафий “Баҳрул калом” Байрут Лубнан “Дарул кутубил илмия” 2005й.
10. Масъуд ибн Умар ибн Абдуллоҳ Саъдуддин Тафтазоний “Шарҳул ақоид” Петербург, “Маърифату Русия”, 1883 й.
11. Садриддин Али ибн Али ибн Муҳаммад ибн Абул Изз ал-Ҳанафий. “Шарҳул ақийдатит Таҳовия”. Тошкент, “Маворауннаҳр”, 1992 й.
12. Муҳаммад Анвар ал-Бадахшоний “Талхису шарҳил ақийдатит Таҳовия” Карачи 1415 ҳижрий йил
13. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. “Сунний ақийдалар”. Моварауннаҳр, Тошкент, 2005 й.
14. Дўстмуҳаммад Насриддин “Ақоид”, “Моварауннаҳр”, Тошкент, 2002 й.
15. Абу Абдуллоҳ Ҳорис Муҳосибий “Ар-Риъаяту лихуқуқиллаҳ” Қоҳира “Дарул маъориф” иккинчи нашри
16. Маннаъ ал Қаттон. “Мабаҳис фи улумил Қуръон”. Байрут, 1980 й.
17. Муҳаммад Ҳузарий “Нурул яқин”. Тошкент “Моварауннаҳр”, 1992 й.
18. Сафо Раҳмон Муборакфурий “Ар Роҳикул махтум”. Қоҳира. 1993 й.

19. Нажмиддин Муҳаммад Дарконий “Мухтасарул виқоя маъа шарҳи Ихтисорур ривоя” Байрут Лубнан “Дарул кутубил илмия” 2005 й.
20. Иброҳим Ҳалабий “Ҳалабаи кабийр”. Истанбул. Дар саъадат, 1904 й.
21. Сунъатуллоҳ Бекпўлат “Ҳазрати Муҳаммад”, Қозон, “Маъориф” матбаси, 1913 й.
22. Атияту Қобил Наср “Ғоятул мурийд фи илмит тажвид” Ар-Риёз “Мактабатул Ҳарамайн” 2-нашр 1410-ҳ.й.
23. Муҳаммад Чалабий “Муҳаммадия”, Қозон, 1914 й.
24. Зоҳидхон Қодиров. “Имом Аъзам ҳаёт йўли ва фикҳ усуллари”. Тошкент, “Моварауннаҳр”, 1999 й.
25. Алихонтўра Соғуний “Тарихи Муҳаммадий”. Тошкент, “Моварауннаҳр”, 1997 й.
26. Ризоуддин ибн Фахриддин “Хулофои Рошидин”, Тошкент, 1992 й.
27. Абдулваҳҳоб Халлоф “Усулул фикҳ” Тошкент “Адолат” 1997 й.
28. “Ислом энциклопедияси”. Тошкент, 2004 й.

МУНДАРИЖА

Сўз боши	.....
Кириш. Ақоид илми тарихи ва унинг моҳияти	.....
1-дарс. “Тавҳиднинг асли”	.....
2-дарс. “Мутлоқ комиллик Аллоҳ таолога хосдир”	.....
3-дарс. “Аллоҳ таолонинг зотий ва феълий сифатлари”.	.....
4-дарс. “Аллоҳ таолонинг исми сифатлари ўзига хослиги”.	.....
5-дарс. “Аллоҳ таолонинг феълига нисбатан эътиқод”.	.....
6-дарс. “Қуръон Аллоҳ таолонинг каломи”.	.....
7-дарс. “Қуръондаги хабар тарзида келтирилган ҳикоялар ҳам Аллоҳ таолонинг каломи эканлиги”.	.....
8-дарс. “Мусо алайҳиссаломнинг Аллоҳ таоло каломини эшитганлиги”.	.....
9-дарс. “Аллоҳ таолонинг сифатлари махлуқларнинг сифатларига ўхшамаслиги”.	.....
10-дарс. “Қуръонда зикр қилинганидек, Аллоҳ таолонинг қўли, юзи ва жони борлиги”.	.....
11-дарс. “Аллоҳ таолонинг нарсаларни йўқдан бор қилганлиги”	.....
12-дарс. “Аллоҳ таолонинг илми ўзгармас эканлиги”.	.....
13-дарс. “Аллоҳ таоло бандаларни куфр ва иймондан саломат қилиб яратганлиги”.	.....
14-дарс. “Инсонлар ислом фитратида дунёга келадилар”.	.....
15-дарс. “Аллоҳ таоло бандаларининг бирор-тасини куфрга ҳам, иймонга ҳам мажбурламаганлиги”.	.....
16-дарс. “Бандаларнинг барча феъллари ўзларининг касби эканлиги”.	.....
17-дарс. “Пайгамбарларнинг катта-ю кичик гуноҳлардан пок эканликлари”.	.....

- 18-дарс.** *“Пайгамбарлардан кейинги инсониятнинг афзал кишилари ҳақида”.* .....
- 19-дарс.** *“Агар ҳалол санамаса, мусулмоннинг гуноҳ туфайли кофир бўлмаслиги”.* .....
- 20-дарс.** *“Барча тақводор ва фожир мўминларнинг орқасида намоз ўқимоқ жоизлиги”.* .....
- 21-дарс.** *“Бандаларнинг амаллари”.* .....
- 22-дарс.** *“Гуноҳкор мўминларнинг оқибатлари”.* .....
- 23-дарс.** *“Мўъжиза ва кароматларнинг ҳақиқати”.* .....
- 24-дарс.** *“Мўминларнинг жаннатда Аллоҳ таолони кўришлари”.* .....
- 25-дарс.** *“Мўминларнинг иймон ва тавҳидда баробарлиги”* .....
- 26-дарс.** *“Аллоҳ таолони таниш чегараланган”.* .....
- 27-дарс.** *“Аллоҳ таолонинг бандаларига муруввати”.* .....
- 28-дарс.** *“Шафоат ва унинг турлари”.* .....
- 29-дарс.** *“Жаннат ва дўзахнинг яратиб қўйилганлиги”.* .....
- 30-дарс.** *“Шайтон мўминдан иймонни мажбурлаб тортиб ололмаслиги”.* .....
- 31-дарс.** *“Қабрдаги ҳолатлар”.* .....
- 32-дарс.** *“Аллоҳ таолонинг исмлари азиз, сифатлари олийдир”* .....
- 33-дарс.** *“Аллоҳ таолонинг узоқ ва яқинлиги масофа жиҳатидан эмаслиги”* .....
- 34-дарс.** *“Қуръон оятларидаги фазилатлар”.* .....
- 35-дарс.** *“Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг фарзандлари”.* .....
- 36-дарс.** *“Эътиқодда тўхталмиш оқибати”.* .....
- 37-дарс.** *“Қиёмат аломатлари”.* .....
- Матнлар** .....
- Манбалар рўйхати** .....
- Мундарижа** .....

